

Зиновій Книш

Власним руслом

СРІБНА СУРМА

статті, матеріали й документи до діяльності
Української Військової Організації

Збірник ч. 4.

ЗИНОВІЙ КНИШ

ВЛАСНИМ РУСЛОМ

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ

від осені 1922 до літа 1924 року.

СРІБНА СУРМА

ТОРОНТО

Автор застерігає собі всі права.

Торонто, Ont. 1966
Друкарня "КИЇВ", 686 Річмонд вул.

ПЕРЕДМОВА

На те, щоб зібрати й опрацювати матеріали до цього збірника «Срібної Сурми», потрібно було двох років. Причиною такого довгого часу були перш усього ненормальні умовини праці автора, як зрештою кожного іншого українського працівника пера на еміграції. Всі вони зайняті щоденною працею на прожиток свій та своїх родин і тільки небагато вільних годин можуть віддати на творчу й дослідницьку роботу. Якби не те, цей збірник давно вже був би на руках читачів.

Вийшов він далеко не таким, як хотілося б, а це передусім через хворобу і передчасну смерть головної його дієвої особи, Крайового Коменданта Української Військової Організації у Львові в 1922 - 1924 роках, полк. Андрія Мельника. Бувши все своє життя людиною чину, полк. Андрій Мельник нерадо і тільки в конечній потребі брався за перо. Не залишив він по собі спогадів, чи хочби мемуарних записок, щоб можна було їх використати, як історично-документаційний матеріал. Коли ж автор спеціально вибрався до Європи влітку 1964 року на побачення з полк. Андрієм Мельником, щоб з його власних уст зібрати найважливіші й найбільш авторитетні інформації, рішенням лукавої долі мав він до диспозиції на ту свою працю тільки один ранок — полк. Мельник занедужав і вже не прийшов настільки до сил, щоб можна було пізніше докінчити з ним інтерв'ю.

Все ж таки спільними зусиллями сеньйорів УВО, — а серед них на першому місці слід поставити членів Начальних і Крайових Команд УВО, сотників Петра Баковича, Дмитра Герчанівського й Осипа Навроцького, як теж д-ра С. П. та інж. Богдана Зеленого, — вдалося зібрати та зберегти від забуття переважливі для майбут-

нього дослідника відомості з діяння Української Військової Організації в тому часі. Це повністю використано в цьому збірнику — сердечне їм за те спасибі.

Окрема подяка належить всім тим, що своїми дрібними пожертвами підтримали Видавництво «Срібної Сурми» і причинилися до зменшення коштів цього збірника. Список жертводавців, як звичайно, знайдете на кінці книжки. Сподіваймося, що в черговому виданні «Срібної Сурми» займе він ще більше місця. Як досі, це єдина допомога, що її автор дістає в своїй праці. Тільки таким способом можливо буде подолати великі труднощі й перешкоди в видаванні збірників «Срібної Сурми».

В сучасних умовах нема виглядів на те, щоб цей збірник колиса міг вийти другим накладом. Тим менше прошу надсилати свої фактичні спростування й доповнення — вони пильно зберігаються, класифікуються і складаються в архіві для вжитку майбутніх істориків, що, може, працюватимуть у більш щасливих та сприятливих умовах.

На чергу мав би прийти збірник про часи, коли Крайовими Комендантами УВО були найперше інж. Ярослав Індишевський, а потім сотник Юліян Головінський. Трудно сказати, чи й коли він вийде. Автор стоїть тут неначе перед непрохідною стіною — повним браком матеріялів до історії того періоду. Як би це дивно не виглядало, та легше було знайти хоч сякі-такі джерела до початків Української Військової Організації, як до її діяльності в 1924 - 1925 роках. Прошу всіх читачів, хто міг би щось у цьому допомогти, зв'язатися зо мною, буду вдячний за кожну інформацію, кожну поміч, кожен найменший натяк. Хочеться вірити, що при допомозі зичливих читачів «Срібна Сурма» переборе й ці труднощі.

Зиновій Книш

I.

ПОЛОЖЕННЯ ПІД ОСІНЬ 1922 РОКУ

Восени 1922 року Українська Військова Організація дійшла до вершка розвитку в першому етапі свого існування. Під проводом Начальної Команди УВО, що в її склад входили бойові старшини української армії на чолі з полк. Євгеном Коновальцем, охопила вона широкі кола колишніх старшин і вояків обидвох українських армій, поширила і закріпила свій вплив на всю українську суспільність у Галичині, без уваги на її партійно-політичну приналежність, і стала невидною, але головною і рішальною політичною силою в житті Західньої України. Також з'єднала вона собі симпатії за границею серед українського воєцтва по таборах інтернованих та серед цивільної української політичної еміграції. Хоч невелика кількістю, але добірною якістю своїх членів, озброєних і заготованих досвідом визвольної війни, під рішучим і зіграним з собою проводом — це була єдина на той час дійсна сила, зовсім незалежна від якихнебудь зовнішніх впливів, суверенна в своїх діяннях, що могла сама виконувати власні рішення. Все ж таки, треба сказати, не мала вона претенсій на те, щоб диктувати українську політику в тодішній дійсності, або вести її зовсім незалежно від існуючих українських політичних центрів, не дивлячись на те, чи погоджувалася вона на їхні політичні концепції, хвилеву тактично-політичну орієнтацію та на окремі політичні ходи. Вона вважала себе перш усього — як це і знайшло свій вислів у її назві — організацією військовою, що в нових умовах політичної дійсності має стати збройним

рам'ям свого народу. В тому лежала її величезна моральна сила і тим пояснюється, що мала вона всебічну підтримку всієї української суспільності, навіть лівих, соціалістичних кіл, що стояли на ґрунті незалежницької політики. Авже ж, як окрема організаційна формація, вона мусіла вести свою пропаганду і в ній з'ясовувати цілі, для котрих вона постала і що їх задумує здійснювати, і тут хоч-не-хоч мусіла ступати на поле політики. Але ані вона сама не претендувала на те, щоб авторитетно визначувати шляхи тієї політики, ані ніхто від неї того не вимагав. Політичні свої зусилля спрямовувала вона на те, щоб тримати в стані єдності й порозуміння всі українські політичні сили. Це, очевидно, з'єднувало їй прихильність і дало великий морально-політичний авторитет. А що українці в політичних справах не грішать надто великою згідливістю, тож немало треба було докласти труду, щоб зібрати їх «під один капелюх». Над тим щиро працювали ті члени Української Військової Організації, що водночас були пов'язані організаційними вузлами зо своїми політичними партіями. А до тієї ролі дуже добре надавався Начальний Комендант УВО, полк. Євген Коновалець, так своєю спокійною і скромною вдачею, як і набутим за воєнні роки досвідом, знанням психології людей і тим авторитетом, що мав серед усього українського старшинства. Його співпрацівник у Начальній Команді УВО, сотн. Дмитро Герчанівський, ось так коротко і вимовно характеризує його діяльність на тій ділянці:

“Хоч комендант сильної вже тоді Української Військової Організації та один з чільних громадських і політичних діячів — він завжди скромний і безпретенсійний. І увесь час у постійному русі, постійно на коротких розмовах з окремими політичними і громадськими діячами міста Львова, львівського повіту і приїзжними з краю, з редакторами українських часописів, у бюрох “Червоної Калини” в сотн.

Осипа Навроцького, в "Українському Горожанському Комітеті" з Володимиром Целевичем, у "Просвіті", "Дністрі", "Соколі", "Міщанському Братстві", в ремісничій організації... Безмірної енергії людина. Щоб його стрінугти, треба було від нього самого знати, де й коли на нього ждати. Робив він усе можливе для політичного порозуміння української суспільности та для ідеологічно-політичного поєднання українського студентства."

Це мусіло дати свої наслідки і знаходило прихильний відгук серед суспільности. Відбивалося теж луною скрізь, де розсіяні в світі українці докладали старань, щоб допомогти визвольним змаганням своїх братів в Україні.

Полк. Андрій Мельник згадує про те, з якою симпатією відносилися до цієї початкової роботи Української Військової Організації навіть ліві кола української еміграції в ЗДА, очевидно за винятком комуністів. За його словами,¹⁾ в початках своєї діяльности Українська Військова Організація діставала значну допомогу від організації «Оборона України» в ЗДА, куди входили переважно люди лівих політичних переконань, зближені до української радикальної партії в Галичині. На засідання Стрілецької Ради в Празі приїжджали д-р Мирослав Січинський²⁾ і Микола Це-

¹⁾ Інтерв'ю автора з полк. Андрієм Мельником дня 16 червня 1964.

²⁾ Д-ра Мирослава Січинського полк. Андрій Мельник давніше особисто не знав. Познайомився з ним аж на засіданнях Стрілецької Ради в Празі 1921 року. Коли ж він у 1957 році приїхав до Канади на ювілейні святкування Українського Національного Об'єднання Канади, д-р Мирослав Січинський приїхав теж до Торонта і пропонував полк. Мельникові зустрітися. Було вже загально відомо, що д-р Мирослав Січинський перейшов у большевицький табір, і тому полк. Мельник від тієї зустрічі відмовився.

глинський, як делегати «Оборони України», брали участь у дискусіях та обіцяли підтримку. На його руки в роках 1920 - 1921 ця організація прислала до Вінер Банк Ферайн у Відні поважніші суми і ними диспонував полк. Євген Коновалець аж до свого виїзду до Львова. Тоді висилка грошей до Відня урвалася, вони йшли безпосередньо до Львова до диспозиції Начальної Команди УВО. Представники «Оборони України» весь час стояли в добрих і приятних зв'язках з полк. Андрієм Мельником, а коли його арештовано в 1924 році, вони його відвідали в тюрмі. Таке становище «Оборони України» було подиктоване тим, що в початках члени української радикальної партії брали жваву участь у діяльності УВО, а в політичній ділянці давали їй підтримку через Міжпартійну Раду.³⁾ До тієї організації належав і Степан Матчак, рідний брат Михайла Матчака. Він так свідчить про ту акцію:

“Літом 1921 року вернулися з Праги Мирослав Січинський і Микола Цеглииський. Казали, що побували на засіданні Стрілецької Ради, згадували про полк. Євгена Коновальця, полк. Андрія Мельника і Михайла Матчака. Висказувалися про них дуже добре і пропонували дати їм поміч з Америки в їхній боротьбі. Яка це має бути боротьба і як вона має вестися — це до них не належить, про те будуть рішати ті люди самі і вони теж її будуть вести.

В насі було дол. 4,000, що лишилися з фондів Федерації Українців, котра в тому часі вже майже

³⁾ Пізніше роллю “Оборони України” перебрала “Свобода”, особливо після виїзду за океан полк. Євгена Коновальця. Провідну роллю в тій акції грали д-р Лука Мишуга та п. Герман. Їхня акція тривала довше від тієї, що йшла з раменн “Оборони України”, і була більш видайна. Фінанси напливали на руки інж. Михайла Селешка до одного з банків у Швейцарії.

не існувала. Ті гроші рішили ми розділити на три частини. Дол. 1,400 зараз же вислав я на адресу Михайла Матчака у Львові на потреби тайного українського університету, другу частину вислаю на ім'я Олени Шепарович, з роду Федак, до розпорядимости Команди УВО у Львові, а третю Микола Цеглиньський вислав до Відня. Призбирувані в дальшій фінансовій акції гроші висилалися на адресу д-ра Степана Федака у Львові з призначенням "для Івана Козака".

Головою "Оборони України" був Микола Цеглиньський, а коли приїхав до ЗДА Ярослав Чиж — був кілька років секретарем. "Оборона України" існувала ще довго, однак не проявляла вже більшої діяльності. В 1933 році перейшла вона під вплив д-ра Мирослава Січинського і тоді відпали від неї давніші її членки."⁴⁾

Про організаційний стан Української Військової Організації в краю, на Західній Україні, покористуємося свідченнями двох членів Начальної Команди УВО у Львові, співпрацівників найперше полк. Євгена Коновальця, а пізніше полк. Андрія Мельника.

Сотник Дмитро Герчанівський приїхав до Львова після рейду в Україну 1921 року, що закінчився трагедією під Базаром. Разом з отаманами Юрком Тютюнником та Юрієм Отмарштейном відкрили вони собі невеликий ресторанчик при Бернардинській Площі ч. 2, один з них був за кухаря, другий за кельнера, третій за управителя — з того жили самі, ще й другим товаришам помагали. Отаман Тютюнник, що жив у Львові під псевдом Полозов, не покидав думки про черговий рейд в Україну, тим разом ліпше підготований і з більшими наслідками. Ввесь час уважав він сотн. Дмитра Герчанівського прикріпленим до

⁴⁾ Лист Степана Матчака до автора з 15 грудня 1964 року.

повстанського штабу. Так було десь до квітня 1922 року, коли всі три прогоріли так ґрунтовно, що й комірного не було чим заплатити.

До того ресторану заходив часами полк. Євген Коновалець, щоб зустрінутися з от. Юрієм Отмарштейном, з котрим лучили його добрі зв'язки з давніших часів, а й тепер вони весь час снували разом якісь пляни, що про них ніхто нічого не знав. Одного разу вступив туди полк. Коновалець, ідучи за чимось до 'Просвіти», і витягнув сотн. Герчанівського на розмову. Тоді відкрив йому, що існує Українська Військова Організація для продовжування збройної боротьби, належить туди більшість колишніх українських старшин, там теж мусить бути місце сотн. Герчанівського. Той прийняв це за samozрозуміле, дав свою згоду і так став членом УВО. Про свою працю в УВО і стан організації свідчить він такими словами:

"Першим, з ким сконтактував мене полк. Євген Коновалець, був Остап Павлів, що працював у "Громадському Голосі". Він займався пресо-інформаційними справами УВО, але годі мені сказати, чи був це самостійний реферат, чи тільки частина пропагандивного реферату. З ним я часто стрічався, переважно в редакції. Тоді я знайшов собі працю в адміністрації якоїсь української міщанської газети, що її й назву вже забув, і це давало мені підставу бувати в редакціях інших газет та стрічатися без підозрінь з різними людьми, котрі чи то працювали там, чи туди заходили.

Безпосереднім моїм завданням було втримувати контакти зо студентством. Найактивнішими одиницями серед нього були в той час Іван Полюга, Дмитро Квасниця і Глинка, його ім'я я забув. Серед студентства клекотіло, були великі ідеологічні розходження, а для УВО потрібно було з'єднати їх організаційно для майбутньої політичної акції, звести їх до одного спільного самостійницького знаменника.

Сотник Дмитро Герчанівський

Крім того присвячували ми пильну увагу середнєшкільній молоді, головнo старшим її річникам. Серед неї було чимало таких, що вернулись з українського війська й пішли докінчувати школу. Ми стали на становищі і, пригадую собі, така була думка самого полк. Євгена Коновальця, щоб середнєшкільну молодь лишити на боці від УВО, не втягати її в члени, тільки засівати серед неї симпатії до УВО і втримувати її в стані ідейного нап'яття. Не всюди на місцях того притримувалися, але такі були виразні інструкції з Начальної Команди. Вплив на середнєшкільну молодь ішов двома шляхами. Найперше через учителів, колишніх старшин, з котрих багато були тоді членами УВО, а потім через тих старших учнів, що самі побували на війні. Ці справи належали не до організаційного, тільки до пропагандивного реферату.

Позатим на зміст праці нашого реферату склалося таке:

- а) персональні контакти з редакторами легальних газет, головнo "Діла" і "Громадського Голосу",
- б) опрацьовувати різні політичні тези і кличі Української Військової Організації. Пізніше полк. Євген Коновалець передавав їх на зустрічах Окружним Комендантам. Начальним кличем для УВО було: нищити й ослаблювати Польщу на кожному кроці в краю і за границею".

Хоч головним приділом праці сотн. Дмитра Герчанівського був пресово-пропагандивний реферат, але крім того був він неначе старшиною для спеціальних доручень або й ад'ютантом полк. Євгена Коновальця. Він уживав його для різних справ, доручень, зустрічей, передавання чи перебирання інформацій і з того титулу сотн. Дмитро Герчанівський мав чимало зустрічей з іншими референтами Начальної Команди. Майже ніколи, хіба випадково, з Окружними й Повітовими Командантами або з членами низового ор-

ганізаційного апарату. Через те був він доволі добре законспірований та й дбав про те, щоб притримуватися конспірації, здаючи собі справу, що коли б поліція попала на його слід і стежила б за ним, могла б через нього дійти до інших ключевих людей в УВО. Як сам каже, одною з головних його засад було не відбувати зустрічей на вулиці чи на інших публічних місцях, ніколи під голим небом, завжди тільки в закритих приміщеннях.

Тому, що ці зустрічі з доручення полк. Євгена Коновальця відбувалися тільки з окремими особами, часом тільки по змісті розмови можна було здогадуватися, якими рефератами вони керують, або в яких ділянках працюють. Так, напр., згадує сотн. Герчанівський про те, що часто в Начальній Команді мінялися організаційні референти, а з них пригадує собі сотн. Юліяна Головінського і сотн. Михайла Колтунюка. Тим часом з інших джерел відомо, що за полк. Євгена Коновальця сотн. Юліян Головінський був комendanтом округи Рава Руська - Чесанів - Любачів, а сотн. Михайло Колтунюк ставив початки організаційної розвідки.

З інших рефератів Начальної Команди того часу залишилися в пам'яті сотн. Герчанівського імена сотн. Петра Баковича, як бойового референта, і сотн. Осипа Думина, як референта розвідки. Цей останній прийшов до УВО аж після того, як вернувся з партизанки в Україні. Перед ним, а вже після сотн. Михайла Колтунюка, на короткий час займався розвідкою сотн. Василь Коваленко, старшина армії УНР. З якоїсь причини не було в сотн. Дмитра Герчанівського великого довір'я до того реферату. Може тому, що розвідка мусіла користуватися всякими людьми і мала до діла з різною збираниною та шантрапою. З якимись дорученнями від полк. Євгена Коновальця ходив він два чи три рази до того реферату і не виніс звідти доброго враження. Хоч особисто з керів-

никами розвідочного реферату були в сотн. Дмитра Герчанівського поправні і, можна сказати, навіть добрі відносини, все ж таки вважав він своїм обов'язком перестерегти полк. Коновальця, що можуть виринути труднощі в зв'язку зо співпрацею з тим рефератом. На думку сотн. Дмитра Герчанівського, слідні там були впливи отаманщини і здавалося йому, що тяжко буде його втримати в військовій дисципліні та ще й такій строгій у конспіративних умовах праці. Насторожило його те, що розвідочний референт багато розпитувався про різні справи й різних людей з-поміж членів УВО, зацікавлення ними не повинно було входити в зміст діяльності розвідочного реферату. Хоч, з другого боку, могла це бути професійна жилка, що об'являється в кожного, хто працює в розвідочному ділі.

На окрему увагу в свідченнях сотн. Дмитра Герчанівського заслуговують ті місця, де він згадує про от. Юрія Отмарштейна та його співпрацю з полк. Євгеном Коновальцем:

"От. Отмарштейн, поминаючи його визначні військові кваліфікації, великий патріотизм та глибоку ідейність, був дуже милий в особистих взаєминах і загально люблений.

З ним я в тому часі нічого не говорив про Українську Військову Організацію, але мав я враження, що належить він до ближчого складу штабу полк. Євгена Коновальця. Він піддавав йому різні думки про склад Начальної Команди, референтури, окружні команди і т.д. Знаю про те з розмов з полк. Євгеном Коновальцем, що часто покликувався на думку от. Отмарштейна. Крім того, здається, от. Отмарштейн разом з полк. Коновальцем опрацьовували справу діяльності Української Військової Організації в Україні під большевиками, хоч тяжко мені тут сказати щось певне."

Помимо того, що перша хвиля масового польського терору безпосередньо після того, як зайняли вони Галичину, вже минула, все таки не можна було говорити про те, щоб настали мирні часи. Польська окупаційна влада продовжувала переслідувати українців. Ще й далі переводилися масові арештування, замикали, хто тільки попався під руки поліції. Арештовано священиків, інтелігенцію, студентів за науку в тайному українському університеті або за приналежність до зовсім легальних студентських організацій, арештовано міщан і селян. А на поліційних станицях і по в'язничних камерах такі речі як вибивання зубів арештованим, підривання нігтів, притискання пальців дверима, ламання ребер і биття по найболючіших місцях людського тіла належали до найзвичайніших методів слідства. Зрозуміло, що це тягнуло за собою ще більшу ненависть до поляків і польської влади. Незалежно від стихійної реакції на те українського народу, що виявлялася в саботажах та в актах самооборони, в керівних колах УВО бралася до уваги думка якоїсь демонстративної протидії, щоб скерувати на те увагу світу, подібно, як це було після атентату Степана Федака-Смока на маршала Юзефа Пілсудського і воеводу Грабовського в вересні 1921 року. Говорить про те сотн. Дмитро Герчанівський:

"Вістки про польські звірства напливали до Львова всіми шляхами, головню до української преси, а найбільше в звітах низових керівних органів УВО. В Начальній Команді УВО зродилася думка, чи не виконати відстрашливого атентату на когось з польської державної адміністрації, найбільш відповідального за ті погромницькі дії. Полк. Євген Коновалець спершу був противний тій пропозиції, він був проти того, щоб розгублювати розмах великої організації в окремих терористичних атентатах, але потім і він погодився на те. Хтось піддав думку, щоб атентат виконати в Варшаві, столиці польської дер-

жави. Не пам'ятаю назвища колишнього старшини УГА, що його подавали, як того, що добре знає Варшаву і тому слід його туди післати для підготовки тієї справи. Пригадую тільки що хвилино не було його у Львові, перебував він десь на Турчанщині і їздила туди за ним кур'єрка УВО, Оля Макарушка, студентка тайного українського університету. До Варшави він поїхав і склав полк. Коновальцеві звіт за своєї рекогносційної поїздки. На його думку виконання такого атентату в Варшаві було б можливе, хоч тяжке, з уваги на те, що ті особи, на котрих залежало Українській Військовій Організації, стояли під постійною поліційною охороною не тільки в їхніх приватних мешканнях, але й у дорозі з хати до уряду. Тоді для підготовки атентату вислано до Варшави чотиря чи поручника Бужора.. Однак відложено атентат, бо саме тоді розгорілася велика саботажна акція УВО в краю."⁵⁾

Інформації сотн. Дмитра Герчанівського дуже цінні й важні тим, що походять від одної з найближчих у тому часі осіб до Начального Коменданта УВО. Однак трудно собі з них виробити думку на стан і діяння Української Військової Організації тому, що це або загальна характеристика ситуації, або відносяться вони до окремих фрагментів чи моментів з діяння УВО.

Більше світла вносять свідчення другого члена Начальної Команди УВО того часу, сотн. Петра Баківича.

В контакти з Українською Військовою Організацією ввійшов він дуже скоро, бо ще в місяці травні 1920 року. Сам він так про те говорить:

⁵⁾ Інтерв'ю автора з сотн. Дмитром Герчанівським з дня 6 серпня 1964 і лист його до автора з дати 31 липня 1965 року.

“В тому часі я з сотн. Михайлом Колтунюком працювали в таборі в Юзефові під доглядом та інструкціями тодішнього військового аташе при посольстві ЗУНР в Празі, сотн. д-ра Івана Рудницького. Був там піротехнічний відділ, де вироблювано різні вибухові матеріали, займався тим пор. Шлезак з літунської сотні в Краснім. Матеріали були слабкої вибухової сили, вживалися переважно до підпалів. Випробовувано їх ночами в Брні, де була група українських студентів, а між ними сотн. Юліян Головінський, що кінчав там свої ветеринарні студії. Він був відповідальний за транспорт тих матеріалів до краю, а йшли вони через місцевість Чоп на Закарпатті, де стояла розоружена кавалерійська бригада під командою сотн. Ріка Ярого. Пригадую, що одного разу зажадали від нас сильніших вибухових матеріалів, хотіли висадити в повітря будинок колишнього австрійського намісництва, а тепер воевідства у Львові. Були побоювання, що міг би потерпіти будинок Товариства “Дністер” недалеко при тій самій вулиці. Матеріали мали бути підложені в каналах. Просліділи ті канали від Полтви, обрахунки фахівців показали, що справа нереальна, вимагала б за багато матеріалу, важкого до виробу й доставки, а надто добре вишколених інженерів-фахівців.

До Львова хотіли ми приїхати легально. Не було змислу критися в підпіллі після тайного приїзду, це дуже утруднювало б наші завдання. Постаралися ми про легальні пашпорти, хоч тривало це доволі довго. Але сотн. Рудницькому вдалося переконати тодішнього польського військового аташе в Празі і він сказав йому: “Щоправда цивілі не хочуть їх пустити, але я поможу.”

Приїхавши до Львова, обидва сотники мусіли якийсь час періодично голоситися у львівській Дирекції Поліції і це трохи в'язало в рухах, але скоро поліції це надоїло, вона перестала ними цікавитися. Відразу

ввійшли вони в зв'язок з УВО, перший їхній контакт був до сотн. Осипа Навроцького, а він передав їх д-рові Юрієві Полянському:

"Його ми вважали властивим комендантом Військової Організації, таке в нас тоді склалося враження, хоч ні він ані ніхто інший виразило нам про те не говорили. В початках у нас навіть не вживалася назва "Команда", чи "Начальна Команда УВО", між собою ми звичайно говорили про "Штаб Військової Організації". І в тому "штабі" чи пак у пізнішій Команді УВО ми з сотн. Михайлом Колтунюком відразу перейняли свої становища: я — бойового референта, а він — розвідчого.

Начальна Команда УВО збиралася на свої засідання звичайно в Товаристві "Карпатія" при Руській вулиці. Директором її був п. Янів, т. зн. урядуючим на місці, бо членів дирекції було кілька. Там же й була пізніше редакція "Літературно-Наукового Вістника", що його редагував д-р Дмитро Донцов. Рідше сходилися в інших місцях, напр. у "Сільському Господарі" під ч. 20 вулиці Зіморовича."

Як учасників засідань Начальної Команди УВО подає сотн. Петро Бакович, крім себе і знаного вже нам сотн. Михайла Колтунюка, ще й д-ра Володимира Целевича, що виконував обов'язки чи не політичного референта, та д-ра Юрія Полянського. Але цей останній уже був гімназійним учителем у тому часі і не мав настільки вільного часу, щоб повністю вести справи УВО. Отож усе більше й більше організаційні справи вів полк. Євген Коновалець.

Як виходить, становище полк. Євгена Коновальця в початках сотн. Бакович уявляв собі доволі неясно. Хоч він, прибувши до Львова, вже застав полк. Коновальця на місці, але чомусь не представлено його, як Начального Коменданта. Правдоподібно це був час, коли Начальна Команда щойно зорганізувалася на

Сотник Петро Бакович

місце попередньої Начальної Колегії УВО, а й після того вона кілька разів переходила внутрішню реорганізацію, тому й термінологія не була ще устійнена. Та й сам полк. Євген Коновалець не був формалістом, не любив підкреслювати тоном і постановою свого командного становища, авторитет його і вплив на товаришів праці випливав не з самого лише його посту Начального Коменданта УВО, тільки з його ставлення справи, фактичного керування діями Української Військової Організації.

Більш-менш у тому часі переведено реорганізацію і поділ Галичини під кутом потреб УВО. Зробив це полк. Євген Коновалець при допомозі сотн. Петра Баковича і пор. Байгера з VII Бригади УГА. Край поділено на 10 Округ, беручи до уваги моменти географічні, комунікаційні та військово-організаційні, до деякої міри треба було руководитися наявністю на місцях провідного старшинського активу. Були це такі Округи:

1. Львів-місто. Вилучено його окремо, з уваги на його столичне значення. На чолі поставлено адвоката⁶⁾ К. Його завданням було організувати на терені міста не тільки колишніх військових, але й робітництво, ремісництво та молодь під кутом потреб Української Військової Організації, як революційної сили.

2. Львів-Округа. Комендант — сотн. Семен Магаяс, його заступник — сотник Петрик. Для прикриття їхніх контактів з околицями Львова обидва вони примістилися у «Просвіті». Сюди входили повіти Львів, Сокаль, Рава Руська, Жовква і Бібрка.

⁶⁾ Перелік Округ подано за свідченнями сотн. Петра Баковича в його інтерв'ю з автором з дня 25 грудня 1964 року. При назвищах комендантів Округ скрізь подано їхній військовий ступінь, а де його сотн. Бакович не запам'ятав — там заподані титули і становища, що їх вони тоді займали в нашій суспільності.

3. Округа Бережани. Комендант — сотн. д-р Володимир Бемко.

4. Округа Тернопіль, комендант — адвокат д-р Микола Ладика.

5. Округа Чортків, комендант — адвокат д-р Іван Електорович.

6. Округа Станиславів, у тих часах мало діяльна. Коменданти там часто мінялися: отаман Юліян Шепарович, Іван Голембйовський, Франц Борис, Ілля Феношин.

7. Округа Перемишль. Коменданти теж мінялися. Найперше був проф. Зубрицький, потім проф. Демчук, пізніше, мабуть, сотн. Євген Зиблікевич.

8. Округа Коломия. Комендант — сотн. Іван Ревюк, а коли його відкликано до інших призначень — д-р Іван Новодворський.

9. Округа Стрий. Комендант — отаман Котович.

10. Округа Самбір — комендант адвокат д-р Кіцила.

В тому поділі пізніше зайшли зміни, хоч годі докладно устійнити, які й коли. Відомо, що з повітів Рава Руська, Любачів і Чесанів створено окрему Округу під командою сотн. Юліяна Головінського. Правдоподібно вилучено Сокаль, Радехів і Камінку Струмилову в двадцятку, а Золочів, Броди і деякі сумежні судові повіти в тринадцятку Округу Української Військової Організації.

Округи ділилися на Повіти, з Повітовими Комендантами на чолі. Їх було багато. Границі Повітів звичайно збігалися з границями давнього австрійського поділу на політично-адміністративні повіти, хоч часом від них відбігали, залежно від того, де ліпша комунікація та звідки й кому легше було ними керувати.

Вліті 1922 року відбувся з'їзд Окружних Комендантів УВО у Львові. До того часу, а й потім, полк. Євген Коновалець відбував вужчі наради в трійку чи в чвірку з деякими Окружними Комендантами, але це

перший раз тоді скликано їх у комплекті. Було це в вакаційному часі, в місяці липні або серпні, наради відбувалися частинно в залі «Сокола-Батька» при Руській вулиці, частинно в «Крайовому Союзі Господарських Спілок» при вул. Зіморовича ч. 20, під претекстом з'їзду організаторів різних легальних товариств, як «Просвіти», «Рідної Школи» тощо. Головними предметами нарад з'їзду були:

1. організаційна розбудова Української Військової Організації в краю,

2. підготовка до осінньої політичної і саботажної акції в зв'язку з виборами до сойму в Варшаві.

З'їздом проводив полк. Євген Коновалець.

Майже нічого не знаємо про організаційну працю УВО на окружних і повітових щаблях її командного складу. Історика Української Військової Організації чекає тут незвичайно трудна праця, стоїть він неначе перед п'ятою або порожнечою і завдання його належать до найтяжчих у тому роді. Коли зважити, що Українська Військова Організація не вела ніяких протоколів, не лишала по собі ніяких письмових слідів, що всі її дії треба відтворювати або з розповідей її учасників, або з мозольного визбирування дрібних пресових нотаток, або майже недоступних судових актів — справді можна попасти в одчай. В хвилині, коли пишуться ці рядки, мало хто лишився в живих з колишніх перших Окружних чи Повітових Комендантів УВО. А хто ще в живих, у того вік переступає сімдесятку і бурхливі пізніші події встигли багато дечого затерти в пам'яті. Судові, прокурорські й поліційні акти навряд чи будуть колись доступні дослідникові. Багато з них понищилися в часі війни, а й незалежно від того такі акти не зберігаються довше, як тридцять літ, хіба що передано їх у спеціальні архіви для користування дослідників історії.

Сотник д-р Володимир Бемко

З інформацій сотн. д-ра Володимира Бемка,⁷⁾ адвоката й Окружного Коменданта УВО в Бережанах, можна виробити собі деякий, хоч неповний образ про працю Української Військової Організації в Округах.

З вибухом світової війни д-р Володимир Бемко був мобілізований до австрійської армії і зголосився до 24 полку піхоти в Коломиї. Разом з тим полком відмаршував на сербський фронт, а від травня 1915 року стояв з ним на італійському фронті. В місяцях вересні-жовтні 1918 року брав участь у підготові подій 1 листопада в Галичині. Перейшовши крізь усю визвольну українську війну, кінець-кінців восени 1920 року опинився в Міністерстві Фінансів УНР, як урядовець для спеціальних доручень у Ченстохові, де перебували тоді Міністерство Фінансів і Державний Банк УНР. Звідти вернувся до Бережан улітку 1921 року, щоб відбути судову практику при тамошньому Окружному Суді перед відчиненням власної адвокатської канцелярії.

В часі одної з поїздок до Львова стрінувся випадково з проф. Юрком Полянським, приятелем з воєнних часів. Розмова зійшла на те, що слід робити в теперішній політичній ситуації, і тоді проф. Полянський поінформував його, що існує Українська Військова Організація. В тому часі був уже у Львові полк. Євген Коновалець. Тоді теж д-р Бемко дав свою згоду приступити до УВО і скоро після того проф. Полянський визвав його знову до Львова на побачення з полк. Євгеном Коновальцем. Наради Окружних Комендантів УВО у Львові в більшому чи меншому гурті відбувалися кожного місяця, звичайно в котрійсь з українських громадських установ, рідше у приватних мешканнях. На одній з перших таких зустрічей при-

⁷⁾ Лист д-ра Володимира Бемка до автора з дати Нью-арк, 2 січня 1965 року.

значено його Комендантом Округи Бережани, куди входили повіти Бережани, Підгайці, Перемишляни і Рогатин.

Спершу розшукував він у своїй Окрузі самих тільки старшин, а щойно пізніше дістав доручення поширити членство також на підстаршин і на більш надійних та вірних стрільців. Діялося це при нагоді різних легальних організаційних поїздок у терен, до чого не бракувало okazji, бо організаційне життя української суспільности тоді буйно кипіло: відновлювалися старі і творилися нові читальні «Просвіти», закладалися кооперативи, молочарні, кружки «Рідної Школи», товариства і всякі низові клітини центральних львівських установ та організацій. Після кожної з таких поїздок росло членство Української Військової Організації.

Зо своїх тодішніх помічників пригадує собі д-р Володимир Бемко двох референтів в Окрузі: Сеника, родом з Перемишлянщини, що був бойовим референтом, і вчителя Стефанишина — розвідочного референта. Обидва вони вже не живуть. Примістив він їх на фіктивних посадах у кооперативі «Народний Дім» і в касі «Надія». Повітовим Комендантом у Підгайцях був студент прав, пізніше адвокат і посол до польського сойму, д-р Олекса Яворський. Він тоді працював у канцелярії адвоката д-ра Іммердавера в Бережанах.

Стефанишин і Сеник працювали в Бережанах мабуть до 1925 року. Роботу виконували за інструкціями з Начальної Команди. Мали вони своїх зв'язкових в Окрузі, але д-р Бемко не знав їхніх імен. Організаційна мережа в Окрузі велася «драбинковою» системою, як тоді говорено, цебто ішла не в горизонтальному, тільки в вертикальному напрямі, кожна ланка мала зв'язок тільки догори, а не на боки. Не може спам'ятати д-р Бемко, які саме саботажні чи інші революційні акти виконувалися в тому часі в Окрузі,

бо це вже давно — минуло понад сорок літ — та й було їх багато, кожен з них може і дрібний, може часом скидатися на дитвацтво для теперішніх часів, але в сумі це був величезний рух: розкручування залізничних рейок, перетинання телефонічних дротів, палення стирт, пожежі польських колоністів і державних будинків і т. д. без сумніву мусіли підточувати певність польської окупаційної влади.

Обидва референти, Сенік і Стефанишин, попалися пізніше в тюрму і пересиділи по кілька місяців у слідстві. Поліція прийшла з ревізією до Стефанишина і знайшла в нього деякі нотатки про польських старшин стаціонованого в Бережанах польського піхотного полку. А що Сенік мешкав разом з ним в одному домі, тож забрали і його. Власне, не можна було їм нічого доказати, але «для засади» засуджено обидвох на рік в'язниці.

В інформаціях д-ра Володимира Бемка знаходимо ще одну цікаву згадку. Відомо, що в початках Українська Військова Організація не мала власного пресового органу. Тримала зв'язок з легальною пресою через свою пресово-інформаційну референтуру і старалася через неї впливати на загальну поставу української крайової та заграничної преси і при її допомозі втримувати українську суспільність у симпатіях до визвольної акції новими формами в змінних політичних умовах. Як показується, це мабуть не вистарчало, бо на одній з місячних нарад Окружних Комендантів обговорювано справу пропаганди УВО і тоді д-р Бемко піддав думку, щоб принаймні для Окружних Комендантів видавати інформаційний бюлетень. Ждати на інформації від одної місячної зустрічі до другої — задовго, життя вимагає частішого контакту, а що годі його втримувати особисто чи кур'єрами тільки для таких справ, треба впровадити методу інформації спеціальним бюлетенем. Над тим розгорнулася дискусія і тоді полк. Євген Коновалець

прийшов до переконання, що таки треба буде Українській Військовій Організації придбати свою власну легальну газету, а заки це станеться, слід подумати над таким інформаційним бюлетенем.⁸⁾

Д-р Володимир Бемко перебував у рядах Української Військової Організації до 1927 року. Як причину свого виступу з неї подав розходження відносно експропріаційних актів. Він був проти експропріацій державних кас, бо на його думку в таких справах неможливо втримати контроль над здобутими грішми, в слід за чим приходять на членів організації спокуса і деморалізація. Одначе безпосереднім товчком до виступлення була, як сам він подає, прийнята на внесення якогось члена УВО з Бережанщини, (він забув його назвище), постанова випускати в Ковні на Литві фальшиві банкноти польської валюти. Нема доказу, чи справді вдалося Українській Військовій Організації підробляти банкноти польської валюти, але навіть якби вона це робила, то це свідчило б тільки про її справність. В часі другої світової війни обидві воюючі сторони фальшували валюту своїх противників, підсобляли нею резистанські рухи і заливали нейтральні країни, ніхто не робив собі з того приводу докорів сумління, а в повоєнній мемуаристиці явно і славно про те писалося, без тіни зайвого сорому.

⁸⁾ Спроба зробити таким органом Української Військової Організації журнал "Заграву", що його редагували д-р Дмитро Донцов і Дмитро Паліїв, а пізніше часопис "Новий Час", куди до редакції від УВО входив Дмитро Паліїв — не вдалося. Щойно в 1927 році Українська Військова Організація поставила свій власний, підпільний орган "Сурма", що виходив за границею і перепачковувався до краю на "зелену граицию".

II.

ВИЌЗД ПОЛК. ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ ЗА ГРАНИЦЮ

В такому стані застала Українську Військову Організацію «всипа» Михайла Дзіковського після вбивства Сидора Твердохліба на початку осені 1922 року. Зізнання Дзіковського дали підставу польській поліції до широких арештувань серед членів Української Військової Організації,⁹⁾ але головні її удари були спрямовані на командний склад УВО в центрі Галичини, у Львові. Поліції не пощастило схопити ані Начального Коменданта УВО, полк. Євгена Коновальця, ані більшості членів Начальної Команди, як от сотн. Дмитра Герчанівського сотн. Петра Баковича, д-ра Володимира Целевича та інших. Вони мусіли зійти в підпілля і звідти керувати організацією. Конспірація у Львові, місті порівняльно невеликому, та ще й для осіб добре знаних в українському громадському

⁹⁾ Гл. про те ближче в першому і другому випусках "Срібної Сурми". Михайло Дзіковський утік в тюрми, в руках поліції лишилися тільки два підозрілі до тої справи, а згодом долучила вона до неї ще кілька арештованих у різних місцях Галичини молодих людей, як підозрілих у саботажній акції, і злучила їх в один процес. Повідомляв про те "Український Прапор" з Відня в таких нотатках:

Ляцькі судилища працюють...

"Діло" з 14 липня повідомляє, що вже доручено акти обвинувачення студ. універс. Семенові Українському й управителеві будинку Духовної Семінарії Петрові Вишньовському, яких ляцькі суди ще від осе-

Полковник Евген Коновалецъ

житті, не була легка. Квартири треба було часто міняти і завжди висіла небезпека, що поліція впаде на їх слід. Це зокрема відносилось до полк. Євгена Коновальця та д-ра Целевича, бо за ними найбільше шукала поліція. Одного разу д-р Целевич тільки завдяки неймовірному щастю і притомності духа виврався з поліційних рук. Він спинився на кілька днів у мешканні шлюсаря Стефанівського, знаного українського патріота і діяча на ремісничому відтинку у Львові. Як на те, наскочила поліція з обшуком. Невідомо, чи на донос, чи просто в систематичній акції провірювання мешкань, де живуть українці, але поліція прийшла нагло, обставила всі брами і сходи, на кожному поверсі перед дверима поставила стійки й почала обшук цілої кам'яниці. Д-р Целевич жив на горішньому поверсі і було ясне, що коли поліційні агенти, скінчивши перевірку нанизую, дійдуть до нього — не минути йому арешту. Але Целевич утік і дуже хитро. Стійковому поліцистові перед дверима сказав,

ни держать у тюрмі під закидом помочі в убиттю Сидора Твердохліба. Третій обвинувачений, студ. Михайло Дзіковський, утік з тюрми. Так само доручено акт обвинувачення Антонові Чаплякові, залізничному робітникові, Андрієві Залізкові, учневі VI гімназійної класи та Іванові Дуді, гімназійному абітурієнтові, всім трьом з Любачева, під замітом, що перші два мали помагати Дзіковському в підпалі залізничного двірця в Любачеві, а Дуда з Чапляком мав перетинати телеграфічні дроти між Любачевом і Башнею."

("Український Прапор", ч. 29, Відень, 21 липня 1923)

Різні вісті. — Далі судять.

"23 ц.м. почався у Львові перед лавою присяжних суддів процес проти десятиох наших людей, яких польська преса охрестила "твердохлібівцями". Тому, що головний обвинувачений Дзіковський утік з польської тюрми, на лаві обжалуваних засіло де-

що його документи в кімнаті нанизу і він мусить їх іти принести. Цей дозволив йому зійти на нижчий поверх. Знову ж поліцестові внизу сказав д-р Целевич, що його вже перевірили нагорі і дозволили йому вийти.

Таке скитання по конспіративних квартирах не тільки вичерпувало і шарпало нерви, але й не давало змоги працювати. По довгих ваганнях і нарадах рішено, що полк. Євген Коновалець і д-р Володимир Целевич мусять виїхати за границю. Вибрано шлях на Данціг, бо туди непотрібно було пашпорту, вистарчав звичайний польський документ, т. зв. довод особісти, коли було на ньому стверджено польське громадянство.

Про виїзд полк. Євгена Коновальця за границю кружляли пізніше різні легенди, наче б то він перебрався за залізничного машиніста чи його помішника і переїхав границю на льокомотиві, замазаний вугілям та з лопатою в руках. Говорили теж, що підкуп-

вають людей. Справу Дзіковського, цебто справу вбивства ренегата Сидора Твердохліба, бо про те посуджие польський суд Дзіковського, вилучено з розправи. За те саме обжаловує польська прокураторія Семена Українського, студента університету, і Петра Вишньовського, управителя будинку греко-католицької Духовної Семінарії у Львові, які й засіли на лаві обжалуваних. Крім цих двох сидять на лаві підсудних Андрій Залізко, б. гімназист, і Антіа Чапляк, залізничний робітник, яких обжаловує польський прокуратор за підпал залізничного будинку в Любачеві в серпні 1922 року. Останнього та Івана Дуду, абсолювента гімназії, за те, що вони мали 6 вересня 1922 року поперетинати телеграфічні й телефонічні дроти між Любачевом і Башнею. Крім згаданих засідають на лаві обжалуваних: Едвард Козак, маляр, котрому закидає польський прокуратор убійство війта-хруня

лений польський машиніст — дехто твердив, що це був українець, чи з українського роду, — зробив йому сховок у вугіллі на причепці до льокомотиви і так перепачкував його за кордон. У всіх тих поголосках нема й зерна правди. Щоправда, бралися до уваги різні можливості, але кінець-кінців усе відбулося дуже просто і спокійно.

Перетранспортувати полк. Євгена Коновальця і д-ра Володимира Целевича за границю доручено сотн. Дмитрові Герчанівському. Він уже передтим кілька разів їздив на зв'язок до студ. Кізюка, пізнішого інженера, возив листи і пакети від полк. Коновальця для дальшої пересилки за кордон та й устно переказував деякі справи. Тож знав він дорогу і добре був обзнайомлений з процедурою переїзду та перевірки подорожних. Отож поїхав він ще раз обслідувати шлях, зокрема, коли треба було б висісти з поїзду і перейти нелегально на територію Вільного Міста Данцігу.

Сотн. Герчанівський вернувся зо своєї поїдки і ствердив, що нічого не змінилося в способі переїзду з Польщі до Данцігу, хіба, може, контролю подорожних

Дмитра Кущика в Дулібах, Михайло Стефанів, селянин з Дашави, який мав убити 27 серпня 1922 року віята-хруня Гната Антонова в Дашаві, дальше Антін Грубський, учитель співу, якому закидується, що 12 серпня 1922 року вкинув дві бомби до будинку поліції у Стрию, а вкінці Володимир Шумський, власник реальності в Стрию, який мав допомагати в динамітовім замаху на будинок поліції у Стрию. Усіх обжалуваних судить польський суд крім того всего ще й за злочин державної зради.

На лаві оборонців засіли д-р Лев Ганкевич, д-р Марія Глушкевич, д-р Василь Давидяк, д-р Степан Шухевич, суддя Присташ і другі. Розправа потриває мабуть довший час, бо польський прокуратор на-

переводили трохи уважніше. Тоді постановлено, що обидва члени Начальної Команди УВО поїдуть через Данціг звичайною дорогою на фальшиві папери, а щоб зменшити підозріння, кожному з них буде товаришити якась жінка. Вибрано для тієї цілі п-і Майковську з адміністрації «Діла» і п-ю Терлецьку, дочку о. каноніка Лопатинського. В тому самому переділі мав їхати сотн. Герчанівський, озброєний, і в разі інтервенції поліції — стріляти. Тоді мусіли б продиратися пішки до недалекої границі. Все було готове, тільки не визначено ще дати виїзду. Ввесь час ішла загострена контроля на границі, з дня на день чекали, що вона послабне, але й небезпечно було на довше відкладати виїзд, бо ж сліпий випадок кожної хвилини міг навести поліцію на слід полк. Коновальця.

Тоді д-р Целевич упав на думку вислати з Німеччини листа з повідомленням, що вони обидва щасливо переїхали границю і вітають знайомих. Написано такого листа напів кодованим способом, щоб виглядав більш віродостойно: «ми щасливо переїхали границю, Віра¹⁰⁾ чується дуже добре, вітаємо знайомих, скоро напишемо більше» і т. д. в такому приблизно тоні. Лист був у берлінській конверті з німецьким значком на ній. Хтось пішов з ним до одної української хати, про котру було відомо, що там сходяться люди з довгими язиками. З якоїсь причини не висилали листа поштою, тільки постаралися, щоб на листі був пере-

працювався досить над актом обжалування. Проводить розправі радних Маєр."

("Український Прапор", ч. 39, Відень, субота, 30 вересня 1923)

Суд скінчився доволі щасливо для обвинувачених, більшість звільнено від вини, решту засуджено на менші карі і прикоровлено амністією так, що скоро всі вийшли на волю.

¹⁰⁾ Псевдо полк. Євгена Коновальця з того часу.

печатаний німецький поштовий значок. Ніби під секретом показано того листа кільком особам на тому прийнятті: всі були цікаві, читали листа й оглядали конверту. А вже кілька днів пізніше польські львівські газети принесли вістку, що «з добре поінформованих джерел» стало відомо, що «гершт збіруф і різунуф»¹¹⁾ Коновалець та й такий самий його помішник, Целевич, утекли за границю. Були жалі на поліцію — стільки грошей на неї видається, висилають поліцистів на курси до Англії, а все надармо, навіть двох підозрілих людей не вміли схопити, і т. д. і т. д.

Виждано ще кілька днів, коли вже трохи успокоїлося і газети перестали про те писати. Тоді поїхав полк. Коновалець і д-р Володимир Целевич, як було заплановано. Документи вироблено їм через одного з членів УВО в Дрогобичі,¹²⁾ що мав доступ до тамошнього староства.

До поїзду всідали полк. Коновалець і д-р Целевич не на якійсь малій підміській станції, як то звичайно буває в конспірації, але таки на головному двірці у Львові. З полк. Коновальцем їхала п-і Терлецька, а з

11) По-польськи: ватажок розбишак і різунів.

12) Був це д-р Микола Стойко, адвокатський помішник у канцелярії адвоката д-ра Михайла Терлецького в Дрогобичі. Уроджений у Стільську коло Миколаєва над Дністром, був військовим суддею в Українській Галицькій Армії. Як тільки почала в Галичині діяти Українська Військова Організація, негайно став її членом. В 1922 році оженився з Іваною, дочкою о. Івана Валюха, пароха містечка Трускавця коло Дрогобича. Помер 1924 року в Трускавці і там похований.

Д-р Микола Стойко, разом з цілою патріотичною родиною о. Валюха, віддали великі послуги Українській Військовій Організації. Через дім о. Валюха перейшло багато визначних і менше знаних членів УВО. Бували там Омелян Сеник, д-р П. С., Михайло Вербицький, Осип Думія, Олек-

д-ром Целевичем п-і Майковська. Ніякої збройної охорони не було, принаймні нічого про те не було відомо сотн. Герчанівському, що підготовляв цей виїзд і відправляв полк. Коновальця на станцію. Всі четверо говорили між собою по-польськи, щоб не звертати на себе уваги. Сотн. Герчанівський пришпилював полк. Коновальцеві до піджака відзнаку польського білого орла, подарував йому на дорогу чорну палицю, що була тоді в моді, завів до зарезервованого переділу в вагоні і два або три дні пізніше дістав вістку з Данцігу про щасливий переїзд границі.

ський та інші. Туди приставлено Михайла Дзіковського після його втечі з львівської тюрми, від д-ра Стойка дістав він "ліві" документи і син о. Валюха, Анатоль, тоді ще молодий хлопець, а потім теж член УВО, відвів його до чеської границі через Ластівки.

Пашпорти та інші документи діставав д-р Стойко через П., урядовця дрогобязького старства. Для безпеки не тримав з ним контакту особисто, вживав до того синів о. Валюха, найчастіше молодшого, Анатоля. Він заходив до приватної хати П. при Сніжній вулиці і приносив звідти папери й пакети.

III.

СТВОРЕННЯ КРАЙОВОЇ КОМАНДИ УВО У ЛЬВОВІ

З моментом, коли полк. Євген Коновалець виїхав за границю, почав монтувати довкола себе нову Начальну Команду, добираючи до її складу тих старшин, що перебували поза межами рідних земель. З краєм контактувався при допомозі кур'єрів, що в тому часі частенько курсували між Львовом і Віднем, Прагою та Берліном. Були це спеціальні післанці Української Військової Організації, її члени, що їздили здебільшого нелегально, або на фальшиві документи подорожі чи теж «на зелену границю». Кур'єрські прислуги віддавали для УВО також люди, що не були її членами, тільки хотіли в якийсь спосіб допомогти організації: студенти, що студіювали в заграничних університетах, туристи, що виїжджали на відпочинок, і взагалі люди, що в якихнебудь справах потребували виїздити за кордон.

Для керування справами Української Військової Організації в краю лишилася Крайова Команда УВО. Початки та перший її персональний склад сповиті мрякою давнини і сьогодні просто неможливо вже устійнити того з цілою певністю. Нема сумніву, що перед своїм виїздом за кордон полк. Євген Коновалець як Начальний Комендант УВО, мусів ту справу впорядкувати. Виїжджав він без поспіху, до останнього дня перед виїздом стояв у постійному зв'язку з членами Начальної Команди, що були на волі, без уваги на те, чи жили вони явно, чи в підпіллі. Та тільки про ті речі мусіло бути говорене в найвужчому колі відповідальних за організацію людей, тому створення

установи Крайової Команди, а головно особа Крайового Коменданта, не були відомі всім керівним членам УВО, аж до часу конференції в Оліві кілька місяців пізніше. Тому від людей, що тоді були чинні на верхах УВО і в моменті, коли пишуться ці рядки, ще залишилися в живих, маємо про ту справу суперечні відомості. Напр., бойовий референт, сотн. Петро Баківич, переконаний був, що в перших місяцях після виїзду полк. Євгена Коновальця, обов'язки тимчасового Крайового Коменданта УВО у Львові виконував сотн. Іван Ревюк, колишній Окружний Комендант УВО в Коломиї, що в тому часі перейшов до Львова. Таке враження склалося в нього правдоподібно тому, що жив він у підпіллі, його контакти мусіли бути з природи речі обмежені й ішли вони саме через особу сотн. Ревюка, що входив у склад першої Крайової Команди чи не як її організаційний референт у перших тижнях, приблизно до кінця 1922 року.

Знову ж Окружний Комендант УВО в Бережанах, сотн. Володимир Бемко, стояв під враженням, що покищо Крайовий Комендант ще не визначений, що в цьому стані провізорії керує організацією хтось з членів попередньої Начальної Команди, а в міжчасі шукають кандидата на це становище:

"По виїзді полк. Євгена Коновальця з краю була актуальна справа обсади Крайового Провідника. Був запропонований самим полк. Коновальцем сл. п. полк. Андрій Мельник, та він мабуть не був захоплений тією ідеєю. Я не дуже орієнтувався в тих справах, знаю тільки, що шукали кандидатів між собою. Фактом є, що сл. п. інж. Ярослав Індишевський приїздив до мене зо Львова і переконував мене стати провідником УВО. Тоді я вже був жонатий, батько

синові і кандидат адвокатури — не почувався я на силах перейняти цей пост. Були й інші кандидати.”¹⁸⁾

Тут нетреба забувати, що в тому часі Українська Військова Організація входила глибше в систему конспірації. До часу всипи Михайла Дзіковського організація росла вшир майже порядком мобілізації колишніх старшин українських армій, відбувалися між ними часті зустрічі, з'їзди й наради, кожен з провідних діячів, якщо не знав, то принаймні міг здогадуватися, хто які важніші виконує функції в УВО. Це відразу мусіло змінитися восени 1922 року, коли організація знайшлася під сильними ударами польської політичної поліції. Одні пішли в підпілля, другі мусіли зберегти строгішу конспірацію і тоді окремі особи в УВО та їхня роля в організації не були вже так широко знані, як давніше. Тим пояснюється, чому так мало відомостей маємо про цей період часу і чому вони інколи суперечні з собою.

Одначе треба прийняти і зафіксувати це як певний та історичний факт, що Крайовим Комендантом УВО після виїзду полк. Євгена Коновальця за границю став полк. Андрій Мельник. Про те свідчить найперше він самий:

“На останньому засіданні Стрілецької Ради в Празі було рішено, що кожен має вертатися до краю,

¹³⁾ Згадка про інж. Ярослава Індишевського казала б здогадуватися, що д-р Бемко переплутав помилково ситуацію з часу після виїзду полк. Коновальця з часом після арешту полк. Мельника весною 1924 року. Тоді Крайовим Комендантом УВО мав стати інж. Ярослав Індишевський, так було заздалегідь умовлено. До того часу він перебував у Празі. До Львова він дійсно приїхав і якийсь час Крайовим Комендантом був, а потім виїхав назад за кордон і тоді мусів лишити після себе когось на тому пості. Правдоподібно й тоді говорив він з сотн. Бемком, а не восени 1922 року.

Полковник Андрій Мельник

коли це йому можливе, і там займатися такою суспільною чи політичною працею, до якої має покликання. Я постановив вертатися до Львова, як тільки закінчу мої студії та отримую диплом. В міжчасі переписувався я тайним способом з полк. Євгеном Коновальцем, що вже був у Львові, і там було говорено про потребу мого якнайшвидшого приїзду до Львова для допомоги йому в трудних його початкових завданнях в УВО.

Десь не пізніше місяця липня 1922 року приїхав я до Львова. Замешкав я в сотника УСС, судді Рожанковського, коло Високого Замку, а яких два тижні пізніше арештувала мене польська поліція. Мене остерігали, щоб не ходити по Ринку і по Руській вулиці, бо там швендаються поліційні агенти, слідкуючи за українськими діячами, але склалося так, що один раз я таки мусів туди піти. Стягнув я за собою агента, що слідкував за мною, зайшов за мною до ресторану, коли ж я звідти вийшов, він прикликав уніформованого поліциста й обидва відвели мене до арештів при вул. Яховича. Пересидів я там шість тижнів. Допитував мене комісар Михайло Кайдан, одначе з допитів годі було зорієнтуватися, які конкретні закиди мені ставлять. Запитували про діяльність революційної організації, але не вживали назви Української Військової Організації.

Під кінець тих шести тижнів, коли мене вже перенесли до поблиських Бригідок, але все ще до диспозиції комісара Кайдана, дуже похолоділо. Ми не мали чим накриватися, спали на голих сіяниках. Треба було пороти сіяники і на ніч влазити в солому та прикриватися піджаками, від чого дуже нищався одяг. Мабуть тому передали мені до тюрми мій давній військовий однострій, якого я вже на волі не міг носити, щоб заощадити мій цивільний одяг. Того самого дня влетів до камери Кайдан у підпито-

му стані. Побачивши мене в однострою, розлючений закричав, хто дозволив мені його принести. До сьогодні пригадую його перекошене злістю обличчя. Я нічого не відповідав не хотілося говорити з п'яним. Кайдан вилаявся соковито і з криком: "Ви мені не заімпонуйте своїм одностроєм" вискочив з камери.

Кілька днів після того мене випустили на волю. Я вже стояв у контакті з полк. Євгеном Коновальцем і приділено мені тоді деякі функції, та не встиг я взятися за них, перешкодив арешт. По виході з тюрми не було вже місця в сотн. Романковського і я знайшов собі мешкання в одній українки з церковного Братства. Сконтактовано мене тоді з сотн. Дмитро Герчанівським, з ним я найчастіше стрічався в крамниці сотн. Івана Юрієва. Так започаткувалася наша співпраця з сотн. Герчанівським, що продовжувалася пізніше після виїзду полк. Євгена Коновальця за кордон.

Після вбивства Сидора Твердохліба було ясно, що полк. Коновалець не зможе залишитися в краю і мусить виїхати за границю. Про те говорено між нами на ложній зустрічі, де він мене інформував обширніше про ситуацію, лагодячися передати на мене провід УВО в краю. Остання наша зустріч відбулася на Погулянці, пізнім вечором перед днем його виїзду.¹⁴⁾

Потверджує це також сотн. Дмитро Герчанівський. Свідчить він, що:

"Коли полк. Андрій Мельник вернувся з-за кордону, полк. Євген Коновалець обводив його по різних місцях у Львові, де містилися всякі речі Української Військової Організації, запізнавав його з різними осо-

¹⁴⁾ Інтерв'ю автора з полк. Андрієм Мельником у Люксембургу дня 16 червня 1964 року.

бами та підготовляв на свого наступника. Тоді і я стрінувся перший раз у крамниці соти. Івана Юрєва, де переховував різні речі, бо, між усіма іншими справами, займався я також виробом різних печаток для потреб Української Військової Організації.”¹⁵⁾

Отож сміливо можемо ствердити, що не було ані одного дня перериву в діянні Команди УВО у Львові. До дня виїзду полк. Євгена Коновальця існувала там Начальна Команда, а вже в самому дні його виїзду почала діяти Крайова Команда під проводом полк. Андрія Мельника. Одначе з уваги на вийнятковий час — одні були арештовані, другі крилися перед поліцією, з третіми порвався організаційний зв'язок — не можна було вести нормальну організаційну працю і минуло кілька місяців, заки відновлено зв'язки з Окружними та Повітовими Командами і наладнано організаційну працю в нових умовах. Повною ходою робота пішла аж після конференції УВО в Оліві коло Данціґу в місяці березні 1923 року.

¹⁵⁾ Інтерв'ю з 6 серпня 1964.

IV.

КОНФЕРЕНЦІЯ УВО В ОЛІВІ КОЛО ДАНЦІГУ

Ініціатива скликання конференції провідних діячів Української Військової Організації вийшла від полк. Євгена Коновальця. Кілька місяців перебував він уже за кордоном, поселившись в Еберсвальде, на північ від Берліна. Зв'язок з краєм ішов у нього різними шляхами, таємною закордонною перепискою, через непричасних до УВО людей, що їздили в різних справах за границю, симпатизували з Українською Військовою Організацією та віддавали їй різні принагідні послуги, а найбільше через експозитуру УВО в Данцігу. В тамошніх технічних високих школах студіювало багато українських студентів, вони частенько їздили додому, до них приїжджали знайомі, також інші студенти, що мали намір студіювати в Данцігу і хотіли поінформуватися про тамошні вимоги й можливості, — одним словом, рух на шляху Данціг-Львів ішов доволі жваво і ним користувалася Українська Військова Організація.

Конференцію скликано взимі 1923 року. Точної дати, коли вона відбулася, годі устійнити. Володимир Мартинець подає, що відбулася вона під кінець 1923 року,¹⁶⁾ але це напевно не відповідає дійсності. На жаль ніхто з живучих ще її учасників не може пригадати собі докладно часу, коли вона відбулася: всі згодні тільки з тим, що було це 1923 року зимовою

¹⁶⁾ В. Мартинець: Українське Підпілля. Від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму, 1949, стор. 64.

порою. Одначе з уваги на програму її нарад, а саме устійнення відношення Української Військової Організації до Уряду ЗУНР та Диктатури д-ра Євгена Петрушевича і впорядкування ієрархії Української Військової Організації, треба прийняти, що конференція в Оліві відбулася в часі між кінцем січня і половиною березня 1923 року.¹⁷⁾ Трудно прийняти, що Українська Військова Організація потребувала б аж цілого року після виїзду полк. Євгена Коновальця за кордон на те, щоб створити свої верховні керівні органи, а з другого боку конференція мусіла відбутися перед датою 14 березня 1923 року, коли рішенням Ради Амбасадорів у Парижі признано Галичину полякам.

В конференції взяли участь такі особи: полк. Євген Коновалець, як Начальний Комендант УВО, полк. Андрій Мельник, як Крайовий Комендант УВО, інж. Ярослав Індишевський, намічений на наступника полк. Андрія Мельника на пості Крайового Коменданта, сотн. Дмитро Герчанівський, старшина для спеціальних доручень при Начальній і пізніше при Крайовій Команді УВО у Львові, сотн. Петро Бакович, бойовий референт Крайової Команди, сотн. Юліян Головінський, Комендант Округи Рава Руська - Чесанів - Любачів, сотн. Іван Ревюк, Комендант Округи Коломия, сотн. д-р Володимир Бемко, Комендант Округи Березани, Павло Меркун, уповноважений УВО на Холмщину і, накінець, отаман Ярослав Селезінка, Військовий Міністер Уряду ЗУНР. Він приходив на ті наради конференції, що відносилися до взаємовідносин між УВО та Урядом ЗУНР.

¹⁷⁾ Було б дуже побажано, якби хто з живих ще її учасників, з ким авторові не вдалося нав'язати контакту, або хто з осіб, що перебували тоді в Данцінгу, помогли устійнити точну дату тієї надзвичайно важливої в історії Української Військової Організації конференції.

Конференція в Оліві 1923 року. З-ліва до права стоять: Петро Бакович, Юліян Головінський, Іван Рязюк, Павло Меркун; сидять: д-р Володимир Бемко, полк. Андрій Мельник, полк. Євген Коновалець, д-р Володимир Целевнич, д-р Ярослав Селезінка, інж. Ярослав Індишевський.

Правдоподібно запрошено на той час до Данцігу також інших діячів Української Військової Організації з краю і з-за кордону, головно з-поміж сталих жителів Данцігу. Напр., сотн. Володимир Бемко свідчить, що він приїхав до Данцігу разом з сотн. УСС Миколою Саєвичем і що в деяких нарадах конференції брав участь також Дмитро Паліїв.¹⁸⁾ Можливо, що не були вони постійними учасниками нарад, тільки відбували розмови з Начальним Комендантом УВО в окремих справах. На спільній фотографії після закінчення конференції бачимо тільки дев'ять осіб: полк. Євгена Коновальця, полк. Андрія Мельника, інж. Ярослава Індишевського, д-ра Володимира Бемка, сотн. Юліяна Головінського, сотн. Петра Баковича, сотн. Івана Ревюка, Павла Меркуна і д-ра Володимира Целевича. Правдоподібно всі вони були учасниками політичної частини конференції в справі взаємовідносин між Диктатурою ЗУНР і Начальною Командою УВО.

Запрошені на конференцію в Оліві з краю приїжджали до Данцігу поїздом, кожен окремо, голосилися на зв'язкову квартиру експозитури УВО, а звідти їх перевозили до Оліви. Полк. Андрій Мельник та сотн. Дмитро Герчанівський приїхали тим самим потягом, але кожен в іншому вагоні. Сотн. Петро Бакович, що від часу всипи Михайла Дзіковського перебував у підпіллі і за яким були розписані гончі листи, мусів ужи-

¹⁸⁾ Мабуть чи не помилка це. Дмитро Паліїв був засуджений на два з половиною років в'язниці в процесі Степана Федака й товаришів у Львові 18 листопада 1922 року і, хоч перебував у в'язниці від вересня 1921 року, правдоподібно не міг ще бути на волі в часі коли відбувалася конференція в Оліві, хоч і звільнено його передчасно на основі амнестії.

вати надзвичайних засобів обережності. Отримав він документи на назвище «Ян Гриф» і відповідно до опису особи того Грифа на документі змінив свій зовнішній вигляд: пофарбував волосся, запустив невеличкі «бакенбарди»¹⁹⁾ і носив «цвікер».²⁰⁾ Бо не зважаючи на те, що конференція мала місце на нейтральному і безпечному від польської поліції терені, була вона переведена при збереженні всіх засобів конспірації так щодо приїзду учасників, як і стосовно їхнього розміщення на квартирах і вибору місця на засідання.

Це була перша з багатьох пізніших конференцій УВО і пізніше ОУН, що їх скликав і проводив полк. Євген Коновалець, як Начальний Комендант УВО і Голова Проводу Українських Націоналістів. Користувався він своєю власною методою: відбував розмови в чотири очі з різними людьми, часом зустрічі групами по кілька осіб і накінець пленарні засідання. Тимто і трудно устійнити кількість учасників таких конференцій і час їхнього тривання. Полк. Андрій Мельник подає, що конференція в Оліві тривала два дні. Здається, що це відноситься тільки до політичної її частини, при співучасті Міністра Військових Справ ЗУНР, отамана д-ра Ярослава Селезінки.²¹⁾

Інші учасники, як сотн. Дмитро Герчанівський і сотн. Петро Бакович, у своїх свідченнях продовжують

¹⁹⁾ Бакенбарди (нім.) — заріст волосся на щоках, при виголеному підборідді.

²⁰⁾ Цвікер (нім.) або песне (франц.) — окуляри, що тримаються тільки пружинкою на носі, без оправы скла і без рамен, що заходять за вуха.

²¹⁾ Пізніше д-р Ярослав Селезінка вернувся до краю і відкрив адвокатську канцелярію в Радехові. Його арешто-

цей час до 7-8 днів. І так воно правдоподібно й було, коли взяти до уваги різні зустрічі й наради в менших гуртках для окремих ділянок з діяльності Української Військової Організації. Про одну таку нараду вчвірку — полк. Євген Коновалець, полк. Андрій Мельник, сотн. Дмитро Герчанівський і Зиновій Пеленський — згадує сотн. Герчанівський. Вона закінчилася тим, що сотн. Герчанівський у приявності обидвох полковників відобрав від Зиновія Пеленського організаційну присягу УВО. Але ще й після того не вичерпано всіх справ на конференції і полк. Андрій Мельник їздив на продовження нарад та на обговорення докладніших інструкцій для нової Команди УВО у Львові до полк. Євгена Коновальця в Еберсвальде.

Конференцію в Оліві скликано для вирішення двох головних справ: внутрішньо-організаційної, щоб упорядкувати відносини в УВО після ударів, що їх вона зазнала після всипи Михайла Дзіковського, і політичної, щоб остаточно поладнати справу вельми на-

вано і поставлено під суд. Суд спершу засудив його за "державну зраду", потім застосовано амністію і звільнено його. Аж до приходу большевиків у 1939 році д-р Селезінка постійно проживав у Радехові, ведучи свою адвокатську канцелярію. Большевики арештували його і вивезли, загинув за ним слід. Польський публіцист з середовища паризької "Культури" подає деякі інформації, що свідчили б про долю колишнього Міністра Військових Справ ЗУНР. В книжці Густава Герлінга-Грудзінського читаємо: "Я був самотнім поляком у камері. Коло мене лежав українець Селезінка (в оригіналі спольщено: Селезьонка), адвокат з Польщі. З інших "лагпунктів" пригнали двох радянських генералів, чотирьох правників — один з них, професор права московського університету, Гросфельд, подавав себе за "учителя Сталіна" — двох журналістів, чотирьох студентів, вищого

пружених останніми часами взаємовідносин між Начальною Командою УВО та Урядом ЗУНР. Не списувано з неї протоколів ані не виношено письмових ухвал. В дискусіях і нарадах обговорено нововитворене положення, а потім Начальний Комендант УВО подавав устно свої рішення дотичним Референтам Начальної і Крайової Команд.

урядовця НКВД, колишнього коменданта лагера і колишнього урядовця господарського відділу лагера... Почалося слідство. Щоночі викликали двох або трьох в'язнів до НКВД. Звичайно верталися над раном, побиті і знедолені... В тім часі почалися судові процеси. Викликали з камери вночі по двох. Засуджені не верталися до нашої камери, тільки до камери напроти... За кілька днів лишилося нас у камері лише п'ять: один советський генерал, Гросфелд, один студент, адвокат Селезінка і я... Ще за кілька днів забрано з камери моїх товаришів. Тим разом не вернулися. Лишився знову я сам." (це діялося в лагері Єрцево). (Густав Герлінг-Грудзінські: Інший світ, советські записки, В-во Інститут Літерацкі, Бібліотека Культури т. 121, Париж 1965, стор. 225-227).

V.

ПОБУДОВА ІЄРАРХІЇ УВО

Під кінець літа 1922 року головним верховним органом Української Військової Організації була її Начальна Команда, переформована з Начальної Колегії УВО, з полк. Євгеном Коновальцем на чолі. Її осідком було місто Львів у Галичині, звідти діяла вона скрізь, куди тільки могли сягнути її впливи. Окремої Крайової Команди УВО для українських земель під польською займанщиною не творено, Начальна Команда з окремими своїми Референтурами виконувала водночас функції пізнішої Крайової Команди.

Так було до кінця місяця жовтня 1922 року, коли полк. Євген Коновалець мусів покинути Львів і виїхати за кордон. Одначе, з виїздом полк. Коновальця Начальна Команда не розв'язалася, змінила тільки місце свого постою, перенеслася зо Львова за границю. Для керування справами Української Військової Організації в Галичині полк. Євген Коновалець лишив свого заступника в особі полк. Андрія Мельника, а довкола себе почав гуртувати новий склад Начальної Команди з-поміж людей, що тоді перебували поза межами краю.

Це не могло статися ні за день, ні за тиждень, ні навіть за місяць. І про те говорилося тільки на самих верхах УВО, а тим часом життя організації внизу плило старим шляхом, пристосовуючися до нових умов діяння. Не тільки на нижчих і середніх щаблях організаційної ієрархічної драбини, але навіть поміж членами колишньої Начальної Команди УВО, що залишилися у Львові чи в інших містах краю, не було ясного уявлення про те, як укладаються відносини в

схемі взаємовідношення керівних органів УВО між собою. Це виявилось м. ін. в тому, що навіть не було в ужитку постійної виробленої номенклатури: говорили про Команду УВО, Начальну Команду, Крайову Команду а то й просто про Штаб УВО, не вдаючися в те, які за ними компетенції. Було відомо, що Головним Комендантом УВО є полк. Євген Коновалець, що він мусів виїхати за кордон і звідти керує діяльністю організації.

Такий туманний стан не міг існувати на довшу мету і треба було конче покласти тому кінець. Це й зробила конференція в Оліві. Після обговорення загальної політичної ситуації, що в ній знайшлася тоді Україна, і визначення шляхів діяльності Української Військової Організації, полк. Коновалець поінформував присутніх про побудову верховних органів Української Військової Організації. Найвиразніше свідчить про те сотн. Дмитро Герчанівський. За його словами, полк. Євген Коновалець просто подав до відома, як Начальний Комендант, теперішній існуючий стан:

“В часі конференції чн під її кінець полк. Євген Коновалець повідомив усіх, що Начальна Команда УВО перебуватиме за кордоном. У Львові буде Крайова Команда УВО під проводом полк. Андрія Мельника. Така ж сама Крайова Команда буде окремо для східніх земель, про неї нам нічого не сказано, бо всі ми були з західніх земель. Я знав тільки про членів УВО пор. Опоку і пор. Андруха, що мав бути референтом зовнішніх зв'язків у Києві. Потім відбулася зустріч у трійку — полк. Коновалець, полк. Мельник і я — тоді передано мене до Крайової Команди з дотеперішніми моїми функціями, але нічого ближче про мою діяльність не говорено.”²²⁾

22) Цитоване інтерв'ю.

В інших учасників конференції цей образ не був такий ясний. Сотн. Петро Бакович згадує, що як одну з причин виїзду до Оліві подавали потребу формально обрати Начального Коменданта УВО на відповідному до того форумі і що ним має бути полк. Євген Коновалець,²³⁾ а сотн. д-р Володимир Бемкс пише,²⁴⁾ що конференція приневолила полк. Андрія Мельника прийняти пост Крайового Коменданта УВО у Львові. До того часу він не дуже похочував того, будши близьким другом полк. Євгена Коновальця та й мавши незабаром посвоячитися з ним, бо дружина полк. Євгена Коновальця і суджена полк. Андрія Мельника, були рідні сестри. Отож полк. Мельник уважав, що заступником Начального Коменданта УВО і Крайовим Комендантом УВО у Львові повинна бути особа, що не була б сполучена такими близькими вузлами з Начальним Комендантом, бо це могло б їх в'язати в вільності рухів.

Так чи інакше, після конференції в Оліві Українська Військова Організація почала діяти з точно встановленими Начальною Командою УВО в місці постою за границею і Крайовою Командою у Львові, не згадуючи тут покищо нічого про зародок Крайової Команди УВО у Києві. Полк. Андрій Мельник поїхав до Еберсвальде, щоб обговорити інструкції для Крайової Команди, вернувся до Львова і почав формувати склад Крайової Команди. І такий стан проіснував до самого кінця діяльності Української Військової Організації.

З інших справ на конференції обговорено теж вислід місії члена УВО Ярослава Чижа до ЗДА. Стверджено, що вона не дала задовільних наслідків і що виринула потреба полк. Євгенові Коновальцеві їхати

23) Цитоване інтерв'ю.

24) Лист д-ра В. Бемка до автора з 2 січня 1965 року.

туди самому.²⁵⁾ Крім того темою нарад була нова система організаційної мережі УВО і діяння реферату розвідки, що саме тоді почав свою посилену акцію, будучи до того часу мало діяльним. Про цей реферат говорено дуже мало, стверджено тільки потребу його існування, не вдаючися в деталі.

З уваги на те, що в нових умовах на Українську Військову Організацію спадали збільшені обов'язки в ділянці чисто політичній, постала потреба скріпити, а властиво відновити діяння політичної референтури, опорожненої після виїзду д-ра Володимира Целевича за границю. Зокрема підкреслював це сотн. Дмитро Герчанівський, він відчував потребу такої референтури, працюючи довгий час у ділянці пропаганди Української Військової Організації. Дуже можливо, що саме з тією метою запрошено до Оліви Зиновія Пеленського²⁶⁾ і запряжено його там на члена УВО.

²⁵⁾ Це сталося аж у 1929 році.

²⁶⁾ Відомий кооперативний діяч. Пізніше став членом партії Українське Національно-Демократичне Об'єднання і з її рамени був обраний послом до польського сейму в Варшаві. З Українською Військовою Організацією завжди лучили його приятні зв'язки і в часі своїх виїздів за кордон на з'їзди Міжнародної Парламентарної Унії він відбував побачення з полк. Євгеном Коновальцем та старався достосовуватися до політичної лінії УВО в ділянці заграничної політики.

VI.

ВІДНОШЕННЯ УВО ДО УРЯДУ ЗУНР ТА ПРЕЗИДЕНТА Д-РА ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА

Заслугою конференції УВО в Оліві було ще й те, що поклала остаточні основи до усамостійнення Української Військової Організації і внесла ясність у відносини між нею та Урядом ЗУНР, різними установами, залежними від того Уряду та деякими особами з оточення Президента д-ра Євгена Петрушевича. Взаємовідносини між Урядом ЗУНР та Українською Військовою Організацією від самого початку не склалися надто щасливо. І Президент Петрушевич і деякі люди з його оточення не полюбляли того, що творився новий військово-політичний осередок. До того, вони не мали повного довір'я до особи полк. Євгена Коновалеця, що не служив в Українській Галицькій Армії, і не могли йому забути того, що в листопаді 1918 року він з київськими Січовими Стрільцями лишився в Україні, замість піти на допомогу під Львів. Ці ресентименти в деяких випадках ішли аж так далеко, що поставали думки, чи не позбутися полк. Євгена Коновальця з УВО радикально, позбавивши його життя. Про те була мова в другому збірнику «Срібної Сурми».²⁷⁾ Тут хіба б можна це доповнити свідченнями сотн. Петра Баковича:

“В травні 1922 року отаман д-р Ярослав Селезінка, Військовий Міністр ЗУНР, відрядив мене і сотн.

²⁷⁾ Гл. “Срібна Сурма”, збірник ч. 2, “Початки УВО в Галичині”, стор. 41-46.

Михайла Колтунюка до Львова, на бажання тамошньої Військової Організації. Перед нашим виїздом до Львова, Диктатор д-р Євген Петрушевич завізвав нас через отамана Селезінку до Відня і там представив нам наші завдання. Найперше маємо їхати в місії, що її нам поставив край, і про неї довідаємося після приїзду до Львова. Незалежно від того, мусимо прямувати до повного відсунення від впливів в Українській Військовій Організації полк. Євгена Коновальця. Він якраз оженився з дочкою д-ра Степана Федака і через свого тестя здобув деяке довір'я в українській галицькій суспільності. Тепер старається зовсім опанувати Українську Військову Організацію, а є в ній небажаний, бо тісно співпрацює — політично й військово — з центром УНР у Тарнові, який то Уряд запродав Галичину полякам. М.і. подав він нам зв'язок до свого родича, також Петрушевича, колишнього австрійського прокурора, що працював тепер у "Дистрі" у Львові, в правному відділі, і мешкав у будинку Наукового Товариства ім. Шевченка при вул. Степана Чарнецького. Він був одним з довірених Диктатури для різних військових і політичних справ, хоч мусів це робити дуже обережно, бо за ним, як за своїмком Диктатора, пильно слідувала польська поліція...

Але вже з перших днів нашої праці в організації могли ми переконатися, що всякі підозріння відносно браку патріотизму в полк. Євгена Коновальця — цілком безпідставні. Він так багато працював, стільки часу й енергії вкладав у розбудову організації, так гаряче і з таким запалом розкривав перед нами її горизонти та дальші політичні цілі, що всі ми мимоволі піддавалися його поривам і підпадали під фасцинуючий чар його особистости. А при всьому тому вів він себе дуже скромно і нічим не підкреслював своєї зверхности над нами. Одним словом, він був душею всієї акції, без нього вона розгубилася б у дрібницях військово-технічної натурі і

напевно скоро заниділа б з уваги на труднощі проявити себе на ширшу скалю.

Обидва ми з сотн. Михайлом Колтунюком прийшли до такого переконання і в тому дусі послали наш звіт до Диктатора Петрушевича. По якомусь часі повідомив нас львівський Петрушевич, що Диктатор наші звіти отримав, що з них і з нас він незадоволений. І з того часу порвалися всі наші зв'язки до нього.

Досить скоро після того зголосився до мене сотн. Юліян Головіський. Його я знав ще з австрійських часів, він відбував свою військову службу в моїй частині і я був першим його комендантом. А що ще й після того зналися ми з організаційних зв'язків у Чехословаччині, то він, не знаючи нічого про те, як уложилися зв'язки між мною і Диктатурою, заскочив до мене по інформації. Перейшов він границю "на зелено" коло Осмолоди, свою групку людей залишив покищо в горах, а сам приїхав до Львова на побачення зо мною. Показалося, що його вислано до Львова виконати атентат на полк. Євгена Коновальця, щоб тим способом позбутися його з Української Військової Організації та віддати її під владу Диктатури. Групка людей, що її залишив він у горах, саме на те була призначена.

Я бачив, що Головіський зовсім не орієнтується в відносинах і сліпо та послухно виконує свій наказ, що його дістав навіть не від самого Диктатора, тільки від когось з його оточення. Він і справді був переконаний, що полк. Євген Коновалець стоїть під політичними директивами Центру УНР та вступив на шлях польонофільської політики, а що нема можливості відсунути його від організації мирними засобами, то треба застосувати цю радикальну розв'язку. Так йому сказали і так він, здисциплінований старшина, повинувався наказам.

Міг я переконувати сотн. Головінського про недоцільність того, та мав я сумніви, чи це мені вдасться і чи моя аргументація переважить у ньому, щоб відступив він від своїх доручень. Тоді я запропонував йому особисто зустрінутися та поговорити з полк. Євгеном Коновальцем. Зараз на другий день побачився я з полк. Коновальцем, повідомив його про приїзд Юліяна Головінського, нічого не кажучи про ціль того приїзду, сказав тільки, що варто б з ним поговорити, бо Головінський, колишній командир VI Бригади УГА і відважний та бойовий старшина, має багато знайомих серед старшинства, що любить його і шанує за відвагу та бойові чини. Стрінулися ми втричку ще того самого пополудня в одній з львівських каварень. Говорили дуже довго, ще й відпровожували полк. Коновальця додому — він мешкав у двора Федака при Сикстуській вулиці. Я на очах спостерігав, як на Головінського ця зустріч робила велике враження. Ми перемолотили стан тодішньої, зокрема української, політики під усіма аспектами, перейшли всі можливості, що стелилися перед нами, а в розмові брали ми участь усі три нарівні, не тільки слухали того, що говорив нам полк. Євген Коновалець. Коли розпрачалися ми з полк. Коновальцем, Головінський якийсь час мовчав, а потім перші його слова до мене були: "Це не Коновальця, тільки тих сучих синів у Відні треба б вистріляти." На другий день відбулася ще одна стріча між нами і тоді Головінський остаточно переконався не тільки про щирий патріотизм полк. Євгена Коновальця, але і про його організаційний хист та політичну зручність. Розсталися вони приятелями і такими залишилися до останніх днів Головінського."

Помимо всього полк. Євгенові Коновальцеві та його співпрацівникам з Начальної Команди у Львові вдалося щасливо перебороти труднощі, що впливали з такої початкової цілком неприхильної до нього по-

стави Уряду ЗУНР. В усіх справах, що торкалися Галичини і відношення до Польщі, полк. Євген Коновалець та ціла Начальна Команда УВО ставилися з повною лояльністю до д-ра Євгена Петрушевича, як Президента ЗУНР, про все його інформували та старалися достосовувати свою акцію до його потреб у міжнародній політиці. Одначе разом з тим Начальна Команда не могла плисти насліпо руслом виключно протипольської політики, хоч і перебувала вона в Галичині і найбільше мала до діла з Польщею, як окупантом західньо-українських земель. Не можна було в'язати майбутности українського народу тільки з Галичиною і замикати очі на все, що діялося на схід від річки Збруч. Через те, попри всю свою найкращу волю і найповнішу лояльність у галицьких справах до Уряду ЗУНР, Начальна Команда УВО не могла повністю піддатися під накази того Уряду і стати одною з його військових формацій. Це значило б замкнутися в галицьких рамках, а на те ні полк. Євген Коновалець ні інші члени Начальної Команди УВО, що перейшли через практичну соборну школу 1917-1920 років, ніяким чином не могли піти. Звужуючи свою програму тільки до Галичини, Українська Військова Організація замикала б собі шлях до діяння всеукраїнськими масштабами на соборницьку міру. Її Начальна Команда, хоч аж ніяк не погоджувалася з сучасними собі політичними тенденціями Центру УНР у Тарнові й Варшаві, але вважала цей трагічний стан роздвоєння української визвольної політики переходовим явищем, викликаним надзвичайно тяжкою і несприятливою для України тодішньою міжнародньою ситуацією. Такий стан скоріше чи пізніше мусить проминути, українська політика колись мусить знову поплисти одним руслом і під одним проводом і вже тепер треба себе вести так, щоб цей стан приспішити, розплянуюючи політичну акцію під соборницьким ку-

Сотник Юліян Головінський

том і ставляючи перед себе соборницьку програму розуміння потреб українського народу.

Така була «генеральна лінія» Начальної Команди УВО в відношенні до обидвох українських Урядів того часу і полк. Євген Коновалець, не дивлячись на таку чи іншу поставу різних окремих осіб до нього самого, не жалів зусиль, щоб не тільки затримати зовнішні поправні взаємини з Урядом ЗУНР, але і внести в них якнайбільше щирости. Знову покористуємося тут свідченнями сотн. Дмитра Герчанівського, члена Начальної Команди й одного з ближчих співпрацівників полк. Євгена Коновальця:

“Полк. Коновалець інформував мене від часу до часу про хід праці в краю та про організаційну роботу за кордоном. Видно було, що він наперед брав до уваги різні можливості і на всяку потребу. Передавав мені до “викликування” листи з Чехії, Відня й Німеччини, писані “симпатичним” чорнилом, листи від себе теж писав таким самим чорнилом або він сам, або часом я під його диктат. Інколи також на його відповідях симпатичним чорнилом писав я листи до вільного приватного змісту і вже звичайним чорнилом. В цьому обміні листами пощастило згодом полк. Коновальцеві, а з ним і всій Українській Військовій Організації, перейти до деїного порядку над розходженнями з Урядом Диктатора д-ра Євгена Петрушевича в Відні. Поладналися деякі внутрішні тертя між тим Урядом і Начальною Командою УВО.

Одного разу треба було швидко передати такі два листи до Відня. З них один був писаний симпатичним чорнилом на звичайній кишеньовій хустині до носа. Нагода до передачі знайшлася скоро, бо якраз в дорогу до Відня вибирався ректор о. д-р Тит Галушчинський. Коли тільки я сказав йому, що ці листи від полк. Євгена Коновальця, і кому їх треба в Відні доручити, отець ректор без надуми сказав: “Радий прислужитися” і перебрав від мене обидва листи.

Вліті 1922 року полк. Євген Коновалець вислав мене до табору інтернованих воєнків УНР у Шиппюрні, щоб довідатися щось ближче про вбивство полк. Юрія Отмарштейна, якого смерть він дуже болюче переживав і втрату його в своїх політичних планах дошкільно відчував. Я списав свідчення генерала Марка Безручка, полк. Романа Сущка, перевів чимало розмов з різними старшинами 6-ої Стрілецької Дивізії і зладив з того точний звіт. Може ще й досі зберігається він у якихсь архівах. Не зважаючи на те, що ця справа не мала ніякого відношення до Уряду ЗУНР, полк. Коновалець передав до канцелярії д-ра Петрушевича відпис усіх тих протоколів. Пакети з листами, звітами, інформаціями про крайову ситуацію від полк. Коновальця до д-ра Петрушевича передавав я особисто багато разів різними післанцями й кур'єрами чи то з УВО чи то з Уряду ЗУНР."

Отож положення було таке, зокрема на початку, що недовір'я тліло в оточенні Диктатора д-ра Євгена Петрушевича, а від Начальної Команди УВО йшли щирі намагання його розвіяти. А потім прийшов час, коли так самий полк. Євген Коновалець, як і вся Начальна Команда УВО, почали критично ставитися до політики д-ра Євгена Петрушевича та політично-дипломатичної діяльності його оточення. Почалося з того, що приходили вістки про те, як оточення Диктатора Євгена Петрушевича перебільшує значення різних дрібних контактів і підносить їх до значення великих національних успіхів, само собою, приписуючи собі за те заслуги. Надходили листи про те, що «петрушка цвіте», «наші справи стоять дуже добре» і т. д. а до львівських українських часописів надсилано як докази на те уривки запитів і відповідей послів до англійського парламенту в українських справах. Насправді ж політичні акції Уряду ЗУНР спадали щораз нижче в міру того, як стабілізувалася повоєнна ситуація в світі. Начальна Команда УВО була про те до-

бре поінформована через своїх членів і прихильників за границею і вважала, що треба поволі призвичаювати до того українську суспільну думку, а не годувати її позбавленими реальних підстав супероптимістичними інформаціями. Бо як наслідок може прийти розчарування і в слід за тим байдужність, що непомірно утруднить якунебудь визвольну незалежницьку політику.

Таким чином ширшала підстава конфлікту між Урядом ЗУНР і Начальною Командою УВО. Д-р Євген Петрушевич усе ще домагався повного підчинення собі — військово і політично — Начальній Команді Української Військової Організації. Ніколи не було в нього ентузіазму до неї, він хотів творити власну військову силу з інтернованих у Чехословаччині українських військових частин, доповнених військовими бранцями-українцями з Італії. Тепер же ж і Начальна Команда УВО виступила з критикою його політики. Щоправда критика ця не була публічна, ішла тільки в листах до Диктатури та в дискусіях між членами Начальної Команди, але в той спосіб прибула ще одна причина, що промовляла проти підчинення української Військової Організації Урядові ЗУНР.

В міру того, як маліли надії на прихильну українським інтересам розв'язку питання Західньо-Української Народньої Республіки на міжнародньому форумі, в окремих членів Уряду ЗУНР та в деяких впливових осіб з оточення Президента Петрушевича почали прокидатися просоветські настрої. Вони надіялися помочі харківського советського Уряду так самого, як і посередньо через нього і всього Советського Союзу для міжнародньої акції Уряду ЗУНР. Почалися неофіційні контакти і це не могло затриматися в тайні та фатально відбивалося на ідеї орієнтації на власні сили українського народу в його політично-державницьких змаганнях. Правдоподібно спочатку д-р Євген Петрушевич особисто в тому участі не брав, мо-

же навіть і не про все знав. Але не виявив він потрібної твердості і не заборонив своїм співпрацівникам таких контактів з моментом, як тільки про них довідався, а через те советофільська орієнтація в його оточенні прибирала на силі. Правда, були тоді та ще й тепер трапляються голоси оправдання Уряду д-ра Євгена Петрушевича: його обов'язком було боронити справи галицької державности, бо на те дістав він мандат від галицької української суспільности і за те перед нею був відповідальний. І мусів шукати союзників скрізь, де тільки була надія дістати поміч. Коли ж траплялася нагода поспробувати щастя в большевиків — не можна було її зовсім відкинути, принаймні не спробувавши.

Але тому дуже противилася Начальна Команда УВО, що виходила з підстав не галицько-української тільки всеукраїнської політики. Дедалі всяка співпраця між Урядом ЗУНР, репрезентованим д-ром Євгеном Петрушевичем, і Начальною Командою УВО, заступленою полк. Євгеном Коновальцем, ставала зовсім неможлива. І щоб покласти тому край, постановлено поставити справу на програму конференції провідних діячів Української Військової Організації в Оліві.

Два дні йшли палкі дискусії. Уряд ЗУНР, устами свого Міністра Військових Справ, отамана д-ра Ярослава Селезінки, близького родича д-ра Євгена Петрушевича, не відступав від своїх домагань повного військового і політичного підчинення собі Начальної Команди УВО. Та в цій ситуації вже й мови про те не могло бути. Справа йшла щонайвище про збереження між ними співпраці і знайдення на те відповідної форми.

І хоч на самій конференції не взято ніяких остаточних рішень чи постанов у тій справі, все ж таки наскрізь провентильовано її з усіх точок погляду, обговорено всі за і проти, заслухано різних аргументів Диктатури і голосів діячів Української Вій-

ської Організації на вищих щаблях організаційної драбини і це дало в висліді підставу Начальній Команді УВО для біжучих інструкцій організаційним керівникам і пізніше до рішення вести окремо від Диктатури ЗУНР незалежницьку військову, бойову і політичну діяльність.

На тому справа не припинилася. Ще кілька років Уряд ЗУНР продовжував свої спроби впливати політично на Українську Військову Організацію. Довели вони до того, що в 1927 році частина членів УВО, прихильників Уряду ЗУНР, відкололася від головного пня Української Військової Організації і заснувала окрему Західньо-Українську Народну Революційну Організацію (ЗУНРО), що проіснувала дуже коротко і безслідно зникла з горизонту.

VII.

КРАЙОВА КОМАНДА УВО ПІД ПРОВОДОМ ПОЛК. АНДРІЯ МЕЛЬНИКА

Негайно після повороту з Оліви полк. Андрія Мельника разом з іншими провідними діячами УВО, що брали участь у тій конференції, почалася організаційна праця по лінії устійнень, обговорених на конференції та доповнених інструкціями Начальної Команди. Перш усього треба було впорядкувати внутрішні справи Української Військової Організації, що сильно потерпіла від ударів, що посипалися на неї восени 1922 року.

Зачато від реорганізації Крайової Команди. Її зав'язок існував ще до конференції в Оліві. На чолі Крайової Команди стояв полк. Андрій Мельник. Його помічником і старшиною для різних доручень був, як і за полк. Євгена Коновальця, сотн. Дмитро Герчанівський. Відповідальним за Бойовий Реферат був далі сотн. Петро Бакович, хоч у тому часі цей реферат не проявляв сильнішої діяльності, бо на чоло висунулися справи політичної натури. Тим тяжче було сотн. Баковичеві вести справи свого реферату, бо він усе ще мусів жити в підпіллі. Вийшов на поверхню життя аж після того, як проголошено в Польщі амністію з приводу схвалення конституції. За порадою адвокатів зголосився в слідчого судді Косінського, вдаючи, ніби щойно тепер довідався про те, що за ним шукає поліція. Хтось з українських адвокатів, що перебували тоді в будинку слідчих суддів, і суддя Личковський потвердили його тотожність,

слідчий суддя Косінський замкнув його на три тижні, щоб перевести слідство, і звільнив на підставі амністії.

На місце сотн. Петра Баковича станув тимчасово його співпрацівник з Бойового Реферату, четар П. С. Полк. Андрій Мельник стрінувся з ним одного вечора на вул. Кохановського, доручив йому перебрати Бойовий Реферат і зв'язатися з сотн. Іваном Ревюком за дальшими інструкціями. Одначе П. С. не встиг не то що ширше розгорнути своєї роботи, але навіть обзнайомитися як слід зо своїм рефератом, бо скоро після того арештовано полк. Андрія Мельника, прийшов зовсім новий склад Крайової Команди УВО і бойовим референтом у ній став сотн. Юліян Головінський.

Сотн. Петро Бакович згадує про те, що існував тоді в Крайовій Команді політичний реферат і провадив його інж. Ярослав Індишевський. Здається, що це помилка в часі, бо в тому періоді діяльності Української Військової Організації інж. Ярослав Індишевський усе ще жив за границею, в Празі. Правдоподібно відноситься це до його діяльності зараз після арештування полк. Мельника, отже після 10 квітня 1924 року.

Потреба політичного реферату відчувалася щораз більше від часу, коли, наперед загострилися, а потім порвалися взаємовідносини з Президентом д-ром Євгеном Петрушевичем і коли завмерла чи пак зовсім припинила свою діяльність Міжпартійна Рада у Львові і коли Крайова Команда станула віч-на-віч з новою політичною дійсністю в краю, особливо після рішення Ради Амбасадорів з дня 14 березня 1923 року. Одначе не було тоді окремого політичного референта в Крайовій Команді УВО, хіба може політичні дорадники Крайового Коменданта, та про те нічого ближче невідомо. Натомість створилася при особі Крайового

Коменданта УВО нова дорадча установа під назвою Політичної Колегії, що про неї буде мова далі.

Нема точних даних про те, хто був тоді організаційним референтом, чи пак, як він тоді називався, кадровим. З того, що відтягнуто сотн. Івана Ревюка з його посту Окружного Коменданта в Коломиї до Львова, та з деяких натяків інших сучасників можна б заключати, що саме він був намічений на того референта і можливо навіть якийсь короткий час виконував ті свої обов'язки. Знову ж з факту, що дуже часто приїжджав тоді до Львова сотн. Юліян Головінський, і з того, що він від того часу дуже закріплювався в Крайовій Команді і після арешту полк. Мельника зайняв у ній одне з провідних місць та скоро сам став Крайовим Комендантом, дехто витягав висновки, що саме сотн. Юліян Головінський був кадрово-організаційним референтом і неначе заступником полк. Андрія Мельника. Нема на те доказів, самі тільки здогади, самий полк. Мельник ніколи не згадував сотн. Головінського, говорячи про ті часи, найчастіше покликувався на сотн. Дмитра Герчанівського.

Полковник Андрій Мельник, навчений досвідом минулих двох років діяльності Української Військової Організації, змінив методіку організаційної праці. Вже не відбувалися спільні засідання членів Крайової Команди. З кожним референтом Крайовий Комендант стрічався окремо, обговорював його справи, приймав звіти і видавав доручення. Між собою референти стрічалися тільки тоді, коли заходила до того конечна потреба. Часом референти не знали про себе, а ніхто з них не знав, який є повний склад Крайової Команди і які референти входять у неї. Кожен з них мав свої окремі зв'язки з підлеглим собі апаратом. Такий спосіб праці вимагав далеко більше часу, бо що можна було обговорити за дві години на одному засіданні Крайової Команди в присутності всіх референтів, це тепер мусіло бути розложено на низку

стріч і розмов, що забирали не раз кілька днів. І ще й та невігода була, що коли б арештовано референта — вривався зв'язок до апарату його референтури. Одначе це виправдало себе і коли прийшло до чергових великих арештів, що їх жертвою впав також і самий полк. Андрій Мельник, у руки поліції не попався ані один член Крайової Команди і на лаві обвинувачених у процесі полк. Мельника засідали тільки або зовсім невідомі члени УВО, або такі, що займали пости на нижчих щаблях організаційного апарату.

Заведена полк. Андрієм Мельником метода організаційної праці вдосконалилася потім за часів Крайової Комендантури сотн. Юліяна Головінського і полк. Романа Сушка та втрималася в практиці до кінця діяльності Української Військової Організації.

Після змонтування Крайової Команди в центрі, прийшла черга на відновлення організаційного апарату в цілому краю. Один організаційний референт не міг би впоратися так швидко з тим ділом, як цього вимагала потреба. Поділено це завдання так, що на інспекцію південної Галичини (Станиславів і Покуття) поїхав самий Крайовий Комендант, на запущене тоді Поділля, що вимагало, щоб над ним попрацювати довший час, вислано сотника Дмитра Герчанівського, а за решту краю взявся організаційний референт, на жаль, як сказано вище, точно не відомо, хто саме.

Полк. Андрій Мельник поїхав до Станиславова, а звідтіля на Покуття. Станиславів і Станиславівщина в тому часі підупали в організаційній діяльності. Окружним Комендантом був там отаман Юліян Шепарович, людина темпераментна і повна кипучої енергії, але чомусь не було там таких вислідів, якби того можна було вимагати і сподіватися від нього. Дуже добре в Окружній Команді УВО в Станиславові працював її кадровий, цебто організаційний референт, проф. Гаванський, добрий знайомий і приятель полк.

Андрія Мельника з часів спільного перебування в полоні в Дубовці. Хоч старший віком від своїх товаришів, але пильно і зразково виконував свої завдання, до котрих у першу чергу належала мобілізація на місцях членів УВО, їхня евіденція і розподіл між ними організаційних завдань.

В той час, як сотник Іван Ревюк та Юліян Головінський — ще раз пригадуємо, що це тільки здогад — в організаційному рефераті доволі швидко впоралися зо своїм завданням віднови організаційних зв'язків на півночі і заході Галичини, сотника Дмитра Герчанівського чекало тяжке завдання на Поділлі. Туди не вистарчало звичайної організаційної поїздки, чи навіть двох. Він мусів вибратися в дорогу на довший час. За свою генеральну квартиру обрав собі місто Тернопіль і зголосився на зв'язок до давнішого Окружного Коменданта, тепер адвоката і визначного діяча Української Радикальної Партії, д-ра Миколи Ладики. Від нього дістав інформації дуже далекі від оптимістичних. Не тільки, що мало що лишилося з давнього запалу, він поволі пригасав під тиском важкого щоденного життя і в міру того, як зникали шанси прихильного вирішення справи західньо-української державности дипломатичними засобами. Але й свіже лихо появилось — почало ширитися советофільство. Поділля межувало з Советською Україною і звіди проникали в Галичину большевицькі пропагандисти. На одного такого, якогось молодого ще студента тайного українського університету, наткнувся випадково сотн. Герчанівський. В розмові з ним цей студент признався, що він має доручення діяти серед української інтелігенції і витворювати прихильні для Советської України та її політичного режиму настрої. За те дістає допомогу 25 долярів місячно на закінчення своїх університетських студій, обіцяно йому також, що після скінчення університету дістане добру працю в Советській Україні, бо там кипить

віднова життя після воєнних знищень і не стає рук до праці. Більших успіхів цей студент у Тернопільщині не мав, раз тому, що не надзвичайної це міри був пропагандист, але і сотн. Герчанівський помішав йому діло та здемаскував його перед місцевими українськими громадськими діячами, остеріг д-ра Ладіку, д-ра Степана Чумака та інших своїх знакомих. Та це не був одинокий агітатор, їх швендялося щораз більше, вони деморалізували суспільність, показували на безнадійність боротьби з Польщею в оперті на власні сили, успіхи в тій боротьбі були б можливі тільки тоді, якби за ними станула Советська Україна, як держава.

В районах Тернопіль-Скала-Чортків перебув сотн. Дмитро Герчанівський приблизно пів року, а може й більше. Щораз тяжче було в'язати організаційну мережу УВО, з уваги на те, що люди не бачили перед собою можливостей здійснення українських політичних цілей на ближчу мету. Все ж таки повідновлював він скрізь контакти і позалишав принаймні зв'язкових, куди мали б іти інформації з центру.

Кілька разів приїжджав сотн. Герчанівський до Львова звітувати про свою роботу полк. Андрієві Мельникові. Випадково арештували його в терені два рази, але нічого при ньому не знайшли то й нічого не могли йому закинути, потримали два-три дні та й пустили. Так прийшов час, коли його перебування на Поділлі стало зайве. На своє місце підшукав він студента Франца Колодія, з молодшого вже покоління, що не служило в українському війську. Був він меткий, рухливий та охочий до праці хлопець. Так поволі приходив час, коли ряди Української Військової Організації почали поповнятися представниками молодого покоління, що вирросло й виховалося вже поза українським військом і не брало чинної участі в визвольних змаганнях 1917 - 1920 років.

В березні 1924 року сотн. Дмитро Герчанівський покинув Поділля, нічого йому вже було там робити. Приїхав до Львова і зголосився до диспозиції Крайового Коменданта. Ще якийсь час виконував він різні дрібні доручення, нічого важнішого, щоб залишило слід у пам'яті, а скоро після того обставини склалися так, що на довгий час відтяли його від організаційної активності.²⁸⁾

²⁸⁾ Саме тоді полк. Андрій Мельник збирався виїжджати на посаду управителя митрополичих лісів у Карпатах. Піднайшов він там працю також і для сотн. Герчанівського, що мати його близько коло себе, і для ген. Марка Безручка. Мали вони поселитися в містечку Перегінську і звідти тримати з ним контакт до недалекої Осмолоди. В той самий день, коли обидва вони з ген. Марком Безручком приїхали до Осмолоди — це було 10 квітня 1924 року — полк. Андрія Мельника арештувала в Осмолоді львівська політична поліція. Сотн. Герчанівський лишився на своїй посаді, а ген. Безручко вернувся до Львова.

VIII.

МІЖПАРТІЙНА РАДА І ПОЛІТИЧНА КОЛЕГІЯ УВО

В початках своєї діяльності Українська Військова Організація мало займалася політичними справами. Вона піднімала нарід до збройної боротьби, організувала війському силу українського народу, а політичне керівництво залишала українським урядам та організованим українським центрам. Найголовніший з них, якщо йдеться про Західню Україну, це була Українська Національна Рада.

Після відступу Української Галицької Армії за Збруч у липні 1919 року та переїзду разом з нею Уряду Західньо-Української Народньої Республіки в Галичині лишилося багато членів Української Національної Ради, що не мали змоги виїхати за Збруч разом з державною українською владою. Їхнє число збільшилося, коли вернулися з-за Збруча ті члени Української Національної Ради, що перебували на Наддніпрянщині і не могли разом з Президентом д-ром Євгеном Петрушевичем виїхати через Румунію до Відня. Тому в Відні знайшлася тільки меншість Української Національної Ради і починаючи з кінця 1919 року виступала вона як Закордонна Група Української Національної Ради. В краю лишилася більшість членів Української Національної Ради, з її першим віцепрезидентом, д-ром Левом Бачинським у Станіславові, і другим, проф. Поповичем з Буковини. Перебуваючи на зайнятій ворогом українській території, Українська Національна Рада не мала змоги легально і регулярно збиратися, все ж таки її члени відчували на собі частину відповідальности за політичні зма-

гання свого народу. Вони зібралися при одній нагоді під якимсь легальним претекстом у Львові, наново уконституювалися та обрали з-поміж себе Секретаріят Української Національної Ради.

Одночасно, коли скінчилася війна за Збручем 1920 року, почало діяти порозуміння, що його спочатку годі було б ще назвати Міжпартійною Радою. Воно старалося заступити своєю діяльністю Українську Національну Раду, що не мала вільности рухів і свободи вислову. Належали туди всі проводи політичних партій і представники церковних ієрархів.²⁹⁾ З такого

²⁹⁾ Відбувалися навіть міжпартійні з'їзди. Про один такий, другий з черги, міжпартійний з'їзд читаємо в "Українському Прапорі":

Міжпартійний З'їзд у Львові.

Другий міжпартійний з'їзд у Львові, це дуже відрадний прояв громадського життя в нас на овиді теперішнього політичного положення. Він знов дуже вимовно доказав, що наша життєва сила, наперекір усім ударам судьби, виявляється щораз могутнішою та доцільнішою активністю, яка дозволяє нам навіть на очах лютого польського наїзника кермувати громадянськими справами в користь нашої державности. Визвольне слово про одноцілий, залізний фронт цілої нації стає дійсністю, як може ще ніколи досі. З'їзд засвідчив, що живий нарід, що Галицька Волость не засоромиться ясних тіней Романа Галицького, Ярослава Осмомисла і короля Данила та що серед українського народу на західнім кордоні українських земель живе дух великого гетьмана Богдана.

В глибокім розумінні найбільш пекучої потреби в культурного народу, а саме потреби щонайкращого наукового виховання молоді, розглянувши З'їзд докладно теперішні умови нашого вищого шкільництва та ухвалив далекосяглі, справжнім громадянським духом

порозуміння політичних партій зорганізувалася пово-лі Міжпартійна Рада, куди входили представники всіх чотирьох політичних українських партій: Народно-Трудової (що пізніше перейменувалася на Українське Національно-Демократичне Об'єднання), Української Радикальної Партії, Української Соціал-Демократичної Партії та Української Християнсько-Суспільної Партії. На свої засідання сходилися вони часто, а приїздили туди також українські політичні діячі з провінції, як от д-р Лев Бачинський зо Станиславова, д-р Володимир Загайкевич з Перемишля, д-р Степан Баран з Тернополя, д-р Іван Макух з Товмача та інші.

Пізніше Міжпартійна Рада звузилася, бо виступили з неї соціал-демократи, що дуже швидко станули на шлях советофільської орієнтації, порвавши з Урядом ЗУНР. Лишилися в Міжпартійній Раді тільки три партії, але вона діяла далі. Коли ж після рішення Ради Амбасадорів 14 березня 1923 року Народно-

надихані резолюції. "Нашим обов'язком" — сказав на З'їзді прегарно представник нашого свідомого селянства Гриць Тершаковець, — "є виховувати таку молодь, якої потребує наш нарід." І воно цілком відповідає тому ідеалові, коли З'їзд з одного боку не дозволяє вчитися нашим початкуючим студентам університету в польських вищих школах, а з другого взиває до повороту тих, що не примушені справді важними та зрозумілими обставинами побирають науку за кордоном. Те саме дасться сказати про резолюцію в справі повороту наших професорів до Львова. З'їзд з повним правом зажадав повороту до краю наших наукових сил, бо там вони нині більш як коли потрібні і мають нагоду сповинити далеко важнішу культурину роботу, як на чужині.

Стільки щодо вищого шкільництва.

Трудова Партія відбула свій з'їзд і проголосила т. зв. автономістичну плятформу, цебто обмежила свої політичні змагання на території Західньої України тільки до домагання територіяльної автономії для українських земель у рамках польської держави, то це завдало смертельний удар Міжпартійній Раді і вона фактично перестала існувати.

З Міжпартійною Радою неофіційно і неформально весь час стояла в зв'язку спершу Начальна, а потім Крайова Команда Української Військової Організації у Львові через своїх членів, що були водночас представниками своїх партій у Міжпартійній Раді. Сама Начальна чи Крайова Команда не вели окремої політичної діяльності, тільки старалися з одного боку тримати контакт з існуючими українськими політичними центрами, а з другого, де це було потрібно, відповідно впливати на їхню діяльність у дусі самостійництва і соборництва. Для тих цілей зовсім вистар-

Крім того обговорено на З'їзді всі найважливіші б'їжучі справи Галичини, отже справу нижчого й середнього шкільництва, обмеження громадянських і особистих прав, конскрипцію, воевідства, покликання українців-урядовців до військової служби і майбутні вибори до варшавського сейму. В усіх цих справах З'їзд зайняв становище й обміркував способи, як зарадити можливим небезпекам. Щоб усі замисли національного проводу перевести в життя, порішено оподаткувати на народні цілі всіх громадян-українців.

Ось так сильний єдністю думки йде наш нарід з незломним змаганням до раз наміченої мети і не здержить його на тому шляху ніхто й ніщо! Українська Галичина живе, творить і визволюється зусиллям щораз свідоміших і могутніших народних сил."

(Український Прапор, рік III, ч. 38, Відень,
субота 24 вересня 1921 року)

чала одна людина, політичний референт у Начальній Команді, і ці завдання, як уже відомо, спершу перебрав на себе сам полк. Євген Коновалець, а йому за дорадника і помічника був д-р Володимир Целевич. Отож у взаєминах Начальної Команди УВО й Міжпартійної Ради відчувалася не тільки гармонійна співпраця, але і прихильність. Це найкраще засвідчує ось такий факт. Вже під кінець свого існування Міжпартійна Рада дістала до своєї розпорядимости поважнішу кількість грошей на національну працю в краю.³⁰⁾ Постало питання, як зужити ці гроші і хто має ними диспонувати. Міжпартійна Рада не хотіла розділяти цієї суми між окремі партії, бо в той спосіб сума роздрібнилася б та й годі було знайти такий ключ розподілу, щоб усіх задовольнити. Тоді рішила вона цілу суму передати Українській Військовій Організації на видання непартійного, популярного самостійницького часопису. Так постав основний капітал пізнішого часопису «Новий Час» у Львові.

Як довго Уряд д-ра Євгена Петрушевича твердо стояв на самостійницьких позиціях, так довго політична сторінка в Українській Військовій Організації не справляла більших клопотів, поза тим, що УВО зав-

³⁰⁾ Сотн. Осип Навроцький подає доповняльні вияснення в цій справі. Мова тут про решту грошей зо збірки, що її в 20-тих роках переводили в ЗДА й Канаді д-р Осип Назарук і проф. Іван Боберський на користь Диктатури ЗУНР у Відні. Коли вони закінчили свою акцію і склали свої уповноваження, останньої суми не вислали вже до Відня, тільки до Земельного Банку Гіпотечного у Львові з дорученням передати її в спільне розпорядження д-ра Івана Курівця та д-ра Володимира Охримовича з Народно-Трудової і д-ра Лева Бачинського та д-ра Івана Макуха з Української Радикальної Партії. З канадських збірок у тій сумі було дол. 4,567.50 (сума взята з "Ювілейної Книги Українського Народного Дому в Вінніпегу"). Розмови з Міжпартійною Радою в імені

жди старалася триматися соборницького напрямку і через те часом поставали більші чи менші конфлікти між нею й оточенням Президента д-ра Євгена Петрушевича. Уряд визначував політику, Міжпартійна Рада в краю дбала про достосування до неї настроїв і сил української суспільності, а Українська Військова Організація в своєму колі діяльності ці змагання доповняла.

Положення змінилося, коли становище і вплив Уряду д-ра Петрушевича захиталися найперше через брак успіхів на полі міжнародної політики і потім через советофільські тенденції деяких впливових осіб з нього. Вже тоді більш далекоглядні кола Української Військової Організації з самим полк. Євгеном Коновальцем на чолі передбачували, що прийде момент, коли УВО мусітиме сама і на ширшу скалю зайнятися політичною діяльністю. Ми бачили, що на конференції в Оліві підносилися голоси з домаганням створення і скріплення політичної референтури в УВО. А вже кілька тижнів пізніше прийшов час, коли Українська Військова Організація політично мало що не зависла в повітрі. Рішення Ради Амбасадорів з 14 березня 1923 року відбрало Урядові Президента д-ра Євгена Петрушевича всяку можливість міжнародної

Української Військової Організації провадив сотн. Осип Навроцький. Був це доволі неспокійний час, у Німеччині занеслося на комуністичний переворот, Міжпартійна Рада розуміла, що в такій ситуації треба скріпити Українську Військову Організацію, і досить легко погодилася передати ці гроші для УВО.

Тут треба згадати, що Начальна Команда мала в Земельному Банку Гіпотечному своє Konto на ім'я Івана Батога, що ним диспонували з її доручення окремі особи з Начальної і пізніше Крайової Команд УВО. Отож попросту перенесено ту суму з одного Konta на друге в тому самому банку і так усе відбулося тихо й без розголосу.

дипломатичної акції, він стратив опору в українській суспільності і щораз більше почав схилитися на бік советофільської орієнтації. Уряд УНР зв'язаний був Варшавським Договором з Польщею і не міг патрунувати такій революційній акції, що була спрямована також проти його союзника, Польщі. Міжпартійна Рада фактично не існувала. Настав момент, коли не було ніякого загально-визнаного українського політичного центру. А в тій хвилині український нарід більш як коли його потребував. Не могла ним покищо стати й Українська Військова Організація, бо ніколи досі не ставила собі таких цілей і не мала таких амбіцій. Вона не ставила собі метою бути політичним проводом українського народу, тільки дати тому проводові реальну, фізичну, військову силу. А тому вона сама потребувала політичної опори.

Добре це розуміли члени Начальної Команди УВО за кордоном і Крайової Команди УВО у Львові, що самі ж були членами різних політичних партій.

Розв'язку знайдено в той спосіб, що при Крайовій Команді УВО у Львові створено Політичну Колегію. Не покликано її до життя жадним формальним актом чи рішенням Начальної або Крайової Команд УВО, посталала вона під натиском потреб життя й угрунтувалася звичаєм. Головою Політичної Колегії був Крайовий Комендант УВО, в цьому випадку першим її Головою був полк. Андрій Мельник, а після нього інж. Ярослав Індишевський. Члени її мінялися. До першої Політичної Колегії належали м. ін. Михайло Матчак, Осип Навроцький, Дмитро Паліїв і д-р Володимир Целевич після свого повороту з-за кордону. Членство в ній не було постійне, залежало від того, кого до неї покликав чи запросив Крайовий Комендант УВО. Завданням її було давати оцінку політичної ситуації, радити і помагати політичними впливами Крайовій Команді УВО. Політична Колегія дуже рідко відбувала формальні засідання. Її праця полягала на

тому, що її члени порозумівалися з собою різними способами, стрічалися з Крайовим Комендантом і в тих розмовах пророблювали політичні основи діяльності Української Військової Організації.

Політична Колегія УВО, як дорадний орган Української Військової Організації, існувала до самого кінця діяння УВО, а виявляла себе більше чи менше залежно від ініціативи та індивідуальності кожночасного Крайового Коменданта УВО. Члени Політичної Колегії старалися тримати руку на живчику українського політичного життя в той спосіб, що стояли в персональному контакті з діючими політичними українськими партіями і з чільними представниками українського політичного життя. В початках Політична Колегія не мала партнера в легальному політичному житті Галичини, бо Міжпартійна Рада розлетілася.

Але християнсько-суспільна й українська радикальна партії не сприйняли автономістичної плятформи народно-трудової партії. Та й у цій останній постала опозиція проти більшості партії, очоленої д-ром Володимиром Охримовичем. Крім того якраз у тому часі створилася нова українська партія під назвою «Українська Партія Національної Роботи», у проводі її стояли д-р Дмитро Донцов, Остап Луцький, проф. Володимир Кузьмович і Дмитро Паліїв, а видавала вона свій орган «Заграву». Ці три партії хотіли заповнити пустку після Міжпартійної Ради і знайти якусь форму національного порозуміння. Створили вони нову установу під назвою «Бюро Національної Оборони»³¹⁾ і з тим Бюром тримала постійний зв'я-

³¹⁾ Можливо, що назва неточна. Ці слова могли бути переставлені або вжитий до них інший прикметник. Ані д-р Матвій Стахів, від котрого походить ця інформація, ані автор не мали змоги устійнити точної назви. В кожному разі певне, що така спроба існувала і що форма її вияву вживала назви "національна оборона".

зок Політична Колегія УВО. На жаль не проіснувало воно довго, та й сама Українська Партія Національної Роботи заниділа, більшість її членів увійшла пізніше в Українське Національно-Демократичне Об'єднання, а «Заграву» видавати припинено.

Українська Військова Організація щораз більше й більше мусіла сама на собі сполгатися в політичній роботі, аж доки їй не зміну не прийшла пізніше Організація Українських Націоналістів.

Образ переходу Української Військової Організації також і на ділянку політичної праці був би неповний, якби не згадати тут її спроб приближення до себе особи д-ра Дмитра Донцова і притягнення його до співпраці з УВО. Д-р Дмитро Донцов, блискучий публіцист, був особисто знайомий з багатьома провідними членами Української Військової Організації ще з-перед 1914 року у Львові, коли він тримав зв'язки з представниками організованого українського студентства, і потім з часів української революції. Коли ж після війни відновлено у Львові «Літературно-науковий Вістник» та запрошено на його редактора д-ра Дмитра Донцова, то редакція його примістилася в тій самій кам'яниці, де були бюро видавничої кооперативи «Червона Калина». В «Червоній Калині» частим гостем бував полк. Євген Коновалець, відбував там свої зустрічі з членами Начальної Команди і провідними членами УВО з цілого краю. Тоді то д-р Дмитро Донцов мав нагоду ближче зіткнутися з Українською Військовою Організацією та пізнати її цілі й діяльність.

В доброму відношенні до д-ра Дмитра Донцова стояв також полк. Андрій Мельник. Дружина д-ра Донцова, Марія з Бачинських, разом з іншими українськими жінками помагала тодішнім українським політичним в'язням і в часі першого арештування полк. Андрія Мельника щиро ним заопікувалася. Коли ж полк. Андрій Мельник станув на чолі Крайової Ко-

манди УВО і прийшлося йому майструвати форми політичної сторінки діяльності Української Військової Організації, робив він спроби запевнити собі також співпрацю д-ра Донцова. Ось як говорить про те полк. Андрій Мельник:

"Велися в мене особисті контакти з д-ром Дмитром Донцовом. Ми часто стрічалися й розмовляли в домівці "Червоної Калини", бо в тому самому приміщенні була теж редакція "Літературно-Наукового Вістника", що її вів д-р Донцов. Вже тоді можна було передбачати, що не буде в нас з ним плідної співпраці. Головні труднощі випливали з його оцінки тодішньої політичної ситуації. В розмовах вичувалося, що ані Начальна Команда ані Крайова Команда УВО не тільки його не обов'язують, але й не вважає він їх для себе авторитетами. Він тоді готовився видавати "Заграву" і тяжко було з ним договорюватися."³²⁾

Все ж таки д-р Дмитро Донцов у тому часі, хоч і не хотів ані належати до Української Військової Організації, ані співпрацювати з нею організаційно чи політично, не відгородився цілковито від неї і не спалив мостів за собою. Як згадано, він мав намір видавати журнал «Заграву». Над тим клопотався також визначний член УВО Дмитро Паліїв і для здійснення тієї думки потрібна була прихильність чи навіть поміч УВО. Одначе не можна ствердити, щоб якінебудь контакти з УВО з ініціативи д-ра Дмитра Донцова переступали межі заінтересування «Загравою». Можливо, що в зв'язку з тим він навіть брав участь у деяких нарадах Української Військової Організації. Про одну з таких нарад згадує сотн. д-р Володимир Бемко:

"Пригадую одну нараду Окружних Комендантів УВО в домі д-ра Дмитра Донцова. Було нас там

³²⁾ Цитоване інтерв'ю з полк. Андрієм Мельником з 16 червня 1964.

приблизно п'ятнадцять душ. Для декорації і прикриття на випадок наглого наскоку поліції, сиділи ми довкола стола з чаєм і перекускою — це мало бути якесь товаришське прийняття... В часі наради прийшла черга на д-ра Донцова реферувати проєкт видавання політичного органу "Заграда". Для мене це була несподіванка, бо ми говорили про потребу інформаційного бюлетеню для мережі УВО, а тут д-р Донцов загадав новину. Тому в часі реферату я просто запитався д-ра Донцова, що це має значити. Д-р Донцов зо своєю автократичною міною тільки поглянув на мене, нічого не відповів, сказав лише: "ідемо далі", чи "продовжимо". Це мене дуже вразило не так особисто, як тому, що не відповідало нашій давнішій настанові."⁸³⁾

Спроби притягнути д-ра Дмитра Донцова до співпраці з Українською Військовою Організацією не дали позитивного висліді, він не тільки весь час лишився поза її рамками, але й пізніше не надто прихильно ставився до неї та до провідних у ній діячів.

⁸³⁾ Цитований лист до автора з 2 січня 1965.

ІХ.

УВО ПІДНІМАЄ РЕВОЛЮЦІЙНІ НАСТРОЇ

Розмах, що його взяла Українська Військова Організація в роках 1921 - 1922, не лишився без відгону в широких масах української людности Галичини. Що ширший засяг тайної організації і що більші цілі ставить вона перед собою, то тяжче втримати під контролею її членів, то легше й скоріше виливається її акція поза визначене русло. Кинувши клич боротьби з польською окупаційною владою в Україні та мобілізуючи до тієї боротьби український нарід, Українська Військова Організація діяла при допомозі своїх членів чи притягнених до співпраці з ними прихильників. Та не могла обминути того, щоб кличів її не підхопили інші, що не вміщалися в організаційних її рамках. Вони наслідували Українську Військову Організацію, спонтанно і стихійно включилися в розгорнену нею визвольну боротьбу, хоч стояли поза її рамами, поза її наказами і поза її контролею. Не без того, щоб тут і там окремі революційні акти, зокрема в часі великої саботажної акції 1922 року, переступали межі патріотизму й етики визвольної боротьби та вироджувалися в звичайний бандитизм. Ніяка революційна організація не була вільна від тієї небезпеки й одним з найтяжчих завдань кожної з них, зокрема в етапі перемоги революції, було і завжди буде накласти тяжку руку на розбурхані інстинкти мас.

Хоч треба сказати, що такі супровідні явища нижчого морального гатунку були в тому часі дуже рідкі. Переважав національний патос, що поривав усіх до святої боротьби за волю свого народу. Тут і там

виринали ватажки, що потрапили зібрати довкола себе одчайдухів і під національними політичними революційними гаслами шарпали поляків. А що не стояли під наказами й дисципліною Української Військової Організації, то діставалося від них не тільки представникам польської окупаційної влади, але й усім полякам без розбору, що попадалися їм під руки. До деякої міри була тут вина по стороні польської людности на окраїнах польської держави, т. зв. «кресовякуф», що виявилася скрайньо нетолерантна до українців і в своїй шовіністичній засліпленості впадала в патологічну нераз ненависть до всього, що українське. Для українців не було в них іншої назви, як «різуни», «гайдамаки», «гайдамацька дич», а вже щонайлагідніше — то «кабани». Дуже рідкі були одиниці, що старалися зайняти справедливу поставу до українців і принаймні розуміти їх біль і жаль по втраті державности. Місце здорового глузду й розсудку зайняла розгнуздана гра емоцій, прикрита польським патріотизмом. В такій ситуації не треба було великого пропагандивного хисту, щоб піднімати проти Польщі людей, що за інших обставин жили б мирно та спокійно господарили б на своїх селянських загородах.

Автор пригадує собі з хлоп'ячих своїх років, що в рідній його Коломийщині, в селах Вербіж Нижній, Воскресінці й Іспас постала група не то партизанів не то відновлених з давньої традиції «опришків» типу Олекси Довбуша. Назвали вони себе «Партія не журись!», а на її чолі стояв до божевілля відважний молодий сільський хлопець, на ім'я Мойсей. Це незвичне в українських селах Галичини ім'я дали йому при хрещенні тому, що був він «неправого ложа». Його група ширила пострах кілька місяців, виловлювала польських поліцистів, била цивільних поляків, не без того, щоб пограбувати й познущатися також і над іншими людьми. Потім почало перепадати жидам-коршмарям та й самим таки українцям, «за співпрацю з ляхами».

Багато зусиль коштувало полякам зліквідувати цю невелику числом, але сильну відвагою групу. Самого їх провідника, Мойсея, автор мав нагоду стрінути пізніше в польській тюрмі в Дрогобичі, де він докінчував відсиджувати свій присуд. У в'язниці тримав себе дуже добре, працював над своєю освітою, радо шукав товариства політичних українських в'язнів, крім комуністів, ніхто б і не подумав, що це славний свого часу ватажок, перед котрим дрижала зо страху ціла його околиця.

Другий такий приклад маємо в особі ватажка партизанів Гринька Роса. Його ім'я майже два роки не зникало зо сторінок польських часописів у Галичині. Невідомо докладно, звідки був він родом. Перебув визвольну війну в рядах української Галицької Армії і під кінець 1921 року виринув зо своєю ватагою в околицях Перемишлян, де палив маєтки польських дідичів. Звідти перекинувся на Покуття, де йому було безпечніше оперувати з уваги на близькість гір і лісів. Тут Гринько Рос зорганізував собі загін, що часами доходив до сили ста людей, і за предмет своїх нападів обрав собі станиці польської державної поліції. Випускав він заклики-маніфести до української людности, щоб приставала до його повстанчої групи, яка визнає тільки Уряд Західньо-Української Народньої Республіки і має на цілі повалити польське володіння в Галичині. Два рази пощастило полякам піймати Гринька Роса й довести до тюрми Окружного Суду в Бережанах, щоб там поставити його перед суд, і обидва рази товариші-партизани визволили його з тюрми.

Таких ватажків було більше, а в околицях між Дністром і Прутом приймали вони залюбки ім'я «Муха». Тільки зловили одного «отамана Муху» в одному місці, а вже в другому з'являвся на його місце інший. В міру того, як спадала загальна хвиля революційних

настроїв у Галичині, зникали й самозванчі партизанські ватажки — одних виловила польська поліція, інші безслідно всякали в народню гущу.

Серед тих самостійних виступів партизанських ватаг, не пов'язаних організаційно з Українською Військовою Організацією, траплялися й такі, що впливали з найчистішого патріотизму і правдивої глибокої любови до Батьківщини. Як приклад подаємо тут за віденським «Українським Прапором» справу 15 українських селян Золочівщини перед польським наглим судом восени 1923 року:

“Перед наглим судом у Золочеві розігралася на днях драма, що являється символом положення українського народу під Польщею. Селяни Ілько Скочиліс, Микола Коваль, Олександр Павлишин, Микола Терещук, Юстин Андрушків, Василь Пеля, Михайло Ярош, Іван Дідик, Гриць Огородник, Микола Польовий, Степан Вовк, Андрій Будник, Микола Качоровський, Андрій Савицький і Володимир Дідик стаули перед лицем польської Теміди,³⁴⁾ за злочин з §§ 166 і 167 карного закона і §§ 4 і 8 динамітового закона. Польський наглий суд закинув їм, що вони утримували ватагу, яка в золочівському і в зборівському повітах підпалювала дідичівські фільварки, клала міни на залізничні рейки і “старалася викликати заворушення в Східній Галичині.”

Розправу вів трибунал польського наглого суду під проводом судді Стравінського “прискореним темпом”. Боронили обвинувачених 12 українських адвокатів: д-р Степан Баран — Ілька Скочиліса, д-р Михайло Волошин — Гриця Огородника, д-р Герета — Миколу Польового, д-р Дольницький — Андрія Будника, д-р Євген Давидяк — Івана й Володимира Діди-

³⁴⁾ Теміда — в грецькій мітології богиня справедливости.

ків, радник Балтарович — Михайла Яроша, д-р Домбчевський — Юстина Андрушкова, д-р Хомицький — Олександра Павлишина і Миколу Качоровського, а д-р Лев Гайкевич — Степана Вовка й Андрія Савицького.

Самий засуд оголосив предсідник трибуналу в четвер, дня 20 вересня о год. пів до дванадцятої перед полуднем:

Ілька Скочиліса, Гриця Огородника, Миколу Польового й Андрія Савицького признано винними з §§ 166 і 167 а) карного закона за підпал фільварку в Млинівцях,

Івана Дідика, Володимира Дідика, Михайла Яроша, Миколу Качоровського й Миколу Ковала — за той самий злочин, як дальших учасників у творенні банд,

Василя Пелю — винним такого самого злочину в селі Сновичі,

Олександра Павлишина — за злочини §§ 4 і 8 динамітового закона,

Миколу Терещука і Юстина Андрушкова — за злочини з §§ 166 і 167 через дораджування й намову.

Зате Степана Вовка, організатора цієї цілої "банди" на основі § 433 карної процедури відіслано до слідчого судді для дослідження його умового стану, бо є сильні здогади, що він неіормальний. Тому він стане перед трибуналом присяжних суддів.

Трибунал засудив:

Ілька Скочиліса (23 роки), Миколу Ковала (27 літ) і Олексу Павлишина на кару смерти,

Миколу Терещука (42 роки) на кару 20-літньої тяжкої тюрми,

Михайла Яроша (26 літ) і Івана Дідика (19 літ) на кару 12-літньої тяжкої тюрми,

Гриця Огородника (18 літ), Миколу Польового (19 літ), Андрія Будника (18 літ) і Миколу Качоров-

ського (19 літ) на кару 8-літньої тяжкої тюрми,
Володимира Дідика (19 літ) на 5 літ тяжкої
тюрми .

Всім засудженим на кару тюрми загострено її
теминцею на 24 години що чверть року.

Після проголошення присуду оборонці зверну-
лися до предсідника трибуналу, щоб телефонічно
просити президента Польщі про помилування засу-
джених на кару смерти. О годині пів до третьої при-
йшла з Варшави телефонічна відповідь, що прези-
дент Войцеховські відкинув цю просьбу. Наслідком
того польський суд приступив до смертної екекуції.

Найперше вийшов Ілько Скочиліс у товаристві
свого оборонця, д-ра Степана Барана. По уділенні
останніх слів потіхи нашим священиком у Золочеві,
Скочиліс голосно крикнув: "Хай живе Самостійна
Україна! Стріляй!" І впали стріли польської солда-
тески, а мученик народу покотився до землі..

Приведено Миколу Коваля, що йшов під руку
з д-ром Левом Ганкевичем. Повторилася та сама сце-
на. Геройський мученик, піднісши оклик у честь Віль-
ної Української Держави, впав трупом поцілений ку-
лями польських жовнірів.

Вкінці прийшов третій засуджений, Олексаидер
Павлишин, у товаристві адвоката д-ра Хомицького.
На місці смерти д-р Хомицький поцілувався з Пав-
лишином, а коли Павлишин станув на вказанім місці,
крикнув: "Хай живе вільна від Сяну до Кавказу
Україна! Спокійно вмираю за українську справу!"

Всі три мученики вмирили дійсно по-геройськи,
бо не дали собі навіть зав'язати очей.

Золочівська драма наших героїв є рівнож на-
ціональною трагедією, яку відслонювати й освітлювати
має обов'язок українська преса. Бо суть речі не в
тім, що члени українського народу підпалюють ді-
дичівські фільварки і кладуть бомби на залізничних
рейках, а в тому, які причини заставляють їх брати-

ся за цей скрайній засіб боротьби. Польський наглий суд не доходив, очевидно, до кореня справи. Він також був глухий на розяснення оборонців, що торкалися цих причин.

Справедливий, безсторонній суд був би ствердив такі основи революційного вчинку п'ятнадцятиох українських селян з Золочівщини і Зборівщини: Польща нищить до тла все, що українське, відбирає землю українських селян для своїх колоністів, нищить українську школу й заводить польську, здирає в формі податків і данин останню сорочку з українського селянина, заводить панщину для українських селян у користь польських дідичів, касує громадську самоуправу, нищить церкви, глумиться і насміхається з усього, що найдорожче для українського народу. Польща наступом і в морі крови здавила українську державу, за яку український нарід пролив море крові і сліз.

І коли обвинувачені селяни-герої справді вчинили все те, що закидував їм акт обвинувачення польського суду, то вони зробили це в інтересі національної самооборони, як протест проти злочинів Польщі. Бо на лаві обвинувачених перед маєстатом дійсної справедливості повинні засісти: Пілсудські, за його імперіялістичний похід на Галицьку Землю, Вітос, за колонізацію української землі мазурами, Гломбінські, за нищення української школи й церкви, і десятки тисяч тих скажених польських шакалів, що творять польські "жонди". Трибунал дійсної справедливості назвав би і називатиме трьох українських селян: Ілька Скочиліса, Миколу Коваля й Олександра Павлишина, яких серце продерла куля польських завоєвників, великими героями правди і справедливості, а український нарід вдячно запише їх на сторінки своєї визвольної боротьби поміж найкращими своїми дітьми.

Ще одне. Золочівські герої — селяни. В часі, коли велика частина нашої інтелігенції кинулася по лінії найменшого опору ради наживи і "святого спокою", українські селяни своєю революційною жертвою кидають визов ворогові і з окликом Української Держави приймають по-геройськи смерть за святе діло. Інтелігентики патентовані й без патентів!³⁵ Ви нікчемісте, рабісте і гнете спину перед ворожим насиллям! Український селянин показує вам шлях справжнього життя!

Бо тільки цей шлях — шлях безнастанної боротьби за право господаря на своїй землі, є правильний.

А духам народніх революціонерів-мучеників хай буде вічна пам'ять від роду в рід!³⁶

³⁵) Патент — диплом, документ закінчення університетських студій і права вживання наукового титулу.

³⁶) "Український Прапор", ч. 39, Відень, субота, 30 вересня 1923.

Х.

РОЗВІДОЧНИЙ РЕФЕРАТ

В той час, як Українська Військова Організація з трудом відбудовувала свою організаційну мережу і як поволі та йдучи неначе навпомацьки мусіла вона міняти свій характер з чисто військової на військово-політичну організацію, тихо й непомітно зростав у силу один з її до цього часу найбільш занедбаних рефератів — розвідочний.

В організаційній схемі УВО, як організації для військових цілей, він був передбачений від самих початків, але чомусь не проявляв майже ніякої діяльності і не привернув до себе більшої уваги Начальної Команди. Керував ним сотн. Михайло Колтунюк, та дуже коротко, бо побувши у Львові всього кілька місяців, знову вернувся до Чехословаччини. Та й мабуть не мав він ані спеціальних здібностей на керівника розвідочної роботи ані не надто його ця праця притягала. Розвідочний реферат існував більше на папері, як у дійсності, і нічого не показувало на те, що в скорому часі він розростеться до небувалих розмірів і викличе контрверсію в самій Українській Військовій Організації та в цілій українській суспільності.

Все відразу змінилося, коли на чолі його станув сотник Січових Стрільців Осип Думін, людина здібна й енергійна і з кожного боку сильна індивідуальність. Невідомо точно, коли саме перейняв він керму розвідочним рефератом. У своїх спогадах³⁷⁾ згадує він, що

³⁷⁾ А. Крезуб (літературне псевдо Осипа Думіна): Партизани, Т. II. ст. 170-172, Львів, Видавництво "Червона Калина".

ще 14 грудня 1921 року був він у Києві, а літом 1922 року вже у Львові. Правдоподібно негайно знайшов він чи відновив контакт з Українською Військовою Організацією, бо ще того самого року бачимо його на становищі розвідочного референта Начальної Команди УВО у Львові. Цей же пост затримав він і в Крайовій Команді. Мав він уже за собою досвід конспіративної революційної роботи і в часі великої поліційної нагінки восени 1922 року лишився на волі, незнаний польській поліції. Він же був єдиний з референтів Крайової Команди, що не припинив своєї праці в часі великих арештувань, бо стояв поза центром уваги польської поліції.

Під його проводом розвідочний реферат виконував велику працю, покривши розвідною сіткою всі українські землі під Польщею і запустивши свої щупальці глибоко в корінну польську територію. А все те без вишколеного апарату і буквально без одного сотика, тільки і виключно завдяки хистові свого провідника та відданих, ідейній співпраці його членів. Він мусів зачинати від самих початків, користуючися тими українцями, що були примушені відбувати військову службу в польській армії. Збирав він відомості про все, що мало відношення до польського війська, його роз-

Сотн. Осип Думін був відряджений до підпільної протибольшевицької праці в Україні в групі соти. Івана Андруха, що виїхав туди під кінець 1920 року, для організації антибольшевицького повстання і стояв там на чолі Центрального Повстанчого Комітету. Коли в серпні 1921 року його арештовано і розстріляно в Києві, місце його зайняв соти. СС Микола Онока. Сотн. Осип Думін, приготівляючися до виїзду з Праги, мусів подбати про "політичну легітимацію". Удавав з себе комуніста, пристав до групи студентів-комуністів у Празі і в скорому часі вибився на її Голову. В Україні легально жив дуже коротко, швидко мусів зійти в під-

Сотник Осип Думін

ташування в мирному часі, чисельного складу під час маневрів, особистого складу старшинського корпусу, характеристику польських офіцерів у кожному полку, військове діловодство, мобілізаційні пляни і т. д. Можна собі уявити, скільки труду коштує найперше зібрати ці відомості, а потім їх упорядкувати, тримати в евіденції та постійно доповняти і контролювати. І просто не знати, звідки починати. Для ілюстрації того може послужити такий факт. Один з членів розвідочного реферату дістав доручення довідатися про стан стаціонованого у Львові полку тяжкої артилерії. Не мавши туди доступу, цей чоловік, назв'ям його Х., ходив у неділі до церков на Богослуження, слідкував за вояками-українцями з відзнаками того полку, що теж приходили до церкви, починав з ними розмови на невинні теми, знайомився в той спосіб і так поволі орієнтувався, на кому з тих вояків можна б сполягати і притягати до співпраці, а кого можна використовувати тільки для принагідних і доривочних інформацій. З багатьох його постійних і принагідних співробітників у «великій грі» розвідочної праці на-

пілля і більше як рік перебував у повстанських партизанських відділах. Свої спогади з того періоду описав він у двох томах книжки "Партизани", виданих у видавництві "Червона Калина" у Львові 1930 року, крім того містив короткі нариси у львівському "Літературно-науковому Віснику" і в "Літописі Червоної Калини". На жаль, пізніше розійшовся з Українською Військовою Організацією, ставши на ґрунті політики президента д-ра Євгена Петрушевича і навіть був одним з співзасновників конкурентної до УВО "Західньо-Української Народньо-Революційної Організації" (ЗУНРО). Згодом він зовсім відійшов від політичного життя і жив у місті Кенігсбергу в Східній Пруссії. В 1945 році більшовики схопили його в Данцігу і розстріляли. Його великий архів і бібліотека, вислані кілька місяців перед тим на захід, на превелику шкоду пропали.

ведемо тут голос сотн. Івана Юрієва, товариша Осипа Думіна з Корпусу Січових Стрільців:

"Вернувшись з визвольних змагань, я працював книговодом у Союзі Українських Інвалідів. Одного разу зайшов туди Михайло Матчак, котрого я знав з війська, і зачав розмову про потребу продовжувати визвольну боротьбу. Було це в літі, в часі, коли полк. Євген Коновалець жив уже у Львові. Матчак запропонував мені приступити до військової організації і я на те погодився. Пополудні того самого дня прийшов він до мене ще раз з Петром Пасікою і запрягнув мене на члена організації.

Після того сконтактовано мене з сотн. Осипом Думіном, також знаним мені з української війни. Від нього я дістав записку за підписом Р.Р. (розвідчий Реферат) обслідувати 26 полк піхоти, що стояв у казармах при Клепарівській вулиці. До того долучена була коротка інструкція, як братися за діло, які інформації зібрати та на що звертати увагу. Мав я зібрати різні відомості про цей полк, що тільки вдасться, не лише його особовий склад, кількість старшин і т. д., але й такі інформації про них, як особиста характеристика кожного, чи жонатий і має діти, чи любить жінки, грає карти і т. д.

У тому полку відбував військову службу один парубчак з мого села і це була моя перша точка зачепу. Через нього нав'язав я інші знайомства, а серед них з одним капралем поляком, що не був надто великим польським патріотом і любив критикувати відносини в полку та взагалі військову службу в Польщі. А вже зовсім розв'язувався йому язик, коли хильнув чарку. Отож ми втрійку ходили на пиво і так я зібрав початкові інформації про старшинський склад полку. Капраль був доволі обмежений і небагато міг мені сказати, та й не підозривав він, у чому діло. Але він поміг мені зорієнтуватися в полкових відносинах і по кількох таких "засіданнях" при пиві

я припинив з ним контакти, продовжуючи водночас своє завдання іншими зв'язками. Хотів я це виконати старанно, то й забрало мені немало часу. Вкінці я опрацював зібрані матеріали в систематичний кінцевий звіт і передав сотн. Осипові Думінові, а за якийсь час отримав навіть похвалу від розвідчого реферату.

Мої зв'язки з сотн. Осипом Думіном тягнулися аж до арештування Ольги Басараб.³⁸⁾

І так робилося в кожному місті, де був польський військовий гарнізон. Збирано польські військові підручники, різні легальні публікації, видання, призначені тільки для вжитку військових — щоб призбирати початковий розвідочний капітал і на його основі братися за глибше проникання в військові тайни. Це вимагало довгого часу і мозольної роботи і треба сказати, що сотн. Осип Думін своє завдання виконав зразково. Не йшлося тут про те, чи велику вартість мали його початкові інформації. Але до того часу Українська Військова Організація не мала інформацій ніяких і щойно сотн. Осип Думін їх для неї зібрав, упорядкував, поклясифікував і зорганізував дальшу роботу регулярного постачання військових розвідочних матеріалів.

Пущена в рух машина набирала розгону, число співробітників росло, як гриби по дощі, і все могло грозити катастрофою на велику скалю, якби не заведено системи строгої конспірації, відокремлення кожного кільця розвідочної машини і встановлення для них зв'язку в вертикальному напрямі. Кожна групка в якій місцевості повинна була мати окремий зв'язок до львівського центру, куди передавалися та де розцінювалися зібрані інформації. Ідеально поставлена вимога встановляла, що ніхто не смів знати

³⁸⁾ Лист сотн. Івана Юрієва до автора з дати 2 лютого 1964 та інтерв'ю з ним з дня 18 лютого 1964 року.

Сотник Іван Юрій

більше осіб, як тільки свого зв'язкового. Це була теорія, бо в дійсності в галицьких відносинах, де всі не то що знали себе, але коли б добре пошпортати, то й до посвоячення могли б дійти, просто неможливо було точно притримуватися таких інструкцій. Але сотн. Осип Думін ніколи не втомився ставити такі вимоги і коли прийшов неминучий для кожної розвідної роботи час, коли на її слід попала польська протирозвідка — це дало свої овочі, бо ніколи не вдалося зліквідувати цілої розвідочної мережі. Ловилася тут і там тільки «дрібна рибка», але як довго існував в організації розвідочний реферат, так довго ніколи польська контррозвідка не могла піймати його керівників.

Для втримування зв'язків з розвідочною централею побудована була система «поштових скриньок», куди приїздили кур'єри з різних місцевостей, привозили матеріяли, забирали інструкції. Поштовий зв'язок у тих початках використовувався мало. Хоч і було це більш коштовне, зате безпечніше.

Поштові скриньки були двоякого рода: свідомі своєї функції і несвідомі. Перші існували, як правило, другі, як виняток, і завжди тільки дуже коротко. Поштова скринька це було місце, куди можна було зайти, не звертаючи на себе уваги, напр., крамниця, каса в банку, ждальня в лікаря, кімната в адвокатській канцелярії і т. п. До кожної з них установлено кличку. Коли винятково в одній поштовій скринці збігалися зв'язки з двох місцевостей, тоді кожна з них мала інакшу кличку. Поштові скриньки мінялися що якийсь час, а завжди тоді, коли було підозріння, що ворог натрапив на слід.

Про одну з тодішніх поштових скриньок розвідочного реферату Української Військової Організації у Львові розказує Таїсса Юріїв, дружина згаданого вже сотн. Івана Юрієва:

"В 1923 році провадила я харчову крамницю у Львові при вул. Генінга (бічна Личаківської). Звернувся до мене сотн. Осип Думін, знаний мені ще з України, щоб з тої крамниці зробити поштову скриньку для потреб Української Військової Організації. Обоє ми з чоловіком на те погодилися.

В крамниці працювала тільки я одна. Був ще хлопець до посилок, що помагав мені, але він часто бігав за різними дорученнями, доставляв замовлений товар поблизьким покупцям і часами тільки на хвилину забігав, бувши переважно зайнятий поза крамницею.

Раз на тиждень звичайно, часом рідше, часом пізніше, зголошувалися до мене на кличку різні незнані мені люди. Здогадувалася я, що вони з-поза Львова. Приносили конверти з документами, з грішми, а ці речі переховувала з різних закамарках, а пізніше приходив по них сотн. Думін. Він частенько міняв свій вигляд — то накладав чорні окуляри, то курив люльку, то йнакше зачісував волосся, може це було йому потрібне в тій його праці.³⁹⁾

Потім сотн. Осип Думін приходив щораз рідше. На його місце зголошувалася по матеріяли Ольга Басараб. Вона жила недалеко моєї крамниці й одного разу зголосилася за кличкою. Я тоді її ще не знала, але тому, що вона жила в сусідстві і часто приходила до мене, як до поштової скриньки, і була сталим покупцем у крамниці, я мимоволі довідалася, як вона називається.

³⁹⁾ В зв'язках з різними кільцями своєї машини сотн. Осип Думін намагався виглядати неоднаково. Напр., зв'язковий з місцевости "А" бачив його завжди і тільки з люлькою в зубах, з місцевости "Б" — без люльки, але в чорних окулярах, з місцевости "В" — в чоботях і волоссям, зачесаним догори і т.д. На випадок всипи кожен мусів би описувати його вигляд інакше.

Все йшло тихо і гладко аж до її несподіваного арешту. Коли її відводили до поліції, встигнула вона шепнути служниці, щоб ця дала знати до крамниці.⁴⁰⁾ Перестрашена служниця зараз же прибігла і шепнула мені тільки: "пані арештована". Не гаючи ні хвилини, вислала я чоловікові записку через хлопця, що "приїхали тітки з Бесарабі". Не знаючи, чи це випадковий арешт, чи одна ланка в більшій хвилі арештувань, і не будиши певні, чи наша крамниця та її роля відомі вже поліції, ми негайно "вичистили" її з усього підозрілого, забрали документи, що якраз їдали, щоб хтось по них зголосився, і віднесли їх до соти. Думіна, що там же недалечко мав свою квартиру. На щастя застали ми його вдома, але паперів він прийняти від нас не хотів. Коли ж ми на те настоювали, він у поденервуванні сказав, що коли поліція взяла Ольгу Басараб, то й по нього кожної хвилини може прийти і йому не лишиться нічого іншого, як пустити собі кулю в лоб, а мій чоловік — людина військова і в світі бувала, повинен знати, як дати собі раду з паперами в такій ситуації.

Занесли ми папери до себе додому — ми жили при Церковній вулиці на Клепарові — і сховали між дровами. В непевності і в тривозі прожила я кілька найближчих днів, кожної хвилини сподіваючись, що можуть накрити нашу крамницю. Але Ольга Басараб мовчала, поліція про мою поштову скриньку нічого не довідалася, соти. Думин папери забрав і все пішло знову по-старому. Ще кілька місяців служила моя крамниця поштовою скринькою, аж потім одного дня

⁴⁰⁾ Інші сучасники свідчать, що Ольга Басараб поліція не взяла з хати, тільки з місця її праці в місті. Непевне, чи відвели її відразу на поліцію, чи привели ще до мешкання, щоб зробити ще раз обшук у її присутності або списати протокол з переведеного обшуку. Можливо, що служницю до крамниці післала вона при тій нагоді.

Таӓца Юпиӓ

сотн. Думін повідомив мене, що небезпечно довше її тут тримати, і переніс її в інше місце."⁴¹⁾

Сотн. Осип Думін міг продовжувати свою працю завдяки тому, що не зрадила його Ольга Басараб. Невідомо, як довго ще він був у Львові і коли, та з якої причини виїхав. Законспірований він був дуже добре і поліція спочатку нічого не знала ані про нього, ані про його діяльність. Трудно сказати, коли впала вона на його слід. В кожному разі не було про нього мови на пізнішому процесі т. зв. басарабівців. Можливо, що поліція свідомо його промовчувала, сподіваючись в той спосіб приспати його обережність і зловити при якійсь нагоді. В поліційних і судових актах назвище його виринуло аж рік пізніше, коли велося слідство в справі т. зв. «поштівців» у Львові⁴²⁾ і де один з підсудних у тому процесі, Оленський, стояв під закидом розвідочної діяльності. Зберігся лист сотн. Осипа Думіна,⁴³⁾ де він пише таке:

Кенігсберг, 29 листопада 1942

Дорогий Товаришу!

Переглядаючи мій архів, знайшов я серед паперів "акт обвинувачення" з процесу Паславського і тов., а в ньому також згадку про Вас та й про себе. Гадаю, що Вам буде цікаво прочитати його, хочай у ньому брак кінця, і тому посилаю Вам цей акт, під умовою, що Ви після трьох днів мені його відошлете назад.

Я згадуюся в цьому акті, як Ромаєвський, тобто цей, що давав Оленському доручення розвідуватися

41) Інтерв'ю з панею Таїссою Юрїїв з дня 18 лютого 1964 та її лист до автора з дати 22 лютого 1964 року.

42) Обвинувачених у виконванні еспропріаційних нападів на поштові амбулянси в роках 1924-1925.

43) Лист писаний до Володимира Мокловича в Бельгії.

про польську армію в околиці Позену.⁴⁴⁾ Тільки, справдешній мій псевдонім був не Романський, а Романько. Далше, Оленський не оповідав правди польській поліції про те, як ми пізналися. Він казав, що пізнав мене в академічній мензі,⁴⁵⁾ а поправді я приїхав літом 1925 року до Львова і тоді то хтось з членів звів мене з Оленським на якійсь конспіративній квартирі і щойно тоді я його пізнав.⁴⁶⁾ Оленський також вишукав мені квартиру при вул. Кінги (бічна Жовківської) в якоїсь українки і ми тільки там зустрічалися для говірок. Він одержав був адресу до Кенігсбергу: Георг Штрассе 11 а не 16.

Щиро здоровлю,

Осип Думін.

Виходило б, що сотн. Осип Думін був ще у Львові кілька місяців по арешті Ольги Басараб, але в половині 1925 року приїжджав туди вже з-за кордону. І все ще в справах розвідки. Не можна тільки встановити, чи був він членом Начальної Команди УВО, як її розвідочний референт, чи може в тому часі ці справи належали вже до сотн. Ріка Ярого, а сотн. Осип Думін підлягав йому, як член розвідочного апарату, і з його доручення тримав зв'язок з розвідочним рефератом у Львові.

Якби там не було, властивим творцем та основоположником розвідки Української Військової Організації був сотн. Осип Думін. Своє діло робив він добре і зручно, за його часів майже не було жертв у розвідочному апараті, а пізніше його наступники мали облегчене завдання наслідком його піонерської роботи в тій ділянці. Доводиться тільки жаліти, що пізніше його шляхи розійшлися з Українською Військовою Організацією.

⁴⁴⁾ Німецька назва міста Познань у Польщі.

⁴⁵⁾ академічна харчівня.

⁴⁶⁾ Т. зн. познайомився з ним.

XI.

ОДНА ЛАНКА В РОЗВІДОЧНОМУ РЕФЕРАТІ

Багато написано в світі про розвідочну роботу. Начальники розвідочних централей великих держав оголошували друком свої спогади чи то після війни, чи то після того, як покинули свою службу, зручні агенти розвідок розкривали таємниці своїх успіхів чи невдач, але в великій більшості ті справи придавлені тяжким каменем мовчанки і хіба випадково, по довгих роках, відвалить його мозольна праця історика й дослідника.

В широкої публіки читачів тих спогадів і повістей розвідка живе неначе в світі фантазії. Військова, економічна й політична розвідки для неї окутані таємничістю сенсації. Там виступають гарні жінки — що друга з них то Мата Гарі або «Фройляйн Доктор»,⁴⁷⁾ акція обов'язково відбувається в елегантних нічних льокалях або в обскурних закутках ненажерливого черева великих міст: поривають людей, підробляють ключі до сейфів на сім замків і т. п., історії з кіна або шпигунських романів.

Насправді ж, хоч життя розвідчика весь час у небезпеці і хоч живе він у постійному нервовому нап'ятті, але праця його далеко не така романтична й цікава, дуже часто зовсім монотонна і цілком позбавлена моментів сенсації.

⁴⁷⁾ Персонажі розвідки з часів першої світової війни. Першу зловили і розстріляли французи, друга щасливо перебула війну, але скінчила життя в санаторії через надужиття наркотиків.

Прикладом, як організував і провадив свою працю розвідочний реферат Української Військової Організації, може нам послужити історія одного звена в тій роботі в місті Перемишлі. Переповідаємо її тут не тому, щоб була вона найцікавіша. Ні, це зовсім звичайна, типова історія, що в цей сам час відбувалася в різних інших місцевостях, звідки йшли інформації до розвідочного реферату. Але це одна з тих справ, що вийшли на яву і відбилися пізніше відгомном на процесі т. зв. басарабівців у Львові, що був властиво процесом за розвідочну роботу Української Військової Організації. А крім того, живе ще головний учасник того звена і пізніший підсудний на процесі «басарабівців», інж. Богдан Зелений, і ми покористувалися тут його свідченням, щоб якнайвірніше відтворити умовини, серед яких велася та праця. Отже — говорить інж. Богдан Зелений:

“Перші мої контакти з Українською Військовою Організацією почалися після мого повороту з війни. По роззброєнні української армії якийсь час був я в повстанському загоні в Могилеві на Поділлі й остаточно опинився в таборі полонених у Чейстохові в 1921 році. Звідти втік я до Винник під Львовом, куди в міжчасі перенеслася моя мати з Камінки Струмилової.

Мені треба було доповнити гімназійну матуру. Пішов я до Українського Горожанського Комітету довідатися, як дістати потрібні для того папери і там познайомився з Осипом Навроцьким. За другим чи третім разом розмова зійшла на Українську Військову Організацію, а згодом зв'язав він мене з Дмитром Палієвим, Михайлом Матчаком і Степаном Федаком. Найбільше розмов було в мене з цим останнім. У Винниках жив його добрий товариш Дзюник Кирилович, Степаи Федак приїздив до нього і частенько бував гостем у нашій хаті. Хоч про Українську Військову Організацію, її потребу, цілі й можливості гово-

рили ми дуже багато, та покищо ніхто конкретно не пропонував мені стати її членом і зачати якусь роботу.

Тим часом я здав матуру й увійшов у коло студентів українського таємного університету. Кілька разів арештували мене в масовій нагинці на студентів українських високих шкіл, та по кількох днях випускали.

Скоро не стало між нами Степана Федака, його зловлено під час атентату на Йосипа Пілсудского. Останню ніч перед атентатом Степан Федак ночував у нас у Винниках, хоч, само собою, ні словечком не проговорився про намічений на завтрашній день атентат. Аж на другий день, коли вже було по всьому, ми говорили про те між собою в хаті і тоді несподівано наскочила поліція, але забрала тільки Дзюника Кириловича.

В частих моїх зустрічах з Михайлом Матчаком і Дмитром Палієвом була в нас мова про те, що члени УВО, як одиниці, повинні голоситися до різних спеціальних частин у польському війську, як от саперів, зв'язку і т.п., щоб набувати там знання, котрого трудно здобути самонавчанням або на тайних вишкільних курсах. А при тій нагоді можна б збирати інформації про польське військо, що з ним колись у нас може прийти до зудару. Я вже в тому часі належав до УВО формально, зголосив свій намір піти добровольцем до польського війська, дістав на те згоду і вступив до 10-го полку саперів коло Перемишля. Сказано мені було, щоб я покищо мав одверті очі на все, що діється довкола мене в полку, а в скорому часі хтось до мене там зголоситься.

І справді цей контакт встановився в мене доволі скоро. Одиого разу підступив до мене в "Українській Бесіді" Манько Вахиянин з відомої на перемиському ґрунті родини. Слово по слові — і ми дійшли до порозуміння. В хаті Манька я познайомив-

ся з Іриною Вахнянин та з Євгеном Зиблієвичем, хоч не знав ще тоді, яке становище займав він у Перемишлі в Українській Військовій Організації.

Для УВО здобував я вибухові матеріали, що їх було піддостатком у саперському полку, і передавав через Манька Вахнянина. Їх тримали в магазинах у старих австрійських фортах під Перемишлем, куди мене часами висилали, як коменданта сторожі. Видавалося нам, що діло йде занадто повільно, я порозумівся з Маньком і одного разу, коли я мав службу в магазині, він привів шлюсаря, цей підробив ключі і в той спосіб дуже нам об'легчилася справа. Матеріали забирав я малими кількостями, щоб не впадало це в очі та й щоб можна було винести вночі.

Перемишль був старою військовою твердинею ще з часів, коли Австрія перейняла Галичину під своє володіння. Здавен-давня стояли там великі числом військові гарнізони, а в часі першої світової війни прийшлося Перемишлеві перейти облогу російською армією. Щоправда, в тому часі, після першої світової війни, система твердинь уже перейшла до історії, хіба що мали б вони цілим ланцюгом укріплень заступати доступ до всієї країни, як це було пізніше з лінією Мажіно у Франції, що, доречі, теж себе не виправдало. Але укріплення в Перемишлі були ненарушені, користувалося ними польське військо, стояли вони на українській території і тому Українська Військова Організація хотіла мати точний план тієї системи укріплень. З таким дорученням приїхав до мене з Львова П. С., знаний мені ще з гімназії старший мій товариш.

Для того потрібно було дістатися до військових архівів. Мені поталанило. Чи то перестудився я, чи через інше якимсь легке захворювання дістався я до кімнати хворих, а потім зробили мене відповідальним за шпитальну канцелярію. Поволі я задомовився там, поширив свої зв'язки на інші канцелярії і дістав до-

ступ до різних таємних розпоряджень. Початково я робив з ним ручні відписи. Та це було і незручно і небезпечно — дуже напружувало нерви. Зарискував я, щоб забирати документи і передавати їх Манькові на умовлених місцях зустрічей, а за день-два він приносив їх мені назад. Так ішло довший час і мали ми неймовірне щастя, ні один раз навіть тинь підозріння не впала на мене, не трапився ніякий випадок, щоб змусив нас припинити роботу.

В часі моєї військової служби робилися різні топографічні зміни в околиці Перемишля, м.і. опрацьовували все, що відносилось до річки Верещиці. Мене, як рисівника, приділили до помочі поручникові Кохановському, що мав це виконати, і я поїхав з ним на цілий місяць у терен. Зібрали ми багато матеріалу і на його прохання вирисував я з того плян. Скортіло мене зробити відбитку того пляну і передати звичайним зв'язком для УВО. Це пізніше показалося фатальне для мене, а сердезі Кохановському, хворому на туберкульозу, прискіпило смерть.

За весь цей рік моєї військової служби не покидало мене щастя. Навіть, коли на мене припадково впало підозріння за іншу справу, я вийшов з неї чистий і з незахитаннм до мене довір'ям. А було це так.

Десь під кінець моєї служби, одного морозного грудневого ранку відтрубили, як звичайно, сигнал до раннього вставання. Та чомусь негайно почали виганяти цілий полк на подвір'я. Виходили всі, як хто стояв, дехто навіть без пояса. Коли я вибіг на подвір'я, вже майже пів полку зібралося там, люди костеніли і дзвонили зубами з холоду. В полку була майже третина вояків українців з Галичини і з Волині і ми всі зналися. Заборонили нам говорити з собою, ми тільки мовчки перекидалися поглядами, що це все має значити. Побачив я військових жандармів з багнетами "на гостро" і мимохіть насунувся

мені здогад, чи не має це якого зв'язку з арештами серед цивільних українців, що почалися в Перемишлі перед кількома днями і жертвою яких упали мої знайомі, Ірина Вахнянин та Євген Зиблікевич. Заспокоїло мене те, що жандарми почали робити особисту ревізію по кишенях вояків — правдоподібно щось украдено вночі і тепер шукують за справником. Таке траплялося вже кілька разів.

Але ось надійшов невеличкий відділ жандармерії і його комендант вигукнув моє прізвище. Щось побалакали з нашим поручником, один жандармський підстаршина завів мене до полкової канцелярії, інші пішли до касарень. В канцелярії було вже кілька старшин з нашого полку і вони зробили великі очі, побачивши мене в товаристві жандарма. Цей казав мені віддати мою портмонетку і старанно вибрав з неї кожний найменший папірчик. Я все ще думав, що йдеться про крадіж якихсь грошей між вояками, і почав жартувати з того приводу, але коли прийшли інші жандарми зголосити про вислід ревізії в канцелярії, де я працював, і в кімнаті, де я спав, легенький холодок поповз мені по спині. Щоправда, не знайшли там нічого, крім кількох найновіших чисел "Загравн", що їх не встиг я ще роздати між вояками-українцями. Це був легальний часопис, що його видавали тоді у Львові Дмитро Паліїв та д-р Дмитро Донцов, але в війську не вільно було нічого кольпартувати, навіть найвизначніших газет. Щонебудь хтось з нас хотів перечитати, мусів або казати прислати собі поштою, або купити в місті. Знайомі і прихильні мені офіцери почали вовком дивитися на мене, я мусів виправдуватися тим, що це легальна, продають її в книгарнях і там її купував. Нехай, кажуть мені, але чому не тільки для себе, чому так багато і для інших? Та й у котрій саме книгарні? Тут я спам'ятався, що раз зловлять мене на брехні — то все пропало, буду під постійним підозрінням.

Не встиг я ще викрутитися з того, як на моє щастя жандарми додали, що нічого більше не знайшли в мене, але не знайшли теж і мого наплечника над ліжком, де він, згідно з військовим регуляміном, повинен висіти. Та й не диво, бо цей наплечник, повний різних компромітуючих матеріалів, лежав замкнений у шафіці коменданта нашої кімнати, де спав я разом з ішими "лапайдухами".⁴⁸⁾ Комендант сидів за якусь невелику провину в військовому арешті, а ключик від його шафи в мене в кишені. На мені стерпла шкіра і я на мить захолов зо страху. Поки що нікому не впало на думку заглядати до замкненої шафи коменданта кімнати, але кожної хвилини могли зажадати від нього ключа, а тоді він скаже, що ключ у мене.

Вирятував мене випадок. Я мав дуже доброго товариша в війську, Ізидора Крайслера. Він був жид з Королівської Гүти на Шлеську, а жидами поляки в війську нехтували, погорджували ними і насміхалися з них, от він і пристав до мене, шулав прихильної душі між вояками і знайшов собі товариша у українцеві. В канцелярії ішла ввесь час метушня, одні приходили, другі відходили, і серед того гармідеру неймовірним щастям удалося мені передати йому ключик і значуче моргнути. Це йому вистарчило. І був це найвищий час, бо за кілька хвилин здогадалися піти в тюрму до коменданта кімнати за ключиком до його шафи. Я не заперечив, що дістав від нього ключик і що покористувався його шафкою, щоб покласти там деякі мої речі і між ними наплечник, але правдоподібно мусів я його згубити, вибігаючи з канцелярії в алярмі на подвір'я. Розбили шафу — і нічого не знайшли. Крайслер докладно вичистив усе

⁴⁸⁾ Так називали в австрійському і потім у польському війську санітарів.

Богдан Зелений і полк. Андрій Мольник у львівських "Бригідках".

і в своїй ревності повикидав навіть деякі речі нашого коменданта.

Все те затягнулося до пізньої ночі і скінчилося тим, що списали зо мною протокол, нагримали трохи на мене, але потім успокоїлися, з уваги на бездоганну мою дотеперішню службу, і відпустили до казарні.

Про причину того алярму довідався я на другий день. Виявилось, що переведено наглі ревізії в усіх полках перемиського гарнізону й арештували українця Стецева, забув його хресне ім'я, з 5-го полку тяжкої артилерії. Його пізніше засуджено в наглому військовому суді. Я не мав з ним ніяких зв'язків, нам давали інструкції не в'язатися між собою в війську. Кожен працював одинцем і тримав контакт окремо до свого цивільного зв'язкового і тому в разі всипи не міг нікого виявити з-поміж своїх військових товаришів.

Ще два місяці пробув я в війську, але не бувши певним, чи не слідкують за мною, і також з уваги на арешти в місті, мусів я припинити працю до часу моєї демобілізації 12 лютого 1924 року. А вже 16 того самого місяця арештувала мене вдома у Львові перемиська військова жандармерія.

Дня 13 лютого бачився я в театрі з П. С., що приїжджав до мене до Перемишля. По скінченні вистави ходили ми по Стрийському Парку до пізньої ночі, говорили про всячину, м.і. також і про різні перемиські справи, та нічого він не сказав мені про те, що йдуть нові арешти і що поліція арештувала Ольгу Басараб. Може й не знав про те. В найкращому настрої ладився я відпочати трохи після цілорічної військової служби, а що були це саме м'ясниці і Львів поринав у баях та забавах, хотів і я трохи розважитися. Якраз якесь українське товариство влаштувало забаву в залі "Сокола-Батька", я поголнвсь і причепурився, випрасував штани, старанно за-

в'язав краватку і вже мав виходити з хати, коли дався чути стукіт у двері. Мати відчинила і в хату всунулися несподівані гості — два тайні агенти політичної поліції, а за ними два уніформовані військові жандарми з Перемишля. Доля собі зажартувала з мене — замість на забаву, помандрував я до арешту.

На моє щастя нічого не знайшли в часі обшуку. Щоправда ніяких розвідочиних матеріалів, ані зброї, ані якихсь доказів приналежності до Української Військової Організації в мене не було. Але я провадив щоденник, а хоч не записував у ньому нічого з-поза подій мого приватного й особистого життя, та все таки були там згадки про різні особи, що з ними я стрічався в Перемишлі. З них Євгена Зиблікевича й Ірину Вахнянини уже заарештовано, про долю інших я не знав. Якби поліція не знайшла щоденника, я міг би в потребі відпекатися знайомства з ними. Якось я й не подумав про те в цій хвилині, будиши здивований несподіваними відвідинами, але пам'ятала про те моя мати. Поки поліцисти говорили зо мною, вона непомітно поклала щоденник на підлогу і копиула його ногою під ліжко. Заглядали туди агенти, та мабуть щоденник засунувся в самий куток і вони його не побачили.

Повели мене до слідчої поліції при Казимирівській вулиці і перший, хто там привітав, це був ославлений Михайло Кайдан. Він і допитував мене перший. Цікавий це був допит — жодного закиду, тільки гримання і настирливе домагання, щоб я "до всього признався, бо вони й так уже все знають". Авже ж, не признався я до нічого, та й не дуже здогадувався, чого хочуть від мене, дезорієнтувало мене, що разом і цивільна і військова поліції мають якісь претенсії до мене. Вкінці Кайдан стратив терпеливість і взявся за звичайну свою методу слідства. Здорово мене тоді побили: дісталось і по обличчі, що

спухло, і надавали стусанів попід ребра, аж дух заперало.

Вранці завезли мене поїздом до Перемишля. По дорозі нічого не говорили зо мною, завели до військових арештів, посадили одинцем і на дверях написали крейдою: "небезпечний!"

Два дні дали мені перепочити після тих гостинців, що їх надавав мені у Львові Кайдан, і 18 лютого почалося слідство. Мою справу приділили слідчому Блезеневі. Був це молодий поручник уже польського хову. Прийняв мене дуже чемно і коли побачив, що я побитий на кисле яблуко, удавав обурення й заповів, що негайно почне слідство проти винуватців побоїв. Почав від запитів, кого я знаю в Перемишлі. Цікаво йому було, чи знайомий я з Маньком Вахнянником і Степаном Герою — їх у міжчасі заарештували. Я це знайомство заперечив. Потім я запротестував, що мене, тепер уже цивільну людину, тримають у військових арештах і в юрисдикції військового суду, та просив дати мені можливість porozумітися з адвокатом д-ром Володимиром Загайкевичем, щоб передати йому в руки мою оборону. Д-ра Загайкевича про те повідомили, але мені на побачення з ним не дозволено. Він негайно почав робити заходи, щоб передано мене цивільному судові і кінець-кінців йому такн це вдалося і так я урятувався перед військовим наглим судом.

Тим часом Блезень допитував мене майже кожного дня. Довідався я, що арештовано також мого приятеля з війська, Крайслера, сина жидівського мільйонера зо Шлеська. Його пізніше звільнили в місяці березні, коли переконалися, що крім особистих приятельних взаємин нічого не лучило його зо мною.

Допитуючи мене, Блезень бавився дзеркальцем і світив мені ним в очі. Мигнуло мені в голові — чи не загіпнотизувати мене хоче?

З тих допитів нічого не вийшло, я до нічого не признавався і вперто всі закиди заперечував. Тоді змінили тактику, скинули рукавички і взялися за биття. Били брутально і без розбору, де попало. Коли ж я зомлів — приводили до пам'яті водою і далі били. Ввесь час хотіли мене пов'язати з різними знайомими мені, а то й незнайомими, цивільними людьми з Перемишля. Серед усього того нагло показали мені копію пляну обслідування різки Верещиці, що його я колись передав організаційним зв'язком до Львова. На мить я оторопів, так мене це заскочило. Блезень, що ввесь час не спускав з мене очей, завважив моє заклопотання і казав ще дужче бити, думавши, що я тепер заломлюся. Мені справді трудно було знайти якийсь розумний викрут, яким чином цей план видістався поза військову канцелярію. Та я все ще тримався добре.

Одного дня посмітюх подав мені дрібку тютюну в клаптику старої газети. Жадібно кинувся я на цей кусник друкованого паперу і знайшов у ньому пресову нотатку, що у львівських арештах повісилася якась Юлія Боровска, арештована під закидом шпигунства. Не знав я тоді, що це була Ольга Басараб, але здогадувався, що коло арештованих мусіло поширитися на цілий край і це мене сповнило новим неспокоєм.

На черговий допит Блезень приготував мені несподіванку, що мене просто застрілила. Коли я далі заперечував, наче б то я збирав і передавав роздочні матеріали, він преспокійно витягнув з шухляди в'язку паперів, писаних моїм письмом: відписи таємних документів, звіти, пояснення до документів і т.д. Того вже я ніяк не міг заперечити та й на нічого б це не придалося. Тепер пішов на мене натиск, щоб я видав особи, котрим передавав ці матеріали. Конфронтували мене з Маньком Вахиянином і зо Степаном Герою — я й далі не признавався до

знайомства з ними і їх потім мусіли звільнити, хоч і потримали кілька місяців у слідстві.

За весь час мого слідства був присутній при допитах протоколянт. Тут і там сунув він свої три копійки, вмішчувався в допит своїми запитами, а з особливою насолодою проявляв свої слідчі здібності, коли приходило биття. Неначе злість свою зганяв, лупцюючи мене, чим попало. Мені здавалося, що я десь мусів бачити ту піку, можливо, що в воєнному часі в Україні. І коли мені вже не стало терпцю, сказав я, що передавав я ті папери точнісінько такому самому, як цей протоколянт, а може це й був він самий? А склалося так, що називався він також Гера, як арештований у Перемишлі українець. Це поставило його в прикре положення, він змішався і стратив свою певність. Не знаю, як він з того викрутився, але вже мене не чіплявся.

Згадували мені тоді і про Ольгу Басараб, наче б то вона мала бути кур'єркою Української Військової Організації, що возила за границю розвідочні матеріали.

Нарешті мабуть Блезневі надоїло далі мотлошити мене, бо й нічого більше не міг з мене видобути, а того обтяжуючого матеріалу, що мав у себе, зовсім вистарчало, щоб віддати мене під суд. Перевели мене до цивільної тюрми в Перемишлі і там я трохи відітхнув. Зараз же вдалося мені порозумітися з Євгеном Зиблікевичем, Іриною й Маньком Вахнянінами та Степаном Герою — в судовій в'язниці годі втримати в'язнів у строгій ізоляції. Посидів я там ще місяць і тоді всіх нас повезли до Львова. Ірина Вахнянина їхала в окремому переділлі, а ми четверо — разом, кожен скований. Долучили нас до слідства проти полк. Андрія Мельника, в листопаді місяці звільнили Манька Вахнянина і Степана Геру, а нашу трійку — Ірину Вахнянину, Євгена Зиблікевича та мене — поставили перед суд у т. зв. процесі "басарабівців".

ХІІ.

ОЛЬГА БАСАРАБ

Арешт Богдана Зеленого у Львові при вул. Піярів дня 16 лютого 1924 року був одним з предовгого ланцюга, що почався в перших днях грудня 1923 року в Перемишлі і замкнувся арештуванням полк. Андрія Мельника, Крайового Коменданта УВО, в Осмолоді дня 10 квітня 1924 року. З кількох сотень українців, арештованих навгадь і неначе навпомацьки під закидом приналежности до Української Військової Організації або розвідочної діяльности на її користь, кінець-кінців на лаві обвинувачених засіло всього десять: Василь Коваленко, Андрій Мельник, Євген Зиблікевич, Ірина Вахняни, Богдан Зелений, Микола Білянський, Федір Воробець, Франц Штик і Григор Лихолат. З густої сітки павутиння, що ним обснував сотн. Осип Думін усі українські землі під Польщею і частинно навіть територію корінної Польщі, тільки дрібненькі її відноги відкрила поліція, не вдалося їй схопити самого павука. Зате нещасливим для УВО збігом обставин поліція попала на слід — зрештою віддавна їй підозрілого — Крайового Коменданта УВО, полк. Андрія Мельника. Цей процес, як і вся справа довкола нього, увійшов до історії Української Військової Організації як «процес басарабівців», від імени Ольги Басараб, геройської жінки, що власною своєю смертю врятувала життя й волю сотням товаришів і захоронила перед поліційним розгромом цілу Українську Військову Організацію.

Мабуть ніколи не довідаємося, коли перший раз військова контррозвідка і польська слідча поліція по-

пали на слід роботи розвідочного апарату УВО. Воно правда, що в міру того, як посилюється розвідка, як густішає сітка розвідників, зв'язкових, кур'єрів, поштових скриньок і т. д. — щораз більша правдоподібність, що колись таки мусить прорватися коло конспірації, бо хіба ж не сплять органи державної контррозвідки і серед них також немало здібних людей. Можливо, що тут і там попадалися окремі люди, військові чи цивільні, що заплутані були в розвідочну роботу Української Військової Організації, але на їхньому арешті й кінчалось, бо або не могли вони «сипати» тому, що нічого чи дуже мало знали, або й не підозрівала контррозвідка в тому руки УВО. А це тим більше, що не одна тільки Українська Військова Організація вела військову розвідку. Займалися нею заграничні розвідочні центральні військових генеральних штабів Німеччини й Советського Союзу, помагали їм з одного боку німецькі товариства в Польщі, з другого — комуністичні прибудівки Польщі, Західньої України і Західньої Білорусі. Не без того, що й міжнародні шпигунські гешефтьєри на власну руку пробували щастя. Все те було так перемішане, що коли попадалася одна чи друга жертва на найнижчому щаблі розвідки, годі було встановити, котрий мізок нею кермує. Здебільшого кінчалось тайним судом і коротким повідомленням у часописах про присуд. Тюрми заповнялися такими безіменними політично шпигунами і в деяких в'язницях мали вони окремі свої відділи й окремі внутрішні організації для репрезентації перед тюремною владою.

Початок справи «басарабівців» правдоподібно⁴⁹⁾ вийшов з Перемишля. Там завжди стояв поважний військовий гарнізон, а що в Польщі не було терито-

⁴⁹⁾ Пишемо "правдоподібно", бо на підставі доступних нам інформацій не можна нічого іншого ствердити з цілою певністю. Ціла одна група учасників у процесі зв'язана бұ-

ріяльної системи військового поповнення, т. зн. ново-бранців розкидали по цілій Польщі, не спрямовуючи їх до найближчих гарнізонів, тож у Перемишлі відбували свою військову службу поляки, українці з Галичини й Волині, білоруси, жиди й німці. А в слід за ними тягнулися нитки різних розвідок, що керувалися з Варшави, Львова чи Вильни, або і з-за кордону.

Само собою, Перемишль і його військовий гарнізон були предметом обслідування розвідки УВО від самих початків, коли вона зорганізувалася. І не один тільки Богдан Зелений та згаданий уже Стеців⁵⁰⁾ належали до невидних її колішат.

Не засипляла справи і польська дефенсива, старалася впасти на слід діяльності розвідників у перемиському гарнізоні, послугуючися при тому всякими підступними методами, враховуючи сюди вербування конфідентів і підставлявання провокаторів. Особливо зручний був один з таких провокаторів, що дуже добре говорив українською мовою, удавав українця, чи може і справді ним був та пішов на польську службу проти свого народу.⁵¹⁾ Він крутився в українському гурті, шукав знайомства з українцями, а зокрема цікавився родиною Вахнянинів у Перемишлі. Наглий суд над Стецевом це був вислід його діяльності і треба признати, що також через нього арештовано 9

ла з розвідочною діяльністю на перемиському ґрунті і там почалися одні з перших арештувань.

⁵⁰⁾ Його засуджено на смерть. В останній мінуті, коли вже вивели його на розстріл, прийшла телеграма від президента Польщі з помилуванням і заміною кари смерти на десять літ важкої тюрми. За свідоцтвом тюремних товаришів Стецева, вів він себе дуже достойно, не лякався смерти і тим з'єднав собі пошану навіть своїх ворогів.

⁵¹⁾ Не мав я змоги устійнити його імени. Може відозветься з поміччю хтось з тодішніх мешканців Перемишля, кому про те відомо.

грудня 1923 року Євгена Зиблікевича а 12 грудня — Ірину Вахнянин. Обидвоє вони мовчали, самі до нічого не признавалися і нікого за собою не потягнули. Можливо, що на тому та на ще кількох арештованих додатково, як підозрілих, у Перемишлі і скінчилася б ця справа. Або випустили б їх зо слідства, або в найгіршому випадку відбувся б один судовий процес у Перемишлі — тяжко сказати, бо невідомо, скільки обтяжуючого матеріялу мала польська дефенсива в початках і чи це вистарчило б до засуду за тодішніх напів правових умовин польського правосуддя. Але сталася подія, що зв'язала в слідстві Перемишль зо Львовом, притягнула до справи Богдана Зеленого й інших і на одній тонісінській волосинці завісила в непевності цілу Українську Військову Організацію. Тією подією був несподіваний арешт Ольги Басараб у Львові. Пам'ять Ольги Басараб зберігається сьогодні з пошаною в мільйонів українців, не тільки жінок, але й чоловіків. Її іменем назвала себе одна з найбільших і заслужених українських жіночих організацій у Канаді. Щороку відбуваються урочисті святкування в річниці її смерти, — вона перейшла в історію українських визвольних змагань, як жінка-героїня, що ціле своє коротке життя віддала на службу рідному народові, стояла на перших позиціях його визвольної боротьби і прийняла смерть з руки ворога, не видавши тайни і не зрадивши товаришів. Наша історія багата на приклади жертвенности і героїзму жінок в обороні своєї батьківщини. Багато з них загинули мученичою смертю. Зокрема останні десятиліття революційно-визвольної боротьби українського підпілля дали чимало яскравих доказів патріотизму й віддання революційній справі українського жіноцтва. Але Ольга Басараб була одна з перших і тому саме її ім'я символізує мучеництво всіх українських жінок у визвольних змаганнях.

Кілька слів про її життя. Народилася вона 1890 року в селі Шуровичах над річкою Стирем у повіті Броди. Батько її, о. Михайло Левицький, був парохом Шурович. Мати Савина походила з широко-відомого в Галичині священничого роду Стрільбицьких. Один з них, як ротмістр австрійської кавалерії в часі наполеонських воєн, загнався аж до Іспанії і привіз собі звідти дружину з високого аристократичного роду еспанських грандів.

●
Ольга Басараб в однострої
жіночої стрілецької чети.
●

На тринадцятому році її життя помер о. Михайло Левицький, а два роки пізніше Ольга лишилася круглою сиротою, разом з сестрою Іванною і братом Северином.⁵²⁾

Ольга Левицька скінчила лицей в «Українському Інституті для Дівчат» у Перемишлі. В Відні записа-

⁵²⁾ Знаний пізніше в "Пласті", як "Сірий Лев".

лася на торговельні курси при Державній Торговельній Академії.

Її зацікавлення суспільними й політичними справами почало виявлятися дуже швидко. Виростаючи змалку в патріотичній українській священничій родині, широко розгалуженій і посвояченій з іншими родами, що дали Галицькій Україні чільних представників літературного, культурного, економічного й політичного життя, Ольга Левицька на повні груди віддихала патріотичним повітрям тодішньої галицької української інтелігенції. У своїх гімназійних роках була редакторкою шкільної газетки. Вийшовши зо школи пірнула в вир студентського і загально-українського життя. У Львові належала до товариств «Просвіта», «Сокіл» і «Жіноча Громада». Була з тих жінок, що брали участь у стрілецькому вишколі і входила в склад першої жіночої чети. Коли ж переїхала до Відня і записалася там на торговельні курси, не припинила своєї суспільної праці, вступила до студентського товариства «Січ», заходила теж до інших українських товариств і організацій, що їх немало було в Відні, де завжди жила велика українська колонія.

В 1914 році одружилася з інж. Дмитром Басарабом, та недовго тривало її подружнє життя — інж. Басараб упав один з перших на італійському фронті 1915 року й Ольга лишилася вдовою на 25 році свого життя. Неначе щоб заглушити в собі біль кинулася вона в вир праці — бачимо її скрізь: учила неписьмених, опікувалася раненими й полоненими, працювала в товаристві українських робітників «Єдність» і в товаристві «Родина». В 1918 році була членом Управи Українського Жіночого Союзу в Відні і разом з д-ром Надією Суровцовою та д-ром Харитею Кононенко стала членом-основником українського відділу Міжнародної Ліги Миру і Свободи. Немало часу віддавала допомогівій справі, як от інформації для поворотців з фронту, праця в американській допомогівій ус-

танові «Христіан Гералд» після закінчення війни 1918 року.

В тім же 1918 році поступила вона на працю до посольства Західньо-Української Народньої Республіки в Відні, спершу, як службовичка, а потім у 1919 році, як радник того ж посольства. Короткий теж час була секретарем українського посольства в Фінляндії.

Ось так виповнений був її час від ранку до вечора і так пам'ятають її сучасники, як жінку сповнену невичерпаною енергією, скрізь і завжди готовою до праці. Але українська колонія в Відні рідшала, багато українців або вернулися до краю, або переїхали до сусідньої Чехословаччини. Вернулася до Львова й Ольга Басараб. Не знаємо точної дати її повороту в Україну, правдоподібно було це десь у другій половині 1923 року. Згадують про те дві визначні діячки українського жіночого руху — Мілена Рудницька й Олена Залізняк — але дат не подають. Перша пише, що «до Львова вернулася Ольга Басараб тільки в 1923 році»,⁵³⁾ друга окреслює час трохи докладніше: на кілька місяців до кінця 1923 року.⁵⁴⁾

Теж у Львові заактивізувалася Ольга Басараб у суспільній праці, в хвилині свого арештування була вона членкою Головної Управи Союзу Українок та її касиркою. Працювала на прожиток в одній з нафтових фірм, що її бюро містилися в великій кам'яниці Шпрехера при Марійській Площі, а мешкала на личаківській дільниці під ч. 34 вулиці Станіслава Висп'яньського. Там її ненадійно арештувала польська поліція дня 9 лютого 1924 року.

⁵³⁾ Мілена Рудницька: Ольга Басараб, з приводу річниці її смерті, "Свобода", ч. 30 з 16 лютого 1956.

⁵⁴⁾ Олена Залізняк: Останис побачення з Ольгою Басараб, "Жіночий Світ", Вінніпег р. XV, ч. 2, лютий 1964.

Як трапила поліція на слід Ольги Басараб? На це питання до сьогодні не можна дати певної відповіді. В цій справі ходили дві версії. По думці одних, це були часи загальних репресій на студентів тайного українського університету. Поліція дошкулювала їм несподіваними нічними ревізіями, частими арештами, всякими погрозами і дрібними колючками. Разом з Ольгою Басараб в одному мешканні жила студентка Стефа Савицька — вони винаймали кімнату у вдови по священникові, Кобилянської. Критичного дня 9 лютого поліція наскочила на те мешкання, щоб зробити ревізію в студентки Савицької, і при тій нагоді знайшла жмут розвідочних паперів і документів. Одні подають, що в шафі з біллям, другі, що за образом на стіні. Стефу Савицьку арештовано відразу, Ольги Басараб не було вдома, вона пішла до праці, забрано її звідти пізніше. Вона відтяжила Стефу Савицьку, признавши, що ці папери належать до неї і що Савицька нічого про те не знала. На тій основі Савицьку пізніше звільнено.

На основі другої версії до квартири Ольги Басараб завів польську поліцію сотн. Василь Коваленко, колишній начальник контррозвідки при штабі Головного Отамана Симона Петлюри. Він співпрацював тоді з розвідкою Української Військової Організації, за ним слідували тайні агенти польської дефенсиви і зайшли за ним до мешкання Ольги Басараб.⁵⁵⁾

⁵⁵⁾ Здається, що така була теза акту обвинувачення в пізнішому процесі. На жаль недоступні нам судові акти, а сам процес відбувався тайно і нема з нього пресових звідомлень. Одначе деякі інформації про хід процесу і різні з ним зв'язані справи маємо від д-ра Матвія Стахова, відомого українського політичного діяча і секретаря Української Радикальної Партії. На основі постанов австрійської карної процедури, що тоді ще обов'язувала в Галичині, коли запоряджено тайність процесу, кожен обвинувачений міг визначи-

Отож з судових актів виходило, що сотн. Василь Коваленко був передчасно звільнений з табору інтернованих вояків української армії за ціну співпраці з польською контррозвідкою проти большевиків. Не було в тому нічого дивного. В тому часі багато вже було випадків, що старшини Української Дієвої Армії вступали за контрактами на службу до польського війська, кожен по своїй спеціальності. Сотн. Василь Коваленко був спеціалістом від розвідки і коли йому запропоновано працю в тій ділянці, він на те погодився, тим більше, що в тому часі Уряд УНР був у військовому союзі з Польщею.

Поселився сотн. Коваленко у Львові, т. зн. мав там мешкання і там жила його дружина, але характер його праці вимагав частих виїздів і довших періодів перебування в Варшаві.

Нема точних даних про те, як знайшов він дорогу до Української Військової Організації. Судові акти подають, що звербував його туди полк. Андрій Мельник, знайомий з ним ще з того часу, коли був шефом штабу Української Дієвої Армії, і спираються в тому на висновках з тверджень Василя Коваленка після його арештування. Коваленкові, як українцеві, польська

ти двох своїх мужів довір'я, що мали право прислухуватися процесові за закритими дверима. З того права скористав д-р Матвій Стахів і на внесення оборонця д-ра Степана Шухевича призначено його мужем довір'я. Через те він мав нагоду переглядати судові акти і бути присутнім на залі упродовж усього процесу. І хоч з того часу минуло вже сорок літ та не одне могло затертися з пам'яті, все ж таки свідчення й інформації д-ра Матвія Стахова мають велике значення, як єдине доступне і можливе до використання джерело в тій справі. Щоб не покликатися на них за кожним разом, зазначуємо, що скрізь, де мова про судовий процес і судові акти, маємо на думці інформації д-ра Матвія Стахова.

дефенсива не довір'яла і провірювала його рухи, слідкуючи за ним при допомозі своїх тайних агентів. Про те він, як сам колишній шеф розвідки, повинен був знати або принаймні здогадуватися і бути більш обережним. Одного разу, а було це з початком лютого 1924 року, приїхав він з Варшави до Львова і зараз же пішов на квартиру Ольги Басараб при вул. Виспянського ч. 34. Агент дефенсиви, що стежив за ним у Львові, доніс про те в своєму щоденному звіті. Львівський відділ дефенсиви провірив, хто живе в кам'яниці і прийшов до переконання, що сотн. Василь Коваленко не міг мати ніякої товариської чи особистої причини, щоб прийти з відвідинами чи то до Ольги Басараб, чи то до студентки Стефи Савицької. Він був наддніпрянець, вони обидві галичанки, ніколи за Збручем не бували, не мали нагоди познайомитися з Коваленком. Дефенсива сама не мала права робити ревізії ані арештувати цивільні особи, зверталася з тим за поміччю до слідчої політичної поліції. На її прохання поліція зробила обшук у мешканні обидвох жінок. Правдоподібно мусіла бути ривалізація між обидвома органами — військовою і цивільною поліцією — ця остання не дуже була вдоволена тим, що військова протирозвідка втискається на терен її діяльності, тому ревізію перевела дуже побіжно, нічого не знайшла і в тому зміслі вислала звіт до ДОК, що вислід ревізії не дав підстави нікого арештувати. Під натиском дефенсиви, що настоювала на строгіші засоби, зроблено ревізію вдруге, цим разом уже ґрунтовну, і тоді знайдено таємні розвідочні папери, звіти й документи. Заарештовано Басарабову, Савицьку й Василя Коваленка. Цей останній подав, що при-

⁵⁶⁾ Дефенсивою в поточній мові називали в Польщі військову контррозвідку, що підлягала II Відділові Генерального Штабу і мала свої бюро при кожній Окружній Корпусній Команді (ДОК — Довудзтво Окренгу Корпусового).

їхавши на короткий час до Львова, хотів побачитися зо своїм знайомим з воєнних часів, Андрієм Мельником, не мав його адреси і хотів довідатися про неї в Ольги Басараб, з котрою випадково познайомився давніше. Додав, що дійсно побачився з полк. Андрієм Мельником в одній з більших каварень при Марійській Площі, а побачення те було йому потрібне, щоб по старій знайомості позичити трохи грошей, бо його платня мала, видатки ж на життя великі і тяжко йому було зв'язувати кінці.

Стільки перша частина його свідчень. Потвердив це пізніше полк. Андрій Мельник: він знайомий з сотн. Василем Коваленком з-давна, останніми часами бачився з ним дуже рідко, але коли цей прийшов до нього з проханням грошової допомоги — не міг відмовити помочі старому військовому товаришеві, позичив йому якусь там суму і крім того подарував трохи грошей від себе.

Така версія мала б знайти своє потвердження в актах судового слідства. Можливо є в ній щось з правди, але дуже мало правдоподібне, щоб поліція два рази робила обшук в Ольги Басараб і то впродовж нецілих 24 годин, а коли не знайшла нічого за першим разом, то ще менш правдоподібне, щоб після того Ольга Басараб чи то надалі зберігала чи то свіжо принесла до своєї кімнати компромітуючі розвідочні матеріали.

Володимир Мартинець, пишучи свою книжку⁵⁷⁾ ще в 1947 році, тільки одним реченням згадує, що поліція знайшла в Ольги Басараб матеріали, залишені там референтом розвідки Осипом Думіном і на їх підставі дійшла до сотн. Василя Коваленка, а потім, маючи його в руках, до інших членів.

Так чи інакше — перший раз упало тоді назвище полк. Андрія Мельника і на основі зізнань сотн. Ва-

⁵⁷⁾ В. Мартинець: Від УВО до ОУН, стор. 72.

силя Коваленка поліція почала в'язати його з тією справою. Від Ольги Басараб про полк. Андрія Мельника поліція не довідалася, по-перше тому, що вона взагалі відмовилася від усяких зізнань і нічого не говорила, по-друге, вона не стояла в ніякому організаційному відношенні до особи полк. Андрія Мельника. Без сумніву знала його, як і полк. Андрій Мельник її, з віденських і може ще й перед тим з львівських стрілецьких часів. Одначе не знала про нього, як про Крайового Коменданта, та й ледве чи знав полк. Мельник, що вона належала до УВО.

Доречі, невідомо точно, коли Ольга Басараб стала членом Української Військової Організації. Дехто висував здогади, що до УВО вона зовсім не належала, тільки з почуття патріотичного обов'язку співчувала тій організації та віддавала їй усілякі прислуги. Це треба опрокинути, бо ледве чи випадкові послуги викували б у її душі таке глибоке почуття організаційного обов'язку зберігати тайну, щоб во ім'я того загинути смертю. Їй же ж вистачило б подати назвище Осипа Думіна, як того, що дав їй переховати в'язку паперів, видумати на те першу-ліпшу правдоподібну історію і вся фурія поліції відвернулася б від неї в іншому напрямі, в погоні за керівником розвідної діяльності.

На підставі старанно зібраних та розцінених з усіх джерел інформацій можна б відтворити такий образ відношення Ольги Басараб до Української Військової Організації. Перебуваючи за кордоном, Ольга Басараб членом УВО не була. Вона по вуха поринала в різній корисній суспільній і політичній праці на вимогу тодішньої хвилини, поклала в тих ділянках великі заслуги, але все те діялося поза рамками Української Військової Організації. Те саме можна сказати про перші тижні її життя після повороту до Львова. Можливо, що в такому центрі революційного підпілля, що ним був тоді Львів, як зрештою завжди,

вона мала знайомих серед керівних членів УВО. Але членкою Української Військової Організації мабуть стала пізніше.

Деяке світло на те кидають свідчення сотн. Петра Баковича.⁵⁸⁾ Склалося так, що жив він при тій самій вулиці Станіслава Виспяньського, що й Ольга Басараб. Одного разу стрінувся він там з сотн. Осипом Думіном — обидва ж вони були членами тодішньої Крайової Команди УВО — і говорили про всякі біжучі організаційні справи. М. ін. Думін жалівся тоді, що не має добрих місць зберігати матеріяли, заки їх опрацює і перевірить. Якраз тоді з другого боку вулиці надійшла Ольга Басараб, котру сотн. Петро Бакович знав, як свою сусідку, але не мав її в евіденції членів УВО. За його твердженням, вона членкою УВО в той час напевно не була. Сотн. Бакович познайомив їх з собою, представив Ользі Басараб сотн. Думіна, як студента історії, зокрема найновішої від 1914 до 1918 років. Ольга Басараб запросила сотн. Думіна до себе на чай і так зав'язалося між ними знайомство. Про дальший тяг знайомства і як розвинулося воно в постійну співпрацю, розказував йому сотн. Осип Думін пізніше. Зайшовши до кімнати Ольги Басараб, відразу зорієнтувався він, що це ідеальне місце, щоб зберігати різні таємні матеріяли. В цілому мешканні жили самі жінки — господиня, Ольга Басараб і студентка Стефа Савицька — ніхто туди не заходив, не притягало воно до себе ніякого підозріння. Спочатку він зберігав там різні речі без відома Ольги Басараб, клав конверту з документами за образ, коли вона виходила до кухні прилагодити чай, і в такий самий спосіб на другий чи третій день їх звідти забірав.

Одначе треба прийняти, як певність, що пізніше сотн. Осип Думін мусів втаємничити Ольгу Басараб

⁵⁸⁾ Гл. цитоване інтерв'ю автора з сотн. Петром Баковичем.

у свою діяльність, бо ж незручно було продовжувати її таким способом у безконечність і бути в своїх рухах залежним від того, чи вийде вона до кухні, чи ні. Знаємо, що заходила вона до поштової скриньки УВО в крамниці подружжя Юрієвих, котрою то скринькою завідував сотн. Осип Думін. Більше як певно, що в міру того, як розгорталася співпраця з ним Ольги Басараб, зростала потреба тісніше зв'язати її відповідальністю за ту працю. Мусів це добре розуміти зручний та обережний сотн. Осип Думін і десь у тому часі, осінню 1923 року, оформив її в членстві Української Військової Організації. І нічого іншого, тільки присяга на вірність Української Військової Організації скувала уста Ольги Басараб у часі поліційних тортур.

Вночі з 12 на 13 лютого 1924 року Ольга Басараб знайшла свою смерть у камері ч. 7 поліційних арештів при вул. Яховича у Львові. Обставини її смерти окутані тайною і мабуть ніколи не можна буде без ніякого сумніву ствердити, як згинула ця героїська жінка. Найбільше про те знаємо з оповідання полк. Андрія Мельника, що після свого арештування сидів у тій самій камері ч. 7. Розказують про те колишні спів'язні полк. Андрія Мельника, що пізніше сиділи з ним в одній і тій самій камері. Ось як передає це Михайло Бажанський,⁵⁹⁾ що перебував з полк. Андрієм Мельником у келії ч. 109 львівських «Бригідок» на початку 1928 року:

“При масових арештуваннях 9 лютого 1924 року натраплено на матеріали в мешканні Ольги Басараб і цього ж дня її арештовано. Взагалі, в той час заарештовано багато людей, і мене. Сиділи в поліційних арештах при вулиці Яховича... Мене пе-

⁵⁹⁾ Михайло Бажанський: Як згинула Ольга Басарабова, Прага 1941, накладом УНО, стор. 16-20.

Ольга Басараб

ревели по якимсь часі до нової келії. Розглядаючися на новім місці приміщення, оглянув я всі кути, всі стіни з безліччю імен, давніх, счорнілих і свіжих ясних. На стіні над ліжком було вишкрябано нігтем:

За кров, за сльози, за руїну
Верни, верни нам Україну!

Почерк був трохи інший від письма, яке булі понижче. А понижче було:

Вмираю замучена, помстить! Ольга Басараб.

Мені тоді щось здушило груди. Тяжкі думи прийшли до голови...

Більше не вдалося мені нічого знайти, хоч я докладно оглядав цілу келію. Підлога була свіжо вимита й нічого не можна було на ній запримітити. Надійшов вечір і як попередніх так і того пам'ятного вечора зачали смажено вити дресовані поліцейні собаки під брамою тюрми на Яховича. Коли ж я зачав прибірати ліжко і бажаючи присунути його ближче до стіни, перекладав сінник, з ліжка випала жіноча сорочка. Взяв я її при світлі, що доходило до келії маленьким вікном, і побачив монограму О. Б. Сорочка була дуже закривавлена, а в місці грудей була одна червона пляма...

Тайна смерті Ольги Басараб була в моїх руках. Але я сам не знав тоді, що робити. Впала мені думка: треба знайти якогось свідка й показати йому сорочку, передати "на світ", а потім використати, хай дізнається світ, як ляхи поводяться з українськими в'язнями.

В глибокій задумі я не завважив, як від довшого часу спочивало на мені око дозорця через вічко у дверях. Я стрепенувся і мимоволі закрив коцом реліквію по Ользі. Мій рух став підосрілим дозорцеві. Скрипіт ключа — і він уже станув при мені. Рубіни крові Ольги Басараб опинилися в моїх і його руках. Треба було бачити його: не можна бу-

ло не пізнати свідка злочину, він червонів і блід, закусював зуби і не міг нічого промовити. Потім дико вирвав з моїх рук сорочку і відійшов."

Це оповідання передане драматичним тоном і мабуть не дуже вірно передає справжній, спокійний і зрівноважений спосіб розказування полк. Андрія Мельника. Крім того вражають в ньому деякі моменти, як це, наче б то діялося в часі безпосередньо по смерті Ольги Басараб, коли то між іншим разом з нею арештованим був і полк. Андрій Мельник. Але його арештовано значно пізніше, аж по двох місяцях. Не було того, щоб поліція арештувала його, потримала кілька днів, випустила на волю і потім знову по двох місяцях наклала на нього руку. А навіть, якби він був тоді арештований, у масових арештуваннях 9 лютого, то не знав би нічого про смерть Ольги Басараб, бо ж сидів би ізольований у поліційній тюрмі. Мабуть автор переплутав тут елемент часу, пересунув арешт полк. Андрія Мельника з місяця квітня на місяць лютий.

Більше спокійно і простішими словами розказує про те другий спів'язень полк. Андрія Мельника і його товариш з судового процесу, інж. Богдан Зелений:

"Про подробиці в зв'язку з смертю Ольги Басараб розказував мені в тюрмі полк. Андрій Мельник таке.

Після його арешту приміщено його в тій самій камері, де замучено Ольгу Басараб. Спочатку він про те не знав, здогадався з розмов з ключниками і з посмітюхами. Камера була свіжо побілена, все ж таки під тонкою верствою вапна можна було відчитати деякі вириті на стіні написи. Тоді завважив він напис Ольги Басараб: "За кров, за сльози, за руйну — верни нам, Боже, Україну!" Це заставило його докладно розглянутися по всіх закутках у камері, між іншим перешукав він уважно тюремний сінник

на ліжку і між протертою на трачиння соломою знайшов закривавлену сорочку з монограмою О. Б. Не могло бути ніякого сумніву, що була це сорочка Ольги Басараб і що сховала її вона там сама, інакше поліція була б її викинула. Хотів він видати її на світ разом з своїм біллям. Раз на тиждень наречена приносила йому чисте і забирала старе білля. Не було надії, щоб при видачі білля поліція не доглянула закривавленої сорочки, тому він трохи переправ її в холодній воді, щоб не дуже було видно сліди крові, але щоб усе таки лишилося її настільки, що хемічна аналіза могла б викрити ту кров. Замішав сорочку між своє білля і так передав її на світ. При контролі видаваних на волю речей поліція мусіла ту сорочку завважити і затримати, бо суджена полк. Андрія Мельника її не дістала.⁶⁰⁾

Обидва оповідання відбігають від себе в деяких подробицях, зокрема щодо того, що сталося з закривавленою сорочкою Ольги Басараб. На жаль передчасна смерть полк. Андрія Мельника не дала авторові змоги устійнити з першого джерела точний перебіг тієї події.

Про саму смерть Ольги Басараб думки поділені. Величезна більшість схиляється до того, що поліція катувала Ольгу Басараб, щоб видобути з неї принаймні назвище її зв'язкового і так дійти по нитці до клубка; що Ольга Басараб уперто мовчала і це довело поліцію до скаженої лютости; що тіло Ольги Басараб було до тої міри побите, що годі було дозволити, щоб хтонебудь міг її бачити в такому стані і через те поліція повісила її, симулюючи самогубство. Були голоси, що до того долучилося бажання помсти в поліції за даремність її слідства і неможливість нічого

⁶⁰⁾ Інтерв'ю автора з інж. Богданом Зеленим з дня 6 серпня 1964 року.

видобути з Ольги Басараб. Відповідальним за те і безпосереднім винуватком смерті Ольги Басараб був підкомісар політичної поліції Смольницькі, блідолиций тип в окулярах з каламутним поглядом очей і непорушним обличчям садиста.

Але не бракувало й поглядів, що змучена побоями Ольга Басараб, у безвиглядній ситуації і в перспективі дальших тортур добровільно сама на себе наклала руку, щоб забезпечити себе перед розслабленням мукою і з ляку, що може не витримати та прозрадити тайну. З власного досвіду переживання тортур на поліції автор знає, що катування може не завжди зламати духа, але скоро ломить тіло та обезсилює фізично людський організм. І коли приходить момент зневіри у власну витривалість, у голову настирливо всверловується думка, щоб позбавити себе життя і не дати можності тріумфувати ворогові. Але — є на те воля, та не стає фізичної сили. Людина лежить непорушною колодою і часто не в силі підняти руки чи крутнути головою.

Та це не міняє сутті справи і в нічому не зменшує геройської постави Ольги Басараб в обличчі поліційного насильства. Чи насильне вбивство, чи самовбивча смерть Ольги Басараб для оборони Української Військової Організації будуть навіки ясным прикладом героїзму української жінки, що рука в руку та нога в ногу зо своїми товаришами крокує до перемоги українського народу над його ворогами.

ХІІІ.

ВІДГУКИ СМЕРТИ ОЛЬГИ БАСАРАБ

За п'ять років польського володіння українська галицька суспільність привикла до переслідувань. Нікого не дивували арешти, не було новістю, коли побито кого на поліції. Тож коли рознеслася чутка про арештування Ольги Басараб та інших одиниць, українська громада сприйняла це як черговий вияв нагінки польської державної адміністрації на все, що українське. Ну, і що ж, були арешти в 1919 році, не переводилися від тоді, рідко минув місяць, щоб не арештували й не судили в тому чи іншому повіті. Одних засудять, других випустять — і життя пливе по-старому.

Аж тут два львівські польські часописи, а саме «Курієр Львовскі» та соціалістичний «Дзеннік Людови» принесли дня 15 лютого 1924 року в своїй поліційній хроніці вістку, що в поліційній тюрмі при вул. Яховича повісилася якась Юлія Боровська, у віці 20 літ. Поліція арештувала її десь на провінції за волокитство, перевезла до Львова і тут Боровська наклала на себе руку. Ніхто не звернув на те більшої уваги, такі речі, хоч і не щодня, але трапляються. Як звичайно в таких випадках, тіло перевезено до Інституту Судової Медицини при львівському університеті для переведення секції. Секція відбулася під проводом проф. Серадзкого, поляка з роду, керівника Інституту Судової Медицини, в присутності його асистента і студентів медицини. Виказала вона кількадесят важких ран на тілі помершої. Її поховано крадь-

ки і без свідків, на державний кошт, бо вона наче б то не мала близької родини.

Може на тому і скінчилося б, принаймні наразі, якби водночас не почали вперто кружляти по місті чутки, що поліція закатувала якусь жінку, політичного в'язня. До преси поліція мала подати фальшивий комунікат з неправдивим назвищем своєї жертви, змінивши її вік і назвище та причину арештування, щоб у той спосіб затерти сліди свого злочину. І якраз у тому часі польський комунофільський часопис «Трибуна Люду» у Львові надрукував такого листа студентки-польки, що була присутна при секції тіла Юлії Борковської:

Шановна Редакціє!

Коли я була малою дівчиною, я читала й чула про переслідування царськими посіпаками бійців за волю. Я тоді не мала ще поняття про садизм і садистів і всіляких Муравйовів, великих та малих, уважала за шакалів у людській подобі. Я ніколи не повірила б, що у вільній Польщі теж є посіпаки, які до такої міри вміють знущатися над своїми жертвами, що все їхнє тіло перетворюється в одну смугасту масу шкіри, м'язів і крові. Вчора відбулася в Інституті Судової Медицини секція тіла жінки, яка ніби то повісилася у львівській в'язниці. Секція виявила, що все її тіло було вкрите великими сине-червоними пругами й ранами від шкіряного пояса та його залізної пряжки, якою били її перед смертю. В місцях, де пряжка вдарила об тіло, були фіолетні міхурі, що їх проф. Серадзкі казав відрізати від тіла, щоб продемонструвати їх перед студентами медицини, як "типовий і рідкий препарат важкого побиття".⁶¹⁾

⁶¹⁾ Зміст цього листа й далші інформації про ту справу подані за цитованою вже статтею Мілени Рудницької у "Свободі" з дня 16 лютого 1956 року.

Все те занепокоїло родину Ольги Басараб, бо не було кілька днів вістки ні від неї ні про неї. На доручення родини, оборонець д-р Олександр Марітчак інтерв'ював у львівській поліції, бажаючи довідатися про причину її арештування та про стан її здоров'я. Відповів йому комісар Михайло Кайдан порадою читати газети, там, мовляв, усе докладно було написано. В слід за тим брат Ольги, Северин Левицький, зараз на другий день пішов особисто до дирекції львівської поліції з домаганням дати йому побачення з сестрою. Тоді комісар Вагнер повідомив його, що вночі з 12 на 13 лютого Ольга Басараб повісилася на рушнику на віконних ґратах своєї камери. Северин Левицький з іншою ріднею покійної домагалися в'яснення, чому поліція не повідомила негайно родину про смерть, з якої причини секція відбулася без співучасті правних дорадників родини і на якій підставі похоронено Ольгу Басараб крадьки від людського ока, цілком без відома її найближчої родини. Не діставши від поліції в'яснення — бо ж які тут в'яснення були можливі? — родина Ольги Басараб зробила донесення до прокуратури, щоб запорядити ексгумацію тіла покійної, бо різні моменти свідчать про те, що померла вона насильною неприродною смертю.

Від смерти минуло вже два тижні. В той час Польща ще хотіла вважати себе правовою державою, що шанує свої власні закони. Прокуратурі трудно було знайти правно оправдані причини, щоб відмовити домаганням ексгумації. Судово-лікарська комісія ствердила понад усякий сумнів на тілі сліди важких побоїв. При ексгумації були присутні теж українські лікарі і вони протоколярно висказали свій сумнів, чи до тої міри стортурована жінка знайшла б фізичну силу, щоб покінчити самогубством.

Але на тому справа стала. Комісія не висловила своєї офіційної думки про безпосередню причину

смерти, з чого скористався прокурор і доручив припинити слідство.

Тепер уже всім було ясно, що Ольга Басараб пострадала життя в поліційних казаматах. Широко розлилася хвиля обурення, що виявлялася протестними штрайками жіночої шкільної молоді, маніфестаційними Богослуженнями з панахидами за спокій душі замученої Ольги Басараб.

Підносилася справа теж і на внутрішньому польському політичному форумі, одначе годі було сподіватися від неї більших ефектів. Ціла польська суспільність лавою станула в обороні поліційних катів і нічого не потрапило зрушити її сумління. Коли відомий польський письменник Стефан Жеромскі в одній со своїх повістей торкнувся справи побоїв у польській львівській поліції і навіть назвав там ім'я поліційного комісаря Кайдана, то викликав тим шалену реакцію в польській суспільності. Радикальні польські шовіністичні елементи не спинилися перед явними погрозами, на автора пішов страшний натиск об'єднаної україножерної польської опінії і під його впливом у другому виданні своєї книжки він зовсім пропустив те місце.⁶²⁾

⁶²⁾ Подаємо це місце з повісти Стефана Жеромского в українському перекладі: "До визнання змушують за допомогою биття та середньовічних тортур. В'язнів катують електричним струмом. Роздягненого догола Никифора Борничука катував електричним струмом комісар Кайдан... Польська поліція застосовує ось які тортури. Обидві руки жертви сковують разом і попід них втягають обоє колін. Між руками та колінами просувають залізний прут і здається, що бідолаха скрутився калачиком. Потім кладуть жертву на спину і б'ють батогом по голих ступнях дотн, поки жертва зомліє. Тоді приводять її до пам'яті і "допит" починається з початку. А ще в горло та в ніс вливають струменем воду, поки людина не почне задихатися... Биття під

Ось як пише про заходи українців перед польськими урядовими чинниками Мілена Рудницька, Голова Союзу Українок у Львові та пізніше посолка до сойму в Варшаві:

"...12 лютого і вночі з 12 на 13 відбувався в призначеній для тієї цілі камері "допит". В'язні, що сиділи в сусідніх камерах, чули нелюдські крики тортурованої жінки. Коли кілька місяців пізніше приїхала до Львова соймова комісія, що досліджувала умовини в тюрмах на території всієї держави, вона знайшла в тій кімнаті якісь загадкові електричні проводи і дроти, призначення яких поліція не зміла пояснити.

Польські урядові чинники навіть не пробували перевірити обставини смерті і викрити та покарати тих, що її спричинили. Навпаки, сойм, уряд і суд докладали всіх зусиль, щоб затушувати справу і таким чином вони стали співвинувниками у злочині. Коли українські послы внесли в цій справі інтерпеляцію і нагляче внесення, президія сойму впродовж трьох тижнів не ставила справи на порядок нарад, хоч засідання відбувалися тоді в перманенції.⁶³⁾ Вкінці, 6 березня 1924 року міністр справедливости Вигановські зложив у соймі декларацію, в якій промовчав факт тортурування Ольги Басараб у слідчій в'яз-

час допиту палицями по п'ятах, стискування пальців кліщами коли між пальці вкладають олівці або якісь інші тверді предмети, вибивання зубів гербовою печаткою, виривання нігтів поряд з милосердним старопольським биттям хамів по обличчю і стародавнім ламанням ребер закаблуклами — все тепер у моді!" (Стефан Жеромський: Провесна, переклала П. Погребна, Видавництво "Дніпро", Київ 1965, стор. 252-253.)

⁶³⁾ Про те були тільки короткі вісті в крайовій українській пресі. Напр., львівське "Діло" в ч. 27 з дня 6 лютого 1925 року подало в рубриці "Новинки":

ниці і не дав жодних пояснень щодо її смерті, але зате оскаржив покійницю "у злочинній протидержавній акції". У відповідь на те посол Сергій Хруцький, речник Української Парламентарної Репрезентації, заявив: "Соїм не є судом, щоб устійнювати, чи та які проступки зробила Ольга Басараб. Для соїму це байдужа річ, чи вона була членом революційної організації, чи ні. Соїм мусить стояти на сторожі правопорядку в державі, а в цивілізованій державі мусить існувати суд і тільки суд може карати за злочини. В цивілізованому світі навіть найстрашніших злочинців не мордують потайки." Але польський парламент був іншої думки: він задоволься декларацією міністра і відкинув внесення українських послів на розгляд обставин смерті Ольги Басараб.

Рівночасно польська преса обливала брудом пам'ять покійної, пишучи про неї, як про шефа шпигунської банди. Знайшлися навіть такі польські газети, що зробили з неї власницю дому розпусти. У польському громадянстві не знайшовся ніхто, хто мав би мужність засудити це нечуване звірство.

Польські жінки також солідаризувалися з комісарем Кайдамом і виправдували його злочинну поведінку, коли українське зорганізоване жіноцтво під-

Останні вісті.

Справа Басарабеної на соїмовій комісії.

"4. II. відбулося засідання комісії для розслідування відносно у в'язницях. Ухвалено втягнути до звіту комісії також протоколи про поліцейні відносини. На засіданні комісії, що відбудеться слідуєчого тижня, затвердять протоколи з візитації в'язниць. На внесення посла Інслера ухвалено вибрати підкомісію, до якої ввійшли ксьондз Вирембовські, Узембло і Звержинські, для розгляду актів справи Ольги Басараб і дисциплінарних актів підкомісаря Лабяла, щоб

несло цю справу на терені міжнародних жіночих організацій."⁶⁴⁾

Такі заходи почалися в Відні, де ще так недавно жила Ольга Басараб, належала до різних українських і австрійських жіночих організацій та де багато австрійських жінок знали її і добре пам'ятали. Українське жіноцтво у Відні репрезентував Український Жіночий Союз, де колись Ольга Басараб була членом Управи і свого часу проявляла в ньому дуже жваву діяльність. Цей Союз стояв у постійному контакті з австрійським відділом Міжнародної Жіночої Ради і з повосенною вже жіночою організацією, Лігою Миру і Свободи. Ця остання погодилася зужити один вечір на обговорення справи методів господарювання Польщі на українських землях і знущань її над українською людністю, що їхнім найновішим виявів було вбивство Ольги Басараб у львівській поліційній в'язниці. Місце і час виступу проголошено в поширеному щоденнику «Вінер Тагблят». Вечір мав відбутися в великій домівці Ліги Миру і Свободи, що містилася в колишній цісарській резиденції, т. зв. Новому Бургу у Відні. На референтку запрошено Олену Залізник, що недавно приїхала зо Львова і бачилася з Ольгою Басараб на кілька тижнів перед її арештуванням.

Під натиском польського посла у Відні австрійська політична влада заборонила протестаційний вечір і загрозила Олені Залізник, що викине її поза межі австрійської держави, коли вона своєю політичною акцією справлятиме клопоти і погіршуватиме відно-

познакомитися з матеріалом для остаточної редакції протоколів."

Нічого не вийшло ані з комісії ані з підкомісії. Справа втопилася в засіданнях і протоколах, дебати не вийшли поза чотири стіни засідань комісії.

⁶⁴⁾ Мілена Рудницька, цитована стаття.

Могила Ольги Басараб у Львові

сини з Польщею. Все ж таки вечір відбувся тиждень пізніше, хоч і в інакшій формі, бо на підставі старого австрійського закону про збори влада не могла їх заборонити, коли скликувано їх за особистим запрошенням і коли на залі прийвні були тільки запрошені гості. Доповідь виголосила Олена Левицька, дружина покійного посла до віденського парламента, д-ра Євгена Левицького. Поліція не могла їй того заборонити ані стосувати до неї репресії, бо мала вона австрійське громадянство.

Олена Залізняк подає ще такі дальші подробиці акції українських жінок у Відні:

"Супроти ситуації, що створилася тоді, не мали ми виглядів, щоб справу належно насвітлити у Відні. Тому я написала до Управи Української Жіночої Ради в Берліні під головуванням Зінаїди Мірної, щоб вона видала інформативний листок і розіслала на різні адреси жіночих організацій у країнах, з якими, через контакт з міжнародними жіночими центрами стояли в кореспонденційному зв'язку. Написала я до секретарки Української Жіночої Ради, Ганни Чикаленко-Келлер, та переслала їй деякі життєписи й інформативні дані та знімку Ольги Басараб.

Виданням і розсилкою того листка, опублікованого в трьох мовах — українській, німецькій та англійській — зайнялася Ганна Чикаленко-Келлер, та сама, що проживаючи під час першої світової війни в Швейцарії, сконтактувала Українську Жіночу Раду з міжнародними жіночими організаціями.

Тоді, в 1924 році, розсилаючи інформативні листки про трагічну смерть Ольги Басараб на різні адреси в країнах, де тільки були відділи Міжнародної Жіночої Ради, подавала вона мою зворотну адресу до Австрії в Мауер коло Відня, так що до мене приходили звідусіль листи з висловами співчуття і з запитам в тій справі... Який трагічний збіг обставин, що на ті самі адреси, які Ольга Басараб дбайливо

збирала для розсилки інформацій про голод в Україні 1922 року, два роки пізніше розсилали ми летючки-протести з приводу її мученицької смерті в польській тюрмі...

В той час трапилася Українському Жіночому Союзові ще одна неприємна історія в зв'язку з намаганням поширити правдиві інформації про смерть Ольги Басараб. Не пригадую собі вже з чієї ініціативи хотів зайнятися порушенням цієї справи в пресі брат отамана Українських Січових Стрільців, сотник Іван Коссака, що перебував тоді в Відні. Він звернувся до мене з проханням, чи не могла б я позичити йому якісь знімки Ольги Басараб, знаючи, що ми жили близько з собою. Очевидно, я це зробила. Яке ж було моє обурення, коли на другий день у поширеному в Відні, але маловажному щоденикові *Sechs Uhr Blatt*, що появлявся о год. 6 під вечір, тоді як усі люди верталися з праці, була поміщена ця фотографія Ольги Басараб з підписом, що це комуністка Юлія Боровська, яка загинула в польській тюрмі за свої політичні переконання. Яким чином опинилася ця фотографія і долучена до неї ганебна інформація на сторінках того часопису, я й досі не знаю, бо п. Івана Коссака пізніше не бачила".⁸⁵⁾ ⁸⁶⁾

⁸⁵⁾ Олена Залізняк: Останнє побачення з Ольгою Басараб, "Жіночий Світ", Вінніпег, рік XV, ч. 2 (170), лютий 1964 року.

⁸⁶⁾ Ця справа стане ясна, коли пригадаємо собі, що чи цей брат отамана Гриця Коссака, Іван, чи може другий ще, був советофілом. У 1927-1929 роках з'явився він у Львові і належав до групи т. зв. сальонових комуністів. Завданням їх було утримувати взаємни з інтелігентськими українськими родинами і ширити серед них радіофільські настрої. Під кінець 1929 року одружився він з однією українською студенткою, до того часу діяльною в націоналістичному студентському гурті, і виїхав з нею на Советську Україну. Після якогось часу пропав за ними слід.

XIV.

«НІМИЙ ПРОЦЕС» «БАСАРАБІВЦІВ»

А тим часом до львівської слідчої тюрми з усіх сторін країни звезено кількадесят арештованих у тій справі. Багато з них зовсім себе не знали, дехто цілком не належав до Української Військової Організації, помагав тільки окремим її членам чи то по знайомству, чи то з почуття національного обов'язку якось по своїм силам причинитися до боротьби проти польської окупації, чи то з симпатії до цілей і діяльності УВО. Поліція і суд мали багато мороки, як усю ту справу пов'язати в цілість і всіх арештованих накрити одним капелюхом. Українська суспільна опінія злучила їх спільним іменем «басарабівців», бо хоч Ольга Басараб і не дожила до слідства та судового процесу, але мученичою своєю смертю витиснула печатку на всій тій справі, що від тоді перейшла до історії Української Військової Організації, як «процес басарабівців».

Слідство протягалось. В руках поліції було дуже мало доказового матеріялу і, власне, більшість арештованих слід було б випустити на волю, не було з чим ставити їх перед суд. Не помагали інтервенції за прискішення слідства, в'язні взялися за одинокий свій засіб оборони, проголосили голодівку. Як повідомляла преса,

"Українські політичні в'язні, що сидять уже довгий час без слідства у слідчій в'язниці при вул. Баторія, а саме д-р Ярослав Селезінка (б. член Галицького Уряду), інж. Андрій Мельник (полковник

СС), Богдан Зелений, Ст. Гера й Ірина Вахнянинова розпочали були 17 мая голодівку проти невиносимих відносно у тюрмі і на знак протесту проти проволікання слідства. Голодівку в'язні припинили по п'ятьох днях, бо судові власті обіцяли сповнити домагання ув'язнених. Побачимо, чи слово "рицерських" ляхів не виявиться черговою брехнею для успокоєння жертв польського тюремного насильства."⁶⁷⁾

Голодівка помогла хіба стільки, що деяких в'язнів випущено на волю, не було з чого скласти проти них акту обвинувачення. Проти головних обвинувачених слідство тягнулося ще дальших шість місяців. Тільки глухі вісті доходили про те до української суспільності. Нарешті в перших днях січня 1925 року преса принесла вістку, що після одинадцяти місяців слідства в'язням доручено акт обвинувачення:

Справа бл. п. О. Басарабової.

Перед великим політичним процесом у Львові. На лаві обвинувачених колишній начальник Генерального Штабу УНР — полковник СС-ів, інж Андрій Мельник.

В неділю 24 грудня м. р. доручено акт обвинувачення українським політичним в'язням, які перебувають у слідчій в'язниці при вул. Баторія від лютого 1924 року, (цебто одинадцятний місяць) у зв'язку з справою покійної Ольги Басарабової: інж. Андрієві Мельникові (колишньому полковникові СС, начальникові Генерального Штабу Армії УНР) з Осмолоди, студентові прав Євгенів Зиблікевичеві (колишньому старшині) з Перемишля, Ірині Вахняниновій, жінці гімназійного вчителя у Перемишлі, студентові політехніки Богданові Зеленому зо Львова, Миколі Білянському, господареві з Янковець, тернопільського повіту, Теодорові Воробцеві, гімназійному абітурієнто-

⁶⁷⁾ "Український Прапор", ч. 4, Відень 1 червня 1924.

ві зо Львова, Михайлові Гацові, господареві з Глубічка Великого, тернопільського повіту, Францові Осипові Штикові, гімназійному абітурієнтові зо Львова, Гринькові Лихолатові, господареві з Потока, березанського повіту, (колишньому старшині, він єдиний відповідатиме з вільної стопи, як хворий на сухоти, що їх набрався у в'язниці), і Василеві Коваленкові false Городецькому, уродженому в Петербурзі, колишньому начальникові контррозвідки при Штабі Головного Отамана Симона Петлюри.

Всі обвинувачені в злочині з § 67 (шпигунство), а що початкове обвинувачення за злочин з § 58 (державна зрада) відпало, то обвинувачені мали б стати не перед судом присяжних, а перед звичайним трибуналом "для шпигунських справ", що складається з радників Сохи, Невядомского і Маєра.

Обвинувачені зголосили спротив проти акту обвинувачення.

Справою займається гremium українських адвокатів у Львові. До оборони зголосилося вже тепер багато оборонців у карних справах. Розправа — не пересуджуючи висліді згаданого спротиву проти обвинувачення — відбудеться по всій імовірності в місяці лютому.⁶⁸⁾

На процес усе ж ще прийшлося ждати два з половиною місяці. Почався він дня 9 березня 1925 року в Окружному Суді при вул. Степана Баторія у Львові перед звичайним карним трибуналом.

На лаві обвинувачених засіли підсудні (подаємо в такому порядку, як ішли вони в акті обвинувачення):

1. Восиль Коваленко, (фалсе) Городецький, ур. 1884 року в Петербурзі, православний, жонатий, батько одної дитини, сотник Армії УНР,

2. Андрій Мельник, уроджений 12 грудня 1890 у Волі Якубовій, повіт Дрогобич, греко-католик, нежо-

⁶⁸⁾ "Діло", ч. 3, Львів, дня 3 січня 1925.

натий, колишній начальник Генерального Штабу Армії УНР, тепер лісовий інженер, син Атанасія, що в вісімдесятих роках ділив гірку долю Івана Франка в дрогобицькій тюрмі,

3. Євген Зиблікевич, 28 літ, уроджений у Самборі, студент прав, греко-католик, вільного стану, караний у процесі Степана Федака,

4. Ірина Вахнянин, 30 літ, уроджена в Копичинцях, греко-католичка, заміжня, жінка гімназійного професора Богдана Вахнянина з Перемишля, мати двох дрібних дітей,

5. Богдан Зелений, 23 роки, уроджений у Добрянах, львівського повіту, студент техніки, греко-католик, вільного стану,

6. Микола Білянський, уроджений 26 лютого 1900 року в Янківцях, тернопільського повіту, хлібороб, греко-католик, вільного стану,

7. Федір Воробець, уроджений 22 вересня 1902 року в Жовкві, студент техніки, греко-католик, вільного стану,

8. Михайло Гац, уроджений 1901 року в Глубичку Великому, тернопільського повіту, стельмах, римо-католик, вільного стану,

9. Франц Осип Штик, уроджений 8 березня 1901 року у Львові, гімназійний абсолювент, греко-католик, вільного стану, караний у процесі Степана Федака,

10. Григор Лихолат, уроджений 1892 року в Потоці, бережанського повіту, вільного стану.

Цей останній підсудний неприсутний у судовій залі. Він догаряв у шпиталі в Бережанах і на внесення його оборонця, адвоката д-ра Лева Ганкевича, справа велася проти нього заочним порядком.

Трибуналом проводив судовий радник Маєр, як судді-помічники, т. зв. вотанти, засідали судові радники Соха й Антоневич. Протоколянтом призначено судового апліканта Серковського. Обвинувачував про-

курор Ланевскі, вихрещений жид, що перед тим називався Ляндав.

На оборонців зголосилися адвокати:

1. Д-р Степан Шухевич зо Львова, як оборонець Василя Коваленка і Франца Штика,

2. і 3. Д-р Михайло Волошин зо Львова і д-р Іван Блажкевич з Дрогобича, як оборонці полк. Андрія Мельника,

4. і 5. Д-р Макс Левицький і д-р Олександр Марітчак, обидва зо Львова, як оборонці Євгена Зиблікевича,

6. Д-р Володимир Загайкевич з Перемишля, як оборонець Ірини Вахнянин,

7. Д-р Семен Шевчук зо Львова — оборонець Богдана Зеленого,

8. Радник Добрянський — оборонець Миколи Білянського,

9. Д-р Іван Волошин зо Львова — оборонець Федора Воробця,

10. Д-р Степан Біляк з Городка — виступає в обороні Михайла Гаца,

11. Д-р Лев Ганкевич зо Львова — заступає Григора Лихолата.

На військових знавців покликано капітанів (сотників) Герцога і Белецького, як судові знавці письма виступали Вільчак і Новіцкі.

Заки почали відчитувати акт обвинувачення, прокурор Ланевскі поставив внесення, щоб трибунал проголосив тайність процесу. Проти того внесення іменем лави оборонців зголосив спротив д-р Володимир Загайкевич, одначе трибунал заявився за прокурором, запорядив тайність процесу, допустивши тільки на залю кількох т. зв. мужів довір'я обвинувачених, до чого їм давала право карна процедура, ще австрійська, що тоді обов'язувала в тій частині Польщі, що перед війною належала до австро-угорської монархії.

Внаслідок такого рішення трибуналу пресові кореспонденти мусли покинути судову залю і газети не мали права навіть подати до відома змісту акту обвинувачення.

Після того, як відчитано акт обвинувачення в польській мові, підсудні устами своїх оборонців зажадали, щоб відчитано його ще раз на мові українській. Прокурор заявив, що закон про мову не вимагає відчитання акту обвинувачення в українській мові, але дефінітивно до того питання не висловився, залишаючи його вирішення трибуналові. Трибунал внесення відкинув, мотивуючи це тим, що закон не забороняє, але й не вимагає відчитування акту обвинувачення в українській мові.

Коли ж трибунал почав допит Василя Коваленка, як першого на лаві підсудних, цей заявив, що не буде відповідати, доки не відчитають йому акту обвинувачення по-українськи. Таку саму заяву зложив і полк. Андрій Мельник, а коли трибунал знову відмовив, обидва підсудні зажадали, щоб їх відведено до тюремних камер, вони не бажають прислухуватися процесові і не хочуть у ньому брати жадної участі. До них прилучилися всі інші підсудні.

Тоді трибунал запорядив, щоб замість допитувати підсудних на залі — відчитувати протоколи, списані з їхніх допитів у слідстві. Це було явно противне постановам судової процедури, що дозволяла відчитувати протоколи допитів зо слідства тільки в такому випадку, коли підсудних нема в судовій залі. Протест оборони трибунал знову відкинув, супроти того дня 11 березня, на третій день процесу, підсудні зовсім не прийшли до залі, залишилися в своїх камерах, справа велася і тайно без публіки і заочно без підсудних.

Один з присутніх на судовій залі «мужів дові-р'я⁶⁹⁾ подає тій справі свої цікаві помічення. За його словами трибунал скористався з того, що обвинувачені не зголосили на час домагання зладити для них акт обвинувачення в українській мові. За постановами закону про мову в судівництві, обвинувачені мали право зажадати акту обвинувачення також в українській мові в тому моменті, коли слідчий суддя повідомив їх, що слідство проти них закінчене і всі матеріяли переходять до прокурора для зладження акту обвинувачення. На такому становищі станув пізніше апеляційний суд і з тої причини затвердив рішення трибуналу. Підсудні правдоподібно не знали постанов мовного закону, бо він недавно щойно ввійшов у життя і ніхто їх про їхні права не повідомляв ані не поучував.

Його враження було, що підсудні, по нараді з адвокатами, рішилися не пускатися в обговорення матеріялу обвинувачення, не вдаватися щодо того в ніяку дискусію ні з прокурором ні з суддями, не відповідати на їхні питання. Мусіла бути до того якась причина, вони її не виявили. В процесі Степана Федака дехто відмовився зізнавати, відмовивши польському судові права судити їх, як громадян Західньо-Української Народньої Республіки. Тут же використовували вони мовний момент, хоч не конче правно-формально обгрунтований.

Так чи інакше — постав курйоз, що в історії політичних процесів дістав назву «німого процесу». Підсудні мали замкнені уста, публіки ані преси на залю не допущено, за закритими дверима урядував собі польський суд, рішав, що і як хотів, мавши цілковиту певність, що кожне його рішення буде затверджене вищою судовою інстанцією. В цій німій панто-

⁶⁹⁾ Д-р Матвій Стахів, гл. дотична примітка про інтерв'ю автора з ним.

мімі незавидна була позиція українських адвокатів-оборонців, що їм визначено підрядні ролі статистів німої драми, без права й можливості успішно впливати на її перебіг.

Українська і загранична публічна думка майже не була поінформована про те, бо кожна стаття чи навіть коротка новинка стояли під контролею польської цензури з постійною загрозою конфіскації цілого накладу газети. Що можна було довідатися, наприклад, з такої пресової нотатки?

З судової зали.

Німа розправа "басарабізців".

"Темна розправа проти Коваленка і товаришів ведеться у львівському Окружному Суді далі. В суботу переслухували запряжених знавців письма, в понеділок військових знавців, а у вівторок починає промовляти прокурор. Розправа не покінчиться раніше четверга. Її продовжують у відсутності обвинувачених, які сидять далі в слідчій тюрмі та не являються на розправу, як відомо, тому, що трибунал не відчитав їм акту обвинувачення по-українськи."⁷⁰⁾

А втім, і для польської сторони такий оборот справи не був надто вигідний. Ніякі поклики на законну формалістику не могли закрити факту, що підсудним віднято змогу боронитися на їхній мові, змушуючи їх до мови чужої, не добре їм зрозумілої. В ім'я шовіністичних амбіцій потоптано тут елементарні підстави справедливості і право підсудного на оборону.

Не спочивали й оборонці, вони і поза судовою залею робили все, що було в їхній можливості. Звернулися вони з зажаленням до президента Польщі, Станіслава Войцеховського, до міністра справедливості

⁷⁰⁾ "Діло", ч. 66, Львів, дня 25 березня 1925.

і до українського посольського клубу в варшавському соймі, як про те довідуємося з «Діла»:

Останні вісті.

Тугут у справі "басарабізців"

"З причини відмови відчитання акту обвинувачення в українській мові в розправі проти Андрія Мельника і товаришів, оборонці звернулися з зажаданням до през. Войцеховского, міністра справедливости й українського клубу. Вчора оборона одержала листа від віцепрем'єра Станіслава Тугута, що він не погоджується з ухвалою невідчитання акту обвинувачення в українській мові і заповідає, що тою справою займеться "секція для справ національних меншин" і видасть усім судам та прокурорам у східних воєводствах обіжників з точними вказівками щодо інтерпретації судами й адміністративними властями законів про мову."⁷¹⁾

Справа проти підсудних ішла виключно за шпигунську діяльність. У спротиві проти акту обвинувачення до львівського апеляційного суду оборона заперечила кваліфікацію їхньої діяльності, як розвідку. Тут ішлося не про окремі акти шпигунства, тільки про революційну боротьбу проти польської влади на західно-українській території. Отже, коли б це підтягати під австрійський карний кодекс, що тоді ще обов'язував, то хіба слід було б приноровити § 58, застарілий, про т. зв. державну зраду. Це було б може навіть і некорисно для підсудних, бо § 58 передбачував можливості високого виміру кар, навіть і кару смерті, залежно від проявів діяльності, суперечної з тим параграфом. Натомість злочин шпигунства давав судові змогу наложити кару найвище п'ятьох років тяжкої тюрми. Адвокати твер-

⁷¹⁾ "Діло", ч. 69, дня 28 березня 1925.

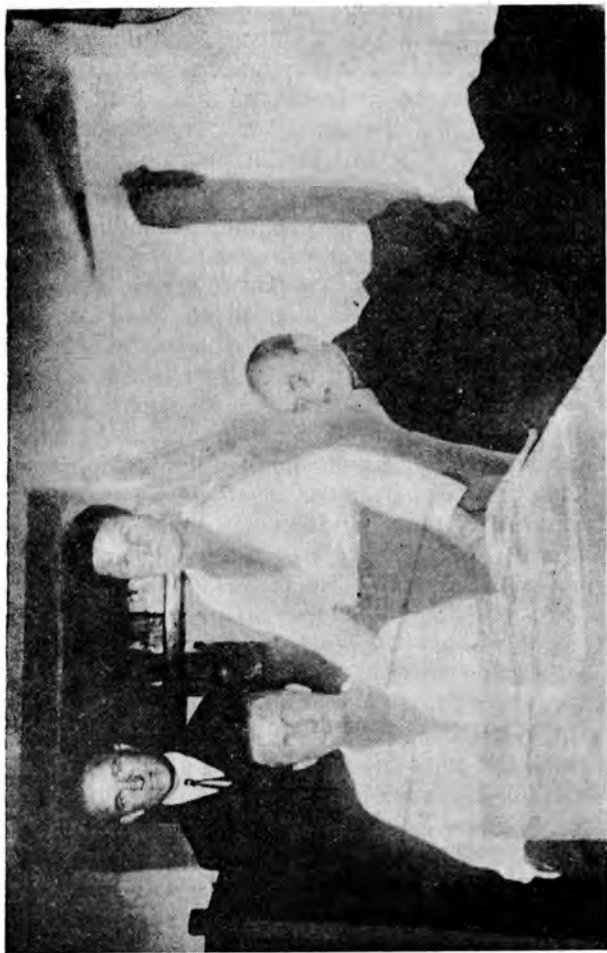

Полковник Андрій Мельник у "Бригідках"

дили, що навіть якби прийняти за правду, що підсудні між іншою своєю діяльністю займалися також військовою розвідкою, то це був тільки один з засобів революційної роботи. Апеляційний суд відкинув спротив оборони, potwierдив акт обвинувачення у звуженому його виді тільки до закиду військової розвідки, залишивши на боці «державну зраду» з § 58 австрійського карного закону. Через те й цілий процес, добір і допити свідків ішли по тій лінії.

Багато поміг прокуророві Василь Коваленко своїми фантастичними зізнаннями в поліційному слідстві. Хоч він їх і відкликав пізніше у слідчого судді, та це не багато змінило в положенні тих, що їх він «засипав», а головню полк. Андрієві Мельникові. Коваленко був єдиний з усіх арештованих, що виявив на звище полк. Андрія Мельника і тим дав підставу зв'язати його з процесом та посадити на лаві підсудних. Як причину своїх фантазій перед львівською поліцією подав він намову поліційних комісарів, що обіцявали йому волю, коли він буде так свідчити, і він піддався спокусі та обтяжив полк. Андрія Мельника.

В руках поліції знайшовся писаний рукою документ у німецькій мові, звіт якоїсь шпигунської акції. За твердженням прокурора знайдено його серед в'язки паперів у часі обшуку мешкання Ольги Басараб. Знавці письма ствердили під присягою, що цей звіт писав полк. Андрій Мельник своєю рукою. Була це неправда. Полк. Андрій Мельник, як Крайовий Комендант УВО, міг і повинен був знати про роботу окремих референтів Крайової Команди УВО, в тому теж і про працю розвідочного референта, сотн. Осипа Думіна. Одначе тільки загально, на основі їх звітів, не входячи в подробиці. А вже аж ніяк неправдоподібне, щоб Крайовий Комендант писав дрібні звіти, що відносяться до деталей розвідочної роботи, та ще й своєю власною рукою. Знавцями письма у

В камері ч. 115 львівських Бригідок. Стоять з-ліва до права Пилип Магійчук,
Богдан Зелений, сидять: полк. Андрій Мельник, "Гриць" Урбанович
(не-політичний в'язень).

львівському суді ніколи не були якісь визначні фахівці-графологи. За часів, коли автор цих рядків відповідав перед судом з лави обвинувачених, судовим знавцем для письма був емеритований, австрійський ще, учитель каліграфії. Коли брали його оборонці в огонь перехресних питань, він звивався, як вуж, нічим не міг протиставитися безжалісній логіці їхніх питань, тільки вперто повторював те, чого від нього жадала політична поліція, покликуючися на свою урядову присягу.

Оборонці без труду, на підставі звичайного порівняння письма, — до чого не було потрібно навіть фотографічних апаратів і вистарчало звичайне побільшаюче скло — доказали, що цей документ не був писаний рукою полк. Мельника. Кожен інший суд мусів би це признати, тільки не польський і не в справі проти Української Військової Організації. Суд заявився за думкою Вільчака й Новицького, що письмо на документі походить з руки полк. Андрія Мельника і на тій основі його засудили. Це було щось цілком безглузде і з точки погляду дійсного правосуддя просто дивоглядне. Але суд не мав ніякісінького доказу на вину полк. Андрія Мельника: не знайдено в нього при ревізії нічого, до нічого він не признався, ніхто його не обтяжав у поліційному й судовому слідстві, за винятком одного Коваленка. Не було одніської нитки, що в'язала б його з діяльністю котрого-небудь з підсудних, більшости з них він ніколи й на очі не бачив та й вони знали його хіба тільки з імени, як видатного військовика українських визвольних змагань. Хоч «всипа» Коваленка могла дати підставу, щоб посадити полк. Андрія Мельника на лаві підсудних, але аж ніяк не вистарчала, щоб його засудити. Одинадцять місяців поліційних зусиль не потрапили знайти нічого, що дало б доказ шпигунської діяльності полк. Мельника. Та й не могли, бо того не було. Якби поставити обвинувачених в іншу площину,

політичну, і судити полк. Мельника за те, що він був Крайовим Комендантом Української Військової Організації — завдання поліції і прокурора було б легше. Доказів на те майже ніколи знайти не можна. Але можна витворити відповідну атмосферу, пересунути через залю, як свідків, поліційних агентів з їхніми «конфіденційними інформаціями» і моральною та псевдопатріотичною пресією вплинути на присяжних суддів, щоб видали засуджуючий вердикат. Бо тоді справа мусіла б іти перед суд присяжних, а не перед звичайний трибунал. Та ба! Саме того й не хотіла польська влада. Їй здавалося, що коли судитиме членів Української Військової Організації на чолі з її Крайовим Комендантом не за політичну діяльність, тільки за звичайне шпигунство, то це вкриє неславою не тільки їх самих, але й цілу організацію. І тому пішли на фальшування та кривоприсягу. Чи оплатилося? Можна сказати, що ні. Українська Військова Організація не спинилася в своєму рості, а її члени — без уваги на те, в якому рефераті не працювали б, отже і в розвідчному, — завжди вважалися в українській суспільності бійцями за визволення України, не дивлячись на те, чи їхні методи боротьби тут і там схвалювали чи засуджували.

«Німий процес» групи «басарабівців» тривав двадцять днів. В суботу 28 березня 1925 року трибунал проголосив присуд обвинуваченим за злочин шпигунства з § 67 австрійського кримінального закону. Засуджено:

1. Василя Коваленка на три роки важкої тюрми, загостреної щоречно твердим ложем⁷⁰⁾ та цілковити-

72) "Тверде ложе" в австрійському тюремництві полягало на тому, що в'язні забирали солом'яний сінник і спав він на голих дошках. На ізоляцію саджали звичайно в темниці під землею, а де таких камер не було, там забивали вікна дошками. В часі ізоляції давали тільки хліб і воду.

тою ізоляцією на протязі 24 годин. Враховано йому час слідства від 27 лютого 1924 року. По відбутті кари буде він виселений поза межі Польщі.

2. Андрія Мельника — на чотири роки важкої тюрми з такими ж самими загостреннями. Враховано до кари слідчу тюрму від 10 квітня 1924 року.

3. Євгена Зиблікевича — на три роки важкої тюрми з загостреннями, враховуючи до кари слідчу тюрму від 9 грудня 1923 року.

4. Ірину Вахнянин — на 15 місяців важкої тюрми з врахуванням слідства від 12 грудня 1923 року. Цей час відсиділа вона в слідстві і негайно після проголошення присуду вийшла на волю.

5. Богдана Зеленого — на два з половиною роки важкої тюрми з загостреннями. Враховано слідчу тюрму від 16 лютого 1924 року.

6. Миколу Білянського — на два роки важкої тюрми з загостреннями. Зараховано час слідства від 6 березня 1924 року.

7. Михайла Гаца — на два роки важкої тюрми з загостреннями. Час слідства також зараховано.

8. Федора Воробця — на два з половиною роки важкої тюрми з загостреннями і з зарахуванням слідчого арешту від 20 травня 1924 року.

9. Франця Осипа Штика звільнено від обвинувачення. Відослали його до війська докінчувати військову службу, перервану арештом.

10. Григора Лихолата, смертельно хворого на туберкульозу, теж звільнено від вини.

Засуджені повинні заплатити всі видатки і кошти процесу.

Оборона внесла іменем засуджених зажалення неважності і відклик до вищої інстанції. Крім того зажадала, щоб усім обвинуваченим доручено засуд в українській мові.

Процесу не уневажнено, присуд першої інстанції затверджено — чого можна було сподіватися. Три-

вало це півтора року і того часу підсудним до кари не зараховано, вони мусіли відсидіти його додатково. Але вони мусіли апелювати, щоб не давати своєї згоди на рішення суду і вичерпати всі легальні можливості оборони.

Такий був епілог цієї дивної справи. Ввесь час преса не могла нічого про неї писати, хіба напр. так, що «сьогодні йде третій день справи, завтра промовлятиме прокурор, у суботу слід сподіватися присуду» і т. п. Польська влада не мала відваги допустити прилюдного обміну думками над цією, спрепарованою військовою дефенсивою і політичною цивільною поліцією, справою. Не можна було написати в газетах ані одної статті чи то в ході процесу чи то вже по його закінченні. Коли зробило спробу львівське «Діло», цензура skonфіскувала цілу статтю і знищила весь наклад, залишаючи на глум, одинадцять перших її рядків. Одинадцять місяців слідства в політичній справі й одинадцять рядків про те в українській пресі. Недвозначно і промовисто...

Подаємо понижче тих одинадцять рядків, як документ тієї доби:

По процесі "басарабівців"

Мала зала львівського карного суду була в суботу, 28 березня, видовищем нецікавої, але за те вельми трагічної події. Того дня, після тритижневої німої розправи, винесено важкий присуд над десяти обвинуваченими за "шпіонажу в користь Німеччини і Советів" (?) Була це одна з найнудніших і найменше змістовних по суті розправ, хоч так важко заваготіла на житті десяти молодих і схорованих людей... Не збуджувала вона цікавості ані в громадянстві, ані навіть у колах "компетентних чинників", хоч обвинувачених суджено за дуже важкі злочини.

Громадянство не проявляло цікавості не тому, немов би воно не інтересувалося долею підсудних, а тому, що вже заздалегідь був відомий вислід процесу...⁷³⁾

Дальше сконфісковано, на газеті видніє біла пляма впродовж півтори колонки.

Присуд проголошено, пресі замкнено уста — спустилася занавіса після останнього акту драми і життя попливло далі своїм руслом. Назверх ніби нічого не змінилося. Але під землею, в підпіллі, почалися нові рухи, що в скорому часі виявили себе алярмуючими сигналами — Українська Військова Організація вступила в нову фазу своєї революційно-визвольної боротьби.

⁷³⁾ "Діло", ч. 72, Львів, дня 1 квітня 1925. Цей початок статті займав рівно одинадцять рядків газетної колонки.

XV.

В часі від осені 1922 до літа 1924 року Українська Військова Організація перейшла тяжкий етап своєї діяльності. Перед двома роками ступила вона на шлях чинної боротьби за визволення України, високо піднявши прапори своїх попередників — українських регулярних армій, Дієвої Армії та Української Галицької Армії. Назовні це виявилось тим, що першим її Начальним і першим Крайовим Комендантами були два визначні військові організатори, галичани з походження, але соборники по душі, що всю свою військову діяльність провели на службі центрального українського уряду, а не уряду своєї тіснішої батьківщини — полковники Євген Коновалець і Андрій Мельник.

По змісті й характері своєї діяльності вважала вона себе організацією допоміжною, що служить українському народові помагаючи його політичній владі, українському Урядові в екзилі.

Але під тиском життя і змінених політичних обставин вона все більше й більше мусіла брати нові завдання на свої плечі, переходити з організації чисто військової на військово-політичну. Коли ж після Ризького Договору з 1922 року між Польщею та Сове́тами і пізніше після признання Галичини Польщі рішенням Ради Амбасадорів з 14 березня 1923 року впливи й можливості обидвох українських Урядів стали майже ніякі, Українська Військова Організація освоїлася з думкою, що в ближчому часі прийдеться їй іти зовсім самостійно. Може не проти еміграційних українських Урядів, але покищо поруч з ними, а згодом і понад ними. В зв'язку з тим ішли важкі й дале-

коглядні переміни в способі думання і в психології керівних чинників Української Військової Організації. На те вплинув ще й факт, що відроджувалися старі форми організування українських політичних сил у виді довоєнних партій або в новотворах на їхній вигляд і подобу. Кожна з тих партій, не скажемо, щоб утотожнювала себе з українськими національними інтересами, але по-своєму їх розуміла та інтерпретувала. Нічого в тому не було дивного або неприродного чи оригінально-українського, навпаки, те саме й таке саме діялося в різних часах у різних інших народів. Але воно відбилося не тільки на способі думання й діяння Української Військової Організації. Багато її членів вийшли з неї, не на знак якогось протесту чи незгоди з її цілями, але якось так непомітно вибули в міру того, як ішло наперед щоденне життя. Як довго була надія на відновлення воєнних дій, чи хочби й на повстання, де вони мали б проявити себе в рядах регулярної національної армії, так довго вони стояли за Українською Військовою Організацією. Внутрішні політичні суперечності або забувалися, або вигладжувалися через контакти в Міжпартійній Українській Раді та неофіційні зв'язки з нею Начальної Команди УВО. Коли ж стало ясне, що боротьба затягнулася на довгі роки, що з військово-політичної Українська Військова Організація перероджується в революційно-політичну — багато колишніх її членів, що в міжчасі поженилися, позакладали родини й почали займати різні відповідальні й керівні становища в легальному українському суспільному, економічному й політичному житті — переставилися на інші рейки діяльності й відстали від Української Військової Організації. В декого може лишилися симпатії до неї, вони часто спомагали її по своїм силам фінансово, але не були вже здатні на нові форми революційної роботи. Може дехто хотів би і за нових умовин якось знайти себе в Українській Військовій Організації, та

це навіть було недоцільно — вони не могли принести більшої користі, натомість дуже багато могли зашкодити собі, своїм родинам, своїй суспільності й самій Українській Військовій Організації неможливістю пристосуватися своїм способом життя до загостреної конспірації.

В той спосіб кадри Української Військової Організації змаліли, залишилося в них ядро непримирних, що ніколи і за ніяких умовин не могли погодитися з думкою про окупацію України ворогами. До них з початку поволі, а потім більше й більше приставали нові, молоді люди, без досвіду і бойової чи політичної заправи, але повні ентузіазму й ідейного наснаження.

Цей процес почався десь так з весною 1923 року і час, коли полк. Андрій Мельник стояв на чолі Крайової Команди УВО у Львові, був саме тою переломовою з тієї точки погляду добою в житті Української Військової Організації, а zarazом настільки критичною, що рішалося тут про дальше бути чи не бути для УВО. Було ясне, що треба покинути деякі старі форми і застарілі методи, але не було ще скристалізованої думки, що саме тепер має прийти. Виявом того була конференція УВО в Оліві коло Данцігу, що фактично завершувала попередній етап діяння, хоч може не всі ще в той час здавали собі з того справу. Старий етап завершився — але новий ще не відкрився.

Політично-інтроспективні міркування й шукання нового внутрі керівних верхів Української Військової Організації з одного і помітне чисельне змаління організаційних кадрів з другого боку мали своїм неминучим наслідком послаблення організаційної активності. Та це аж ніяк не означало, що Українська Військова Організація знесилася ідейно чи підупала духово. Навпаки, це був для неї процес природного внутрішнього очищення і вона перейшла його без тяжких потрясень, переможно вийшла з нього в нових формах діяльності і це відразу дало себе відчути за

наступників полк. Андрія Мельника на пості Крайового Коменданта УВО, головню ж у періоді, коли на чолі Крайової Команди УВО станув сотн. Юліян Головінський.

Бистро і рвучко поплила діяльність Української Військової Організації у вижолбленому нею самою її власному руслі.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- АНДРУХ Іван, сотник, 51
АНДРУШКІВ Юстик 86, 87
АНТОНЄВИЧ, суддя, 149
АНТОНІВ Гнат, війт, 32
БАЖАНСЬКИЙ Михайло 130
БАЙГЕР, поручник, 20
БАКОВИЧ Петро, сотник, 3, 13, 16, 18, 19, 20, 28, 37, 44, 45, 46, 47,
48, 52, 54, 65, 66, 129
БАЛТАРОВИЧ, суддя й оборонець, 86
БАРАН Степан, д-р, адвокат, 74, 86, 88
БАСАРАБ Дмитро, інж., 122
БАСАРАБ Ольга 96, 99 100, 102, 103, 112, 115, 116, 117, 120, 121,
123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135,
136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 156
БАТІГ Іван, псевдо, 77
БАЧИНСЬКИЙ Лев, д-р, 72, 74, 76
БЕЗРУЧКО Марко, генерал, 61, 71
БЕЛЄЦКІ, капітан, 150
БЕМКО Володимир, д-р, сотник, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 37, 38, 44, 45,
46, 52, 81
БІЛЯК Степан, д-р, адвокат, 150
БІЛЯНСЬКИЙ Микола 117, 147, 149, 150, 160
БЛАЖКЕВИЧ Іван, д-р, адвокат, 150
БЛЄЗЕНЬ, поручник, 114, 115, 116
БОБЕРСЬКИЙ Іван, проф., 76
БОРИС Франц, сотник, 21
БОРОВСКА Юлія 115, 136, 137, 145
БОРТНИЧУК Никифор 139
БУДНИК Андрій 86, 87
БУЖОР, поручник, 16
ВАГНЕР, комісар, 138

ВАЛЮХ Анатоль 35
ВАЛЮХ Іван, о., 34
ВАХНЯНИН Богдан 149
ВАХНЯНИН Ірина 107, 109, 113, 116, 117, 120, 147, 149, 150, 160
ВАХНЯНИН Манько 106, 107, 108, 114, 115, 116
ВЕРБИЦЬКИЙ Михайло 34
ВИГАНОВСКИ, міністер, 140
ВИРЕМБОВСКИ, ксьондз, 141
ВИШНЬОВСЬКИЙ Петро 28, 31
ВІЛЬЧАК, знавець письма, 150, 158
ВІРА (псевдо полк. Коновальця) 33
ВІТОС Вінкентій 89
ВОВК Степан 86, 87
ВОЙЦЕХОВСКИ Станіслав, президент, 88, 153, 154
ВОЛОШИН Іван, д-р, адвокат, 150
ВОЛОШИН Михайло, д-р, адвокат, 86, 150
ВОРОБЕЦЬ Федір 117, 147, 149, 150, 160
ГАВАНСЬКИЙ, проф., 68
ГАЛУЩИНСЬКИЙ Тит, о., д-р, 60
ГАНКЕВИЧ Лев, д-р, адвокат, 32, 87, 88, 149, 150
ГЕРМАН 8
ГЕРЦОГ, капітан, 150
ГЕРЧАНІВСЬКИЙ Дмитро, сотник, 3, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16,
28, 33, 35, 41, 44, 47, 48, 51, 53, 60, 65, 67, 68, 69, 70, 71
ГЛИНКА, студент, 10
ГЛУШКЕВИЧ Маріян, д-р, адвокат, 32
ГОЛОВІНСЬКИЙ Юліян, сотник, 4, 13, 17, 21, 44, 45, 46, 56, 57, 59,
66, 67, 68, 69, 166
ГОРОДЕЦЬКИЙ (Коваленко) Василь 148
ГАЦ Михайло 148, 149, 150, 160
ГЕРА (поляк) 116
ГЕРА Степан (українець), 114, 115, 116, 147
ГЕРЕТА, д-р, адвокат, 86
ГЛОМБІНЬСКИ, проф., д-р, 89
ГОЛЕМБІЙОВСЬКИЙ Іван 21
ГРАБОВСКИ, воєвода, 15
ГРИФ Ян, псевдо, 47

ГРОСФЕЛЬД, проф., 48, 49
ГРУВСЬКИЙ Антін, учитель, 30
ГРУДЗІНЬСКИ-ГЕРЛІНГ Густав 48, 49
ДАВИДЯК Василь, д-р, адвокат, 32
ДАВИДЯК Євген, д-р, адвокат, 86
ДЕМЧУК, проф., 21
ДЗІКОВСЬКИЙ Михайло 28, 30, 31, 35, 38, 47, 48
ДІДИК Володимир 86, 87, 88
ДІДИК Іван 86, 87
ДОБРЯНСЬКИЙ, суддя й оборонець, 150
ДОЛЬНИЦЬКИЙ, д-р, адвокат, 86
ДОМБЧЕВСЬКИЙ, д-р, адвокат, 87
ДОНЦОВ Дмитро, д-р, 18, 27, 79, 80, 82, 109
ДОНЦОВА Марія, з Бачинських, 80
ДУДА Іван 30, 31
ДУМІН Осип, сотник, 13, 34, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102,
103, 117, 127, 129, 130, 156
ЕЛЕКТОРОВИЧ Іван, д-р, сотник, 21
ЖЕРОМСКИ Стефан 139, 140
ЗАГАЙКЕВИЧ Володимир, д-р, адвокат, 74, 114, 150
ЗАЛІЗКО Андрій 30, 31
ЗАЛІЗНЯК Олена 123, 142, 145
ЗВЕРЖИНЬСКИ, посол, 141
ЗЕЛЕНИЙ Богдан, інж., 3, 105, 111, 117, 119, 120, 133, 134, 147,
149, 150, 157, 160
ЗИБЛІКЕВИЧ Євген, сотник, 21, 107, 109, 113, 116, 117, 147,
149, 150, 160
ЗУБРИЦЬКИЙ, проф., 21
ІММЕРДАВЕР, д-р, адвокат, 25
ІНДИШЕВСЬКИЙ Ярослав, інж., 4, 37, 38, 44, 45, 46, 66, 78
ІНЗЛЕР, посол, 141
КАЙДАН Михайло, комісар, 40, 41, 113, 114, 138, 139, 141
КАЧОРОВСЬКИЙ Микола, 86, 87
КВАСНИЦЯ Дмитро, студент, 10
КЕЛЛЕР-ЧИКАЛЕНКО Гаїна, 144
КИРИЛОВИЧ Дзюнк, 105, 106
КІЦИЛА, д-р, адвокат, 21

КОБИЛЯНСЬКА, 124

КОВАЛЕНКО Василь, сотник, 13, 117, 124, 125, 126, 127, 128,
148, 150, 151, 153, 156, 158, 159

КОВАЛЬ Микола, 86, 87, 88, 89

КОЗАК Едвард, маляр, 31

КОЗАК Іван, псевдо, 9

КОЛОДІЙ Франц, студент, 70

КОЛТУНЮК Михайло, сотник, 13, 17, 18, 55, 56, 91

КОНОВАЛЕЦЬ Євген, полковник, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15,
16, 18, 20, 21, 22, 24, 26, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36,
37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53,
54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 63, 65, 76, 77, 80, 95, 163

КОНОНЕНКО Харитя, д-р, 122

КОСІНЬСЬКІ, суддя, 65, 66

КОССАК Гриць, отаман, 145

КОССАК Іван, сотник, 145

КОТОВИЧ, отаман, 21

КОХАНОВСЬКІ, поручник, 108

КРАЙСЛЕР Ізидор, 110, 114

КРЕЗУБ Антін, 91

КУЗЬМОВИЧ Володимир, проф., 79

КУРОВЕЦЬ Іван, д-р, 76

КУЩИК Дмитро, в'їт, 32

ЛАБЯК, підкомісар, 141

ЛАДИКА Микола, д-р, адвокат, 21, 69, 70

ЛАНЄВСЬКІ, прокурор, 150

ЛЕВИЦЬКА Іваина, 121

ЛЕВИЦЬКА Олена, 144

ЛЕВИЦЬКА Ольга (Басараб), 121, 122

ЛЕВИЦЬКА Савна зо Стрільбицьких, 121

ЛЕВИЦЬКИЙ Євген, д-р, 144

ЛЕВИЦЬКИЙ Макс, д-р, адвокат, 150

ЛЕВИЦЬКИЙ Михайло, о., 121

ЛЕВИЦЬКИЙ Северин, 121, 138

ЛИХОЛАТ Грнгор, 117, 148, 149, 150, 160

ЛИЧКОВСЬКИЙ, суддя, 65

ЛОПАТИНСЬКИЙ, о., канонік, 33

ЛУЦЬКИЙ Остап, 79
ЛЯНДАВ-ЛАНЄВСЬКІ, прокурор, 150
МАГАЛЯС Семен, сотник, 20
МАЄР, суддя, 33, 148, 149
МАЙКОВСЬКА, 33, 35
МАКАРУШКА Ольга, 16
МАКУХ Іван, д-р, адвокат, 74, 76
МАРІТЧАК Олександр, д-р, адвокат, 138, 150
МАРТИНЕЦЬ Володимир, 43, 127
МАТІЙЧУК Пилип, 157
МАТЧАК Михайло, 8, 9, 78, 95, 105, 106
МАТЧАК Степан, 8, 9
МЕЛЬНИК Андрій, полковник, 3, 7, 8, 9, 37, 38, 39, 41, 42,
44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
71, 78, 80, 81, 111, 116, 117, 125, 127, 128, 130,
133, 134, 146, 147, 148, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 163, 165, 166
МЕРКУН Павло, 44, 45, 46
МИШУГА Лука, д-р, 8
МІРНА Зінаїда, 144
МОЙСЕЙ, партизан, 84, 85
МОКЛОВИЧ Володимир, 102
МУРАВЬОВ, 137
МУХА, партизан, 85
НАВРОЦЬКИЙ Осип, сотник, 3, 7, 18, 76, 77, 78, 105
НАЗРУК Осип, д-р, 76
НЄВЯДОМСЬКІ, суддя, 148
НОВІЦЬКІ, знавець письма, 150, 158
НОВОДВОРСЬКИЙ Іван, д-р, 21
ОГОРОДНИК Гриць, 76, 87
ОЛЕНСЬКИЙ 34, 102, 103
ОПОКА, сотник, 51, 92
ОТМАРШТЕЙН Юрій, отаман, 9, 10, 14, 61
ОХРИМОВИЧ Володимир, д-р, 76, 79
ПАВЛИШИН Олександр, 86, 87, 88, 89
ПАВЛІВ Остап, редактор, 10

ПАЛІЇВ Дмитро, 27, 46, 78, 79, 81, 105, 106, 109
ПАСІКА Петро, 95
ПАСЛАВСЬКИЙ Іван, 102
ПЕЛЕНСЬКИЙ Зиновій, 48, 53
ПЕЛЯ Василь, 86, 87
ПЕТЛЮРА Симон, 124, 148
ПЕТРИК, сотник, 20, 54
ПЕТРУШЕВИЧ, прокурор, 55, 56
ПЕТРУШЕВИЧ Євген, д-р, 44, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 62, 63,
66, 72, 76, 77, 94,
ПІЛСУДСКІ Юзеф, маршал, 15, 89, 106
ПОГРЕВНА П., 140
ПОЛОЗОВ, псевдо, 9
ПОЛЮГА Іван, студент, 10
ПОЛЯНСЬКИЙ Юрій, др, поручик, 18, 24
ПОЛЬОВИЙ Микола, 86, 87
ПОПОВИЧ, проф., 72
ПРИСТАШ, суддя й оборонець, 32
РЕВЮК Іван, сотник, 21, 37, 44, 46, 66, 67, 69
РОЖАНКОВСЬКИЙ, суддя, сотник, 40, 41
РОМАНСЬКИЙ, псевдо. 102, 103
РОМАНЬКО, псевдо, 103
РОС Грицько, 85
РУДНИЦЬКА Мілена, 123, 137, 140, 142
РУДНИЦЬКИЙ Іван, д-р, сотник, 17
САВИЦЬКА Стефа, 124, 126, 129
САВИЦЬКИЙ Андрій, 86, 87
САСВИЧ Микола, сотник, 46
СЕЛЕЗІНКА Ярослав, д-р, отаман, 44, 45, 47, 48, 49, 54, 55,
63, 146
СЕЛЕШКО Михайло, інж., 8
СЕНИК, 25, 26
СЕНИК Омелян, 34
СЄРАДЗКІ, проф., 136, 137
СІЧИНСЬКИЙ Мирослав, д-р, 7, 8, 9
СКОЧИЛІС Ілько, 86, 87, 88, 89
СМОЛЬНИЦКІ, комісар, 135

СОХА, суддя, 148, 149
СТАЛІН Йосип, 48
СТАХІВ Матвій, д-р, 79, 124, 125, 152
СТЕФАНИШИН, учитель, 25, 26
СТЕФАНІВ Дмитро 32
СТЕФАНІВСЬКИЙ, шлюсар, 30
СТЕЦІВ, 112, 119
СТОЙКО Іванна, роду Валюх, 34
СТОЙКО Микола, др, 34, 35
СТРАВІНЬСКІ, суддя, 86
СУРОВЦОВА Надія, 122
СУШКО Роман, полковник, 61, 68
ТВЕРДОХЛІБ Сидір, 28, 30, 31, 41
ТЕРЕЩУК Микола, 86, 87
ТЕРЛЕЦЬКА, 33, 34
ТЕРЛЕЦЬКИЙ Михайло, д-р, адвокат, 34
ТЕРШАКОВЕЦЬ Гриць, 74
ТУГУТ Станіслав, віцепрем'єр, 154
ТЮТЮНИК Юрко, отаман, 9
УЗЄМБЛО, посол, 141
УКРАЇНСЬКИЙ Семен, студент, 28, 31
УРБАНОВИЧ Гриць, 157
ФЕДАК Степан, д-р, 9, 55, 57
ФЕДАК Степан (Смок), 15, 46, 105, 106, 149, 152
ФЕНОШИН Ілля, 21
ФРАНКО Іван, 149
ХОМИЦЬКИЙ, д-р, адвокат, 87, 88
ХРУЦЬКИЙ Сергій, посол, 141
ЦЕГЛИНСЬКИЙ Микола, 7, 8
ЦЕЛЕВИЧ Володимир, д-р, 7, 18, 28, 30, 33, 34, 35, 45, 53, 76, 78
ЧАПЛЯК Аитін, 30, 31
ЧИЖ Ярослав, 9, 52
ЧИКАЛЕНКО-КЕЛЛЕР Ганна, 144
ЧУМАК Степан, д-р, 70
ШЕВЧУК Семен, д-р, адвокат, 150
ШЕПАРОВИЧ Олена, 9
ШЕПАРОВИЧ Юліян, отаман, 21, 68

ШЛЄЗАК, поручник, 17
ШТИК Франц Йосип, 117, 148, 149, 150, 160
ШУМСЬКИЙ Володимир, 32
ШУХЕВИЧ Степан, д-р, адвокат, 32, 125, 150
ЮРІЇВ Іван, сотник, 14, 42, 95, 96, 97, 98
ЮРІЇВ Таїсса, 98, 101, 102
ЯВОРСЬКИЙ Олекса, д-р, 25
ЯНІВ, директор, 18
ЯРИЙ Ріко, сотник, 17, 103
ЯРОШ Михайло, 86, 87

ДЖЕРЕЛА

1. Розповіді й інформації (в поазбучному порядку):

- а) сотн. Баковича Петра
- б) сотн. д-ра Бемка Володимира,
- в) сотн. Герчанівського Дмитра,
- г) інж. Зеленого Богдана,
- ґ) Матчака Степана,
- д) полк. Мельника Андрія,
- є) Мокловича Володимира,
- ж) сотн. Навроцького Осипа,
- з) д-ра Стахова Матвія,
- и) сотн. Юрієва Івана,
- і) п-і Юрієвої Таїсси.

2. Бажанський Михайло: Як згинула Ольга Басарабова, Прага 1941, вид. Секції мистців, письменників і журналістів УНО,

3. Залізняк Олена: Останнє побачення з Ольгою Басараб, «Жіночий Світ», Вінніпег, р. XV, ч. 2, лютий 1964,

4. Крезуб А.: Партизани, т. I і II, В-во «Червона Калина», Львів, 1930,

5. Мартинець Володимир: Українське підпілля, ч. I. Від УВО до ОУН, спогади й матеріяли до передісторії та історії українського організованого націоналізму, 1949,

6. Рудницька Мілена: Ольга Басараб, з приводу річниці її смерті, «Свобода», ч. 30, 16 лютого 1956,

7. «Діло», чч. 3 з 3 січня, 66 з 25 березня, 69 з 28 березня та 72 з 1 квітня 1925 року,

8. «Новий Час», ч. 19 з 15 березня 1925,

9. «Український прапор», Відень, чч. 38 з 1921, 29 і 39 з 1923 та число з 1 червня 1924 року.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Сотник Дмитро Герчанівський	11
2. Сотник Петро Бакович	19
3. Сотник д-р Володимир Бемко	23
4. Полковник Євген Коновалець	29
5. Полковник Андрій Мельник	39
6. Учасники конференції УВО в Оліві 1923 року	45
7. Сотник Юліян Головінський	59
8. Сотник Осип Думін	93
9. Сотник Іван Юріїв	97
10. Таїсса Юріїв	101
11. Богдан Зелений і полк. Андрій Мельник у львівських «Бригідках»	111
12. Ольга Басараб в однострої жіночої стрілецької чети	122
13. Ольга Басараб	131
14. Могила Ольги Басараб у Львові	143
15. Полковник Андрій Мельник у «Бригідках»	155
16. В камері ч. 115 львівських «Бригідках»	157

Клішу до ч. 3 отримано від «Українського Слова» в Парижі. Фотознімку до ч. 4 позичив інж. Михайло Селешко. Клішу до ч. 6 взято з Альманаху до 25-річчя ОУН. Фотознімку до ч. 8 прислав Володимир Моклович з Бельгії. Фотознімки до чч. 11, 15 і 16 позичив інж. Богдан Зелений. Кліші до чч. 12, 13 і 14 позичив місячник «Жіночий Світ» з Вінніпегу. Всі інші фотознімки отримано від осіб, що на них представлені. Всім тим, що допомогли прикрасити і збагатити книжку ілюстраціями, сердечно дякує автор.

СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ

на Видавничий Фонд «Срібної Сурми»

за час від 1 жовтня 1964 до 31 грудня 1965 року.

Базилюк Василь, Брентфорд, Онт.	дол. 1.00
Байрак Михайло, Едмонтон	2.00
Баніт Кость, Монтреал	4.75
Борда І., Гамілтон	1.00
Барицький Роман, Содбури	2.00
Березовський М., Гамілтон	1.00
Бігун Йосип, Норквей, Саск.,	1.00
Бігун Микола, Клівленд	1.00
Боднар Йосип, Куксвіл, Онт.,	1.25
Боднар Павло, Бруклін, Н. Й.	1.00
Болюбаш В., Торонто	2.75
Бродич Петро, Честер, Па.,	2.00
Валюх Анатоль, Клівленд	2.00
Д-р Варениця М., Едмонтон	7.50
Василишин Петро, Філядельфія	2.00
Волошин Петро, Парма, Огайо	1.00
Вонторський Юрій, Філядельфія	1.00
о. Гайманович Ярослав, Монтреал	4.00
Ганкевич Олекса, Чікаго	2.00
о. Глуханюк Т., Етелберт, Ман.,	1.00
Гоголь Петро, Едмонтон	2.00
Головата Степанія, Кантон, Огайо	2.00
Горчаківський Володимир, Денвер, Коло.,	1.00
Гош Клявдія, Філядельфія	1.00
Григорчук Степан, Детройт	2.00
Грицик Володимир, Нью-Йорк	4.00
Гутович Євген, Бруклін, Н. Й.	7.00
д-р Генік Березовський Ярослав, Гамілтон	2.25
Гордійчук Петро, Клівленд	1.00
Д. І., Монтреал	7.00

Данчук І., Гамільтон	1.00
о. прот. Двораківський Андрій, Нотгемптон, Па.,	2.00
д-р Дершко Степан, Саскатун	2.00
Дзуль Василь, Чікаго	2.00
Дзяба Михайло, Чіпман, Алта	7.50
Дмитрів Іван, Картієр, Онт.,	1.00
Домбчевський Іван, Філядельфія	1.00
Дорожинський Павло, Н. Й.,	1.75
Дяковська Теофіля, Грімсбі, Онт.,	1.00
Задорецький Петро, Акоккік, Мериленд	1.00
Заяць Ольга й Андрій, Торонто	2.00
інж. Заячківський Богдан, Гартфорд, Конн.,	2.00
інж. Зелений Богдан, Віндсор	10.00
Знаний Петро, Віндсор	50.00
Індіану Галина, Воррен, Міч.,	1.00
о. Каменецький Й., Етелберт, Ман.,	1.00
Кармазин Антін, Алікіппа, Па.,	2.00
Качмар С., Форт Вілліам	1.25
Кваснюк Дарія, Льос Анджелес	4.50
Кий Лідія і Василь, Воллінгфорд, Па.,	5.00
д-р Кишакевич Юрій, Пітсбург	2.00
Кміцікевич Роман, Чікаго	1.00
проф. Ковальський Богдан, Монтреал	3.00
д-р Кодельський Ігор, Чікаго	2.00
Кознарський Мирослав, Рочестер, Н. Й.	3.00
Копцюх Михайло	57.00
Кравчук Д., Ельфрос, Саск.,	2.00
Кость В. Едмонтон	125
Кравчук Ярослав, Парма, Огайо	2.00
Крихтяк Ольга, Чікаго	2.00
Крупка Степан, Детройт	2.00
Куйбіда І., Джексон Гейтс, Н. Й.,	1.00
інж. Кунда Василь, Форт Саскачеван, Алта	2.00
Лесів Василь, Вудбайн, Н. Дж.,	3.00
Лесняк Ф., Едмонтон	2.00
д-р Лисяк Юрій, Торонто	2.00
Лопчак Роман, Рівер Гров, Ілл.,	2.00

д-р Луговий Мирон, Плейнфільд, Н. Дж.,	1.00
Лукашевський Роман, Чикаго	2.00
Луник Степан, Гамільтон	1.00
д-р Малиновський Степан, Детройт	2.00
Маруненко Амброз, Бетлегем, Па.,	2.00
Мисюга П., Калгарі	1.25
Мисюга Степан, Віяндот, Міч.,	2.00
М. К. Міннеполіс	5.00
д-р Мовчан Юліян, Мацедонія, Огайо	2.00
Мосевич І., Гобокен, Н. Дж.,	1.00
д-р Мулик Іван, Сарнія, Онт.,	4.50
д-р Небелюк М. М., Саскатун	3.00
Недожитко П., Віндсор	2.00
д-р Несторович Роман, Делявар Сіті	2.00
д-р Никифоряк Сава, Нью-Йорк	3.00
Н. Н., Вудбайн, Н. Дж.,	1.00
Новаківський Сидір, Філядельфія	2.00
інж. Онишкевич Володимир, Нью-Йорк	2.00
Осадчук Дмитро, Бріджпорт, Конн.,	16.50
Павліш Ілля, Чикаго	2.00
о. Павлович Зиновій, Асторія, Н. Й.,	15.50
д-р Падох Ярослав, Нью-Йорк	2.00
Папіж А., Саскатун	2.00
Пастернак Йосип, Детройт	2.00
Пацула Ярослав, Клівленд	3.00
Петришин Олекса, Форт Віліям	2.00
Петруняк Михайло, Чикаго	2.00
Петрусь Іван, Дюкен, Па.,	2.00
Підгірна Софія, Сокома, Каліф.,	1.00
інж. Пінковський Нестор, Бруклін, Н. Й.,	5.00
Пінчук Т., Куксвіл, Онт.,	1.00
Поворозник Гнат, Гамільтон	7.00
Польовий Михайло, Спокейн, Ваш.,	1.00
д-р Попель-Олеськович Степан, Гелена, Монт.,	2.00
Протасик Василь, Монтреал	1.00
Процик Степан, Філядельфія	3.00
Пшик Василь, Торонто	1.00

Ракочий Р., Торонто	10.00
Рибалт Олександр, Янгставн, Огайо	2.00
д-р Рожицький Володимир, Чікаго	2.00
Ростецький Данило, Торонто	1.00
Саламанчук Григор, Реджайна, Саск.,	1.00
С. Б., Іслінгтон, Онт.,	1.00
Свинчак Л., Едмонтон, Алта.,	3.00
Селешко Степан, Нью-Йорк	2.00
Семаківський Теодор, Каліфорнія	5.00
Семотюк Петро, Торонто	5.00
Проф. Сенчина Ярослав, Торонто	5.50
Сеньківський Антін, Гейстінгс, Н. Й.,	1.00
Сербин Іван, Монтреал	2.00
Сидорак Микола, Філядельфія	1.00
Сироїд Василь, Еспанола	22.00
Слюзар Н., Едмонтон	1.50
Сорочинський В., Вінніпег	1.00
Станько Максим, Ашвіл, Ман.,	1.25
Стебельський Іван, Денвер, Коло.,	7.50
Стецик Ірина, Торонто	7.50
Стишович Микола, Асторія, Н. Й.,	1.00
Стрільчук П., Кемп Робінсон, Онт.,	1.15
Татчин Федір, Едмонтон, Алта.,	16.50
Тисак П., Торонто	1.00
Тишовницькі Олена і інж. Омелян, Льос Андж.,	30.00
Турчин Григор, Феніксвіл, Па.,	3.50
Тяжкий Олекса, Амгерстбург, Онт.,	50.00
Федусь Теодор, Філядельфія	2.00
Худий Іван, Нью-Йорк	1.00
Червінський Микола, Гартфорд, Конн.,	2.35
Чикало Т., Арвіда, Кве.,	1.00
Чопик Степан, Гамілтон, Онт.,	1.00
Чорний Микита, Гамілтон, Онт.,	3.75
Чучук Степан, Чікаго	2.00
Шаран В., Торонто	1.00
Шевчук Павло, Торонто	1.00

Юник І., Торонто	1.25
Юрків Володимир, Гарфілд, Н. Дж.,	2.00
Юрків Зиновій, Рошель Парк, Н. Дж.,	1.50
Юшкевич Роман, Детройт	7.00
Яшко Микола, Чікаго	1.25

ПРАЦІ ТОГО САМОГО АВТОРА

(Під власним або прибраним назвищем —
Богдана Михайлюка)

I. Дрібні брошури:

- 1 — 5 дрібні брошури в серії "За що ми боремося? —
Бібліотека Українського націоналіста" 1947-1948
- 6 — 10 такі ж брошури в серії "Політична Бібліотека
Українського Націоналіста" 1953

II. Публіцистика:

1. Справа Ярослава Барановського-Макара, Краків, 1940
2. Сьогодні й завтра — думки націоналіста, Вінніпег,
1950
3. Варшавський Договір у світлі націоналістичної кри-
тики, 1950
4. Бунт Бандери, На чужині, 1950 (чотири видання)
5. Під знаком тривожнього майбутнього — думки націо-
наліста, Чикаго, 1951
6. Так перо пише... (Вибрані статті), Торонто 1965

III. Мемуаристика:

1. Дух, що тіло рве до бою... (Юліян Головінський, Кра-
йовий Комендант УВО), Вінніпег, 1951
2. Дрижить підземний гук, спогади з 1930 і 1931 років у
Галичині), Париж — Вінніпег, 1953
3. На порозі невідомого, спогади з 1945 року, перше
видання, Париж 1955, друге, люксове видання —
Торонто 1963
4. Перед походом на схід — спогади й матеріали до діян-
ня Організації Українських Націоналістів у 1939-1941
роках, частина I і II,
5. Розбрат — спогади й матеріали до розколу в ОУН
1940 року
6. Бе дванадцята — спогади й матеріали до діяння ОУН
напередодні німецько-московської війни 1941 року

IV. Розповіді:

1. В ясині лева — українець у польському підпіллі, на
підставі записок і матеріалів Тадея Гордона, Торонто
1958

2. За чужу справу, розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні й у польській армії ген. Андерса, перше видання — Париж 1958, друге видання — Чикаго 1960
3. Говорить Підгір'я, розповідь Володимира Мокловича, колишнього бойового референта Окружної Команди УВО в Станславівщині, Чикаго, 1958
4. Голос з підпілля, розповідь Кривоноса, Торонто 1961

V. Інші праці:

1. Устрій ОУН — порівняльна студія, Буенос Айрес — Вінніпег 1952
2. Історія української політичної думки до кінця XVIII століття, популярний нарис, Париж — Вінніпег 1952
3. У тристаріччя Переяславського Договору (1654 - 1954), Торонто 1954

VI. Зредаговані збірники:

1. Календар "Нового Шляху" на 1951 рік, Вінніпег
2. Календар "Нового Шляху" на 1952 рік, Вінніпег
3. Над Прутом у лузі... (Коломия в спогадах), Торонто 1962

VII. Переклади:

Арнольд Тойнбі: Світ і Захід ("Українське Слово", Париж, ч. 698 - 708 за 1955 рік)

VIII. Серія "Срібна Сурма — матеріали до історії УВО":

1. Срібна Сурма, спогади й матеріали до діяння Української Військової Організації, збірник ч. 1, Торонто 1962
2. Срібна Сурма, збірник ч. 2. — Початки УВО в Галичині, Торонто 1963
3. Срібна Сурма, збірник ч. 3. — Зиновій Книш: Справа Східних Торгів у Львові, Торонто 1964
4. Срібна Сурма, збірник ч. 4. Зиновій Книш: Власним руслом (Українська Військова Організація від осени 1922 до весни 1924 років), Торонто 1966

IX. Готові до друку:

Під синім небом Покуття, збірник статей і матеріалів

X. В підготові

Срібна Сурма, збірник ч. 5.

ЗМІСТ

	стор.
Передмова	3
Положення під осінь 1922 року	5
Візд полк. Євгена Коновальця за границю	28
Створення Крайової Команди УВО у Львові	36
Конференція УВО в Оліві коло Данцігу	43
Побудова ієрархії УВО	50
Відношення УВО до Уряду ЗУНР	54
Крайова Команда УВО під проводом полк. Андрія Мельника	65
Міжпартійна Рада і Політична Колегія УВО	72
УВО піднімає революційні настрої	83
Розвідочний реферат	91
Одна ланка в розвідочному рефераті	104
Ольга Басараб	117
Відгуки смерти Ольги Басараб	136
"Німий процес" "басарабівців"	146
Закінчення	163
Показник імен	167
Джерела	175
Список ілюстрацій	176
Список жертводавців	177
Праці того самого автора	182

